

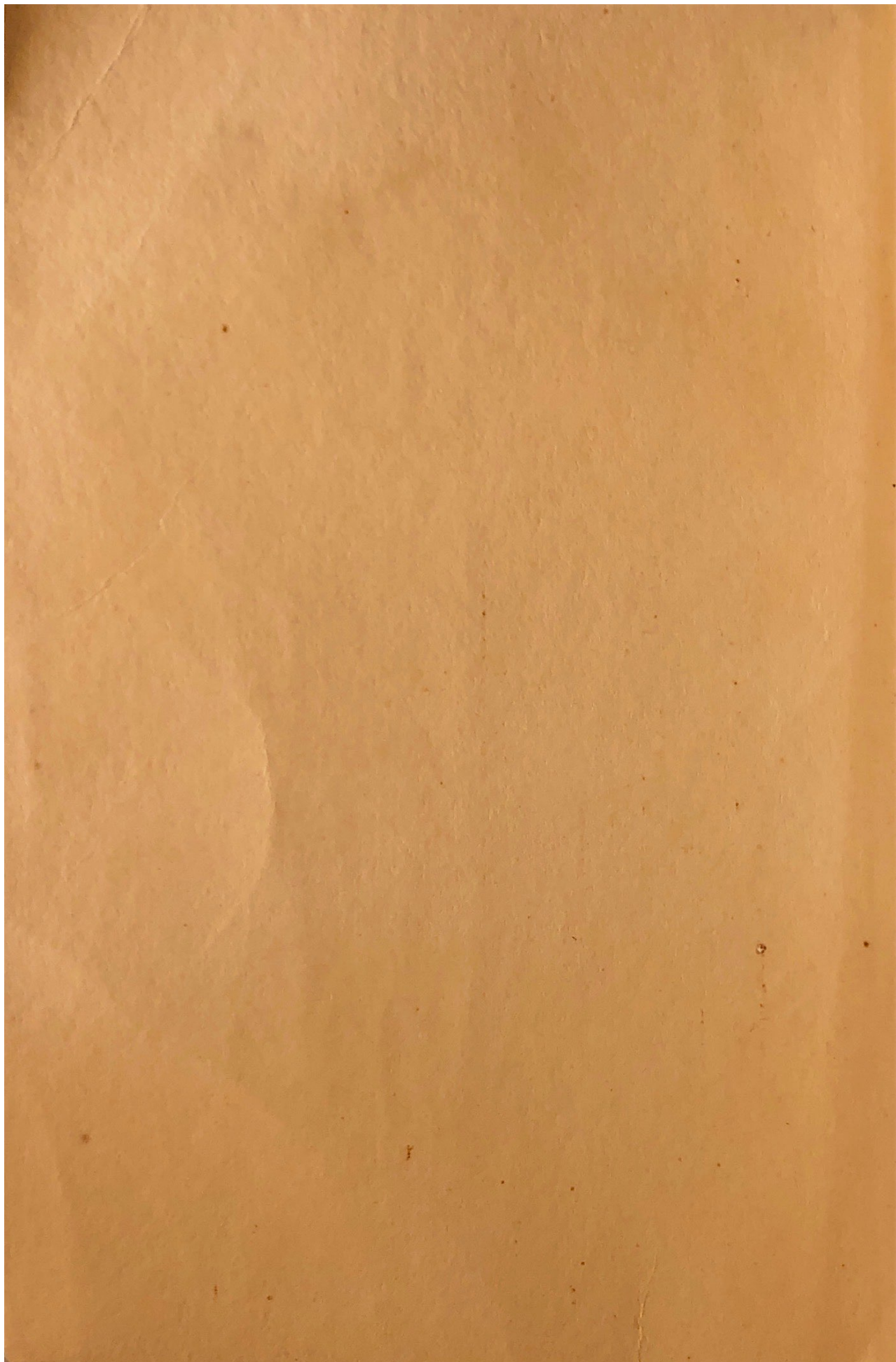

Є. П. КИРИЛЮК

ІВАН
ФРАНКО

РОБОТА ДРУКУЄТЬСЯ В СКОРОЧЕНОМУ ВИГЛЯДІ

ОБЩИНСКИЕ ПЕЧАТНИЦЫ
ИЗДАТЕЛЬСТВО
1917-1918

Великий український письменник, учений, мислитель, революціонер-демократ Іван Якович Франко жив, працював і боровся в Галичині — в тій частині Західної України, яка входила тоді до складу Австро-Угорської імперії, «клаптевої» монархії, тюрми народів.

Багно гнилее між країв Європи,
Покрите цвіллю, зеленню густою!
Розсаднице недумства і застою...—

писав Франко в одному із «Тюремних сонетів», характеризуючи тодішню Австрію, монархію Габсбургів. А в іншому сонеті він просто називає її «тюрмою народів»:

Тюрмо народів, обручем сталеним
Ти обціпила їх живі сугави
Й держиш — не для пожитку, не для слави,
А лиш для жиру клівретам мерзенним.

Східна Галичина—давня українська земля—мала своєрідну історію. Ще в XIV столітті (1387 року) її загарбали польські феодалі. Всенародна війна, очолена Богданом Хмельницьким, у середині XVII століття охопила й Галичину. У вересні—жовтні 1648 року Хмельницький із своїм героїчним військом був під стінами Львова. Але визволити Галичину з пазурів польських феодалів було несила. 1772 року, під час першого поділу Польщі, Східна Галичина відійшла до Австрії під назвою «Королівства Галичини й Лодомерії¹». Отак між двома частинами

¹ Володимирії (Є. К.).

єдиної України постав штучний кордон на маленькій річці Збруч, який назавжди було знесено тільки на світанку 17 вересня 1939 року.

Галичина багата на природні ресурси, але всім цим багатством користувалися феодали, поміщики, переважно польські. І в складі Австрійської імперії вона залишалася економічно відсталим краєм, напівколонією, з феодально-кріпосницькими виробничими відносинами. Чим далі, тим більше наростає, загострюється криза феодально-кріпосницького ладу. У праці «Панщина та її скасування 1848 року в Галичині» Іван Франко докладно показав неймовірно тяжке становище селянства, малоземельного, а часто й безземельного, під тягарем хижацького феодального визиску. Селяни-кріпаки жили в безпросвітних злиднях, але не мирилися з панщизняною неволею. Франко писав: «...починаючи від 1819 року, маємо досить часті відомості про бунти селян проти панів за відбирання ґрунтів. В 1819 році був такий бунт у Волі Якубовій, 1824 у Скільщині, 1832 в Нагуевичах; певна річ, що відомостей про бунти можна би назбирати ще дуже багато». 1846 року по Галичині прокотилася хвиля кривавих повстань проти шляхти, жорстоко придушуваних австрійським урядом.

Слідом за лютневою революцією 1848 року у Франції почалась буржуазна революція в Австрійській імперії. К. Маркс високо оцінював жовтневе повстання у Відні, в якому переважну роль відігравали робітники. Цей рух, на думку Маркса, виходив за рамки буржуазної революції. Революційні події були й у Львові (частково описані Франком у повісті польською мовою «Лель і Полель»). На жаль, віденське повстання було жорстоко придушене контрреволюційним військом уряду. Імператор Фердинанд I зрікся престолу, а новий імператор Франц-Йосиф змушений був скасувати панщину й оголосити конституцію для всієї імперії. Революція в Угорщині тривала й у 1849 році. Угорський сейм оголосив незалежність Угорщини, Франц-Йосиф звернувся по допомогу до Миколи II. Царські війська під командою Паскевича пройшли через Галичину й допомогли австрійцям придушити революцію в Угорщині. Почались роки реакції.

Проте революційні події в Австрії та Угорщині мали вплив на революційно-визвольний рух в усіх кряях імперії, зокрема й на дальшу революційну діяльність І. Франка.

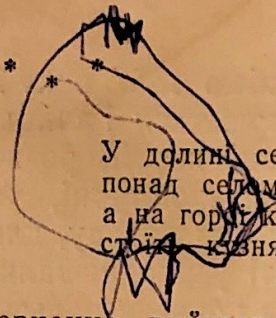
За конституцією 1867 року Галичині було надано куцу автономію, утворюється Галицький сойм, виникають політичні буржуазні партії, розвивається буржуазна преса, заснуються культурні, наукові організації. Але справжньої волі для народу, для трудящих не було. Класові суперечності ускладнювались суперечностями національними. Після поразки польського повстання 1863 року польська шляхта йде на угоду з австрійським цісарським урядом («цісарем» називали в Галичині імператора). Угода ця була оформлена 1866—1867 року, коли намісником цісаря в Галичині призначено великого польського землевласника, графа А. Голуховського, а в усіх повітах старостами стали польські шляхтичі. Українське населення Галичини опинилося під подвійним національним гнітом.

Українські буржуазні партії погрузли в суперечках між собою й не боролися за національне визволення українського народу Галичини. Партія «москвофілів» орієнтувалася на реакційні сили Росії, відмежовувала себе від народу штучною мовою, «язичієм», мовою, вигаданою нею. Ще 1861 року, критикуючи львівську «москвофільську» газету «Слово», Чернишевський писав: «Зачем же говорить о племенном единстве ломаным языком, каким никто не пишет нигде, кроме Львова? Наши малороссы уже выработали себе литературный язык, несравненно лучший. Зачем отделяться от них?» Недаремно І. Франко на відміну від «москвофілів» називав себе згодом русофілом.

Революційній демократії довелось боротися як з «москвофілами», так і з «народовцями». Згодом І. Франко писав: «Наші партії — се свого роду фата моргана, оптична луда, котра обом сторонам показує різниці, котрих в дійсності майже зовсім нема. Основа обох наших партій—одна тота сама, а різниця між ними чисто формальна. Чи одна має верх, чи друга — для народу користь з того однака: ніяка. Але яка ж се основа обох партій? Що се за ґрунт, на котрім вони виростили? Сеся основа — се лібералізм, або радше буржуазні інстинкти, котрі зароджуються в нашій інтелігенції».

Проте серед західноукраїнської інтелігенції були й прогресивні сили. До них перш за все належав видатний український письменник Осип-Юрій Федькович, який жив на Буковині, але зв'язаний був з Галичиною, друкувався в львівських журналах, а також В. Шашкевич, К. Климкович, О. Митрак та ін.

У долині село лежить,
понад селом туман дрижить,
а на горі край села
стоїть кузня немала...

Іван Франко, як і Шевченко, вийшов із народу, все своє життя був зв'язаний з народом і вважав за свій обов'язок служити йому. Відповідаючи на привітання під час святкування 25-ліття його діяльності, письменник казав: «Яко син селянина, вигодуваний твердим мужицьким хлібом, я почував себе до обов'язку віддати працю свого життя тому простому народові».

Народився Іван Якович Франко 27 серпня н. ст. 1856 року в присілку Гора с. Нагуєвичі Дрогобицького повіту в родині селянина-коваля.

Батько Франка був неписьменний, але за свій природний розум заслужено користувався повагою серед селян. Його кузня була своєрідним сільським клубом, куди приходили послухати розумної думки, поради. В пізнішому оповіданні «У кузні (із моїх споминів)» Іван Франко змалював батькову кузню, коваля, селян і маленького світлоголового хлопчика, що в одній сорочині сидів біля вогню й пильно вслухався в кожне почуте слово. Образ вогню в батьковій кузні на все життя став для нього образом-символом незгасимого запалу до боротьби за кращу долю народу: «На дні моїх споминів і досі горить той маленький, але міцний огонь. У ньому пролизуються сині, червоні та золото-білі промені, жевріє, мов розтоплене вугілля, і ятриться в його глибині щось іще більше, променясте... Се огонь у кузні мого батька. І мені здається, що запас його я взяв дитиною в свою душу на далеку мандрівку життя. І що він не погас і досі».

Цей образ-символ набув справжнього революційного звучання у вірші Франка «У долині село лежить»:

А в тій кузні коваль клепле,
а в коваля серце тепле,
а він клепле та й співа,
всіх до кузні іззива.

«Ходіть, люди, з хат, із поля!
Тут кується краща доля,

Ходіть, люди, порану,
вибивайтесь з туману.

Та тумани хитаються,
понад селом згущаються,
розляглися по полях,
щоб затьмити людям шлях.

Щоб закрити їм стежини
ті, що вгору йдуть з долини
в тую кузню, де кують
ясну зброю замість пут.

Зростав малий Іван на лоні прекрасної підгірської природи. Понад усе він любив бігати по зелених квітчастих луках, любив упиватися солодким запахом росистої конюшини, пахучого ромену, квітчатися луговими квітами. Себе, малого хлопчика, Франко пізніше змалював в оповіданні «Малий Мирон».

1862 року, на шостім році життя, батько віддав Івана до так званої «тривіальної» (звичайної, початкової) школи в сусіднє село Ясениця Сільна. Школа була й у Нагуєвичях, але далеко; школа в сусідньому селі вважалась кращою. Жив Франко у свого дядька по матері Павла Кульчицького, «досить бідного селянина, як писав Франко, і одного з найсимпатичніших людей, яких я знаю».

У школі вчили не українською, а німецькою мовою. Важко було сприймати першу науку нерідною мовою. Ці труднощі письменник згодом відтворив в оповіданні «Грицева шкільна наука», де з гумором і іронією розповів, як швидко закінчилась наука селянського хлопчика Гриця в тривіальній школі. Але Іван був здібним учнем і швидко подолав труднощі першої науки.

Ясеницьку сільську школу змалював Франко також в оповіданні «Олівець».

У школі Франко навчився читати й писати німецькою та польською мовами. Української грамоти він навчився від свого дядька Павла Кульчицького.

1864 року, по закінченні школи в с. Ясениця Сільна, батько віддав Івана до так званої «нормальної» школи в Дрогобичі при уніатському ордені (духовному об'єднанні) ченців-василіян. Викладова мова тут була також німецька, як предмет викладали польську та українську мови. Вчитися тут було ще важче. Учителі, і світські, і ченці були справжніми катанами учнів. В оповіданні «Schönschrei-

ben» Франко дав образ такого вчителя, колишнього економа пана Валька, який знущався з дітей, бив їх так, що кров обливала обличчя дитини. Побачивши кров на обличчі учня, вчитель трохи занепокоївся. Але довідавшись, що Мирон — хлопський син, Валько заспокоївся: хлопського сина можна бити, за нього ніхто не заступиться.

Вже тут, у школі, зароджувався протест проти насильства людини над людиною, зростала зненависть проти гнобителів. Оповідання Франко кінчав такими словами: «Валько не помилився в своїй рахубі. Ніхто не впімнувся за хлопським сином. Нелюдський поступок учителя-економа уйшов йому гладко, так як і многі його нелюдські поступки. Тільки в серці хлопського сина він не пішов гладко, а стався першим насінням обурення, погорди і вічної ворожнечі проти всякого неволення та тиранства».

Ще страшніший і огидніший тип ката-вчителя, ченця ордену василіян — отця Телесницького дав Франко в оповіданні «Отець-гуморист».

І все-таки в цих страшних умовах «по-мужицьки вбраний, боязливий, несмілий та часто немитий хлопець, цілий курс буди посміховищем у класі і перетерпівши від деяких нелюдських учителів...», при кінці першого курсу, на превелике диво цілого класу і своє власне, одержав першу локацію» (місце — *Є. К.*), писав Франко в автобіографії. Хлопський син, з якого глузували і вчителі і деякі панські синки, виявив свій природний розум, незвичайну обдарованість і вийшов на перше місце в кінці навчального року. Іспити були тріумфом хлопського сина і великою передсмертною радістю для батька, який був присутній на іспитах. Коли Івана Франка викликали першим і дали в нагороду книжку, батько від радості голосно заплакав.

А через два місяці (1865 р.) батько помер. Мати, залишившись із чотирма дрібними дітьми, змушена була незабаром вийти заміж за Гриня Гаврилика. із сусіднього села Ясениця Сільна. Гаврилик, заробивши трохи грошей у Бориславі, новому промисловому центрі Галичини, енергійно взявся за налагодження підупалого господарства Франків. На щастя Івана Франка, вітчим був доброю, гуманною людиною й добре ставився до нерідних дітей, зокрема продовжував учити Франка. Нема сумніву в тому, що вітчим багато розповідав Франкові

про життя бориславських робітників, серед яких він працював кілька років.

В усіх класах «нормальної» школи Франко мав дуже добрі оцінки з усіх предметів. По закінченні школи 1867 року Гаврилик віддав Франка до Дрогобицької гімназії. В цей час німецька викладава мова по школах була замінена польською. Українська мова викладалася тільки як предмет.

У гімназії, де вчилися переважно панські діти, до хлопського сина ставились ще з більшим презирством. Перший рік Франко сидів на останній, так званій «ослячій лавці», а під кінець року вийшов на друге місце й так до кінця навчання в гімназії був на другому, третьому, а то й першому місці. Шкільної схоластичної науки він не любив, але, як видно, вчився добре, головну увагу віддаючи самоосвіті. Шкільні вправи з української мови, які згодом опублікував письменник Остап Маковей, виконані в V чи VI класі гімназії, свідчили про літературні здібності Франка. В цих вправах є вже певний сюжет, оригінальні художні засоби.

Коли Франко був у шостому класі (1872 р.), померла його мати, і Гаврилик, лишившись з малими дітьми, змушений був одружитися вдруге. Проте й мачуха до Франка ставилась добре, і він приїжджав улітку до них, як у свою родину. Гаврилик трохи допомагав йому; крім того Франко заробляв на життя приватними лекціями, а в останньому класі мав стипендію.

В останніх класах гімназії починає формуватися світогляд Франка. Тут перш за все мало значення походження з народу. Франко не поривав цих зв'язків ніколи. Влітку він приїжджав на село, працював у вітчима в сільському господарстві. Живучи в Дрогобичі, він пильно придивлявся до життя робітників, ремісників. З учителем І. Верхратським, українським філологом і вченим-природником, він провів кілька природничих екскурсій. По закінченні VII класу він об'їхав майже всю Галичину. «Ся маленька мандрівка,— писав Франко,— дала мені пізнати трохи більше світа і людей, ніж я знав досі».

Змалку виявився інтерес Франка до збирання усної народної творчості. Почав він записувати народні українські пісні ще від своєї матері, а потім продовжував записувати в Дрогобичі від ремісників. За короткий час

він дрібно списав два грубих зошити, де було записано 800 пісень, переважно коломийок.

Франко читає дуже багато творів художньої літератури. Він перечитав усе, що було в бібліотеці гімназії, а також в учителів Верхратського з української, і Турчинського з польської літератури. В автобіографії Франко називає імена письменників, яких він знав уже в той час. Із зарубіжної літератури: Шекспіра, Гете, Шіллера; з польської літератури: Міцкевича, Словацького, Красінського. Твори української літератури він брав читати у Верхратського. Він не одразу зрозумів «Русалку Дністрову» і «Переяславську ніч» Костомарова. «Зате Шевченка,— писав він в автобіографії,— я вивчив майже всього напам'ять (а пам'ять у мене була така, що лекцію історії, котру вчитель цілу годину говорив, я міг опісля продиктувати товаришам майже слово в слово!)». Шевченка він прочитав у львівському виданні К. Сушкевича 1867 року («Поезії», т. I і II). У львівському журналі «Правда», який він брав у свого товариша Сельського, він читав друковані там твори Шевченка, Марка Вовчка, Руданського, Куліша, Стороженка, Панаса Мирного. «Цей останній,— писав Франко,— (крім Шевч. і М. Вовч.) зробив на мене найсильніше враження своїм оповіданням «Лихий попутав».

Російська мова й література по школах не вивчалася. У львівському журналі «Друг», що його читав Франко (почав виходити 1874 р.), друкувалися окремі твори російської літератури, але в перекладах з німецьких перекладів на «язичіє» — штучну мішану російсько-українську мову з окремими польськими та латинськими словами.

Австрійська влада дуже боялася впливу Росії на українців Галичини. Тому тут важко було знайти російську книжку в оригіналі. Тільки пізніше Франко, вже ставши студентом Львівського університету, з запалом читав окремі твори Льва Толстого, Тургенева, Помяловського.

В гімназії починається літературна творчість Івана Франка. Почав він писати віршами й прозою, за його власними словами, 1868 року, після вступу до Дрогобицької гімназії. Сильне враження на нього справили твори античної літератури: Гомера, Софокла, Таціта, які вивчалися в гімназії. Цим пояснюються окремі літературні спроби Франка: віршована початкова історія Риму, вір-

шована драма польською мовою «Югурта» і початок драми німецькою мовою «Ромул і Рем». Згадує Франко й переклади «Антигони» й «Електри» Софокла, двох пісень «Одіссеї», епізоду «Смерть Гудимба» із староіндійського епосу «Махабхарата», кількох пісень про Нібелунгів, перших двох актів драми «Уріель Акоста» Гуцкова, «Короледвірського рукопису» з чеської мови та «Слова о полку Ігореве».

Серед перших літературних спроб українською мовою слід згадати драму в прозі з епохи стародавньої Русі «Три князі на один престол» (1874) і віршовану драму з тієї ж епохи «Славой і Хрудош» (1875).

Франко писав багато ліричних творів, переважно на любовні мотиви, але до нас вони не дійшли.

Якою мовою писав Франко свої ранні твори? Сам письменник вказував, що він був прихильником народної мови, фонетичного правопису. В гімназії на лекціях української («руської») мови він змушений був засвоювати етимологічний правопис і літературну мову, далеку від живої, народної. Франко сперечався про це з учителем: «Я писав фонетикою і провадив за неї гарячі спори з учителем... д-ром Антоневицем...» Офіційно прийнятою мовою він змушений був писати шкільні вправи, які до нас дійшли.

1874 року починає виходити у Львові журнал «Друг», що його видавали молоді «москвофіли». Тут був надрукований і перший вірш Франка «Народні пісні» (сонет) під псевдонімом Джеджалик.

Часи перебування в гімназії Франко змалював пізніше в оповіданнях «Борис Граб» та «Гірчичне зерно».

* * *

У липні 1875 року Франко закінчив Дрогобицьку гімназію й вступив до Львівського університету на філософський (гуманітарний) факультет із спеціалізацією з класичної і української філології. В цей період остаточно формується його матеріалістичний світогляд, революційно-демократичні суспільно-політичні погляди, художній метод критичного реалізму.

Яка була ідейна атмосфера у Львівському університеті? В цілому університет був схоластичною установою, що мала своєю метою виховати вірнопідданих слуг цісар-

ської монархії Габсбургів. Викладання провадилось переважно німецькою та польською мовами. Була кафедра «руської» (української) мови, якою завідував професор Омелян Огоновський. Він належав до партії «народовців» і не задовольняв передову демократичну молодь. Близький друг Франка по Львівському університету, також селянський син, Михайло Павлик, у листах до М. Драгоманова виявляв невдоволення прогресивної молоді викладанням Огоновського: «...у традиції (викладанні—Є. К.) не чую я того тепла, тієї електричності, що переймала б усю суть молодого чоловіка. Правда, він говорить чистим народним язиком, тільки ж хитається у мнінях... він говорить одним так, другим інакше; одним каже «господин», другим «пан»... Огоновський чи не хоче, чи не може показати усю свою мудрість».

Франко сумлінно опановував усі дисципліни. Численні переклади Франка, його наукові праці свідчать, що він здобув спеціальність із класичної філології. На іспитах у проф. Огоновського з порівняльної граматики, з літератури він мав тільки відмінні оцінки. Але й його, як і Павлика, і багатьох інших передових молодих студентів, не задовольняло викладання Огоновського. Світогляд Франка формувався під впливом інших чинників.

Українська студентська молодь Львівського університету була об'єднана у двох гуртках: «Дружній лихвар», який був під впливом «народовців», і «Академический кружок», на який мали вплив «москвофіли». Оскільки Франко вже з 1874 року друкувався в органі «Академического кружка» — журналі «Друг», листувався за дорученням редакції з одним із найближчих його співробітників Василем Давидяком, він по приїзді до Львова вступає до «Академического кружка». В політичній ситуації він одразу не зорієнтувався: «Прийшовши до Львова, до «Акад. кружка», — писав Франко, — я опинився раптом серед спорів язикових і національних, котрі для мене були досі зовсім чужі і незрозумілі, то й, очевидно, не міг у них знайти ладу, і хитався довго то на цей, то на другий бік».

Проте чим далі, Франко краще орієнтується в політичній обстановці. Він не йде сліпо за «москвофілами», розуміючи їх реакційну суть, не приєднується і до «народовців», які були вірними слугами цесарської монархії і націоналістами. Він поступово стає на інший шлях ідейного розвитку, шлях революційної демократії. Тут, як і завжди,

найбільше важило саме життя, нерозривний зв'язок з народом, з трудящими масами, селянством, ремісниками, робітниками.

У цьому процесі ідейного самоусвідомлення значна була роль і передової, реалістичної літератури, народної творчості. 1876 року в Празі вийшло нове видання «Кобзаря» Шевченка, де в другому томі зібрано було революційні твори великого поета, не дозволені до друку в царській Росії, з яких чимало не входило досі й у львівське видання 1867 року. Тепер Франко і його товариші мали повніше уявлення про революційну творчість Шевченка.

Глибше знайомляться вони з передовою російською літературою. У цьому процесі певне значення мала для галицької прогресивної молоді діяльність Мих. Драгоманова. Видатний український учений, історик і фольклорист, приват-доцент Київського університету по кафедрі всесвітньої історії, упорядник двотомної збірки «Исторические песни малорусского народа» був 1875 року звільнений з Київського університету й виїхав до Женеви, де заснував українське видавництво. М. Драгоманов був в основному лібералом, в окремих питаннях він виявляв і національну обмеженість. Так його пізніша робота «Историческая Польша и великорусская демократия» свідчить, що він не зрозумів революційного значення польського повстання 1863 року. В одній із пізніших статей В. І. Ленін критикував «...українського міщанина Драгоманова, який... виражав точку зору селянина, настільки ще дикого, сонного, прирослого до своєї купи гною, що через законну ненависть до польського пана він не міг зрозуміти значення боротьби цих панів для всеросійської демократії»¹.

Але при всій своїй обмеженості, в умовах галицької реакції, діяльність Драгоманова мала певне прогресивне значення. Він був добре обізнаний із галицькою пресою, галицькими діячами.

Драгоманов закликав їх у листах, опублікованих у журналі «Друг», продовжувати лінію М. Шашкевича, Федьковича, які писали народною українською мовою. Драгоманов не заперечував, щоб галичани писали й справжньою російською мовою, мовою Гоголя, Белінсько-

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 20, стор. 398.

го, Тургенева. Він закликав молодь до глибокого вивчення передової російської реалістичної літератури: «...прочтите вы хорошенько Пушкина, Лермонтова и Гоголя с Белинского статьями о них, — Тургенева, Островского и Достоевского со статьями о них Добролюбова, да после этого уже судите о русской литературе...» Драгоманов радив галицькій молоді вивчати й західноєвропейську реалістичну літературу: «Отчего ваши литераторы переводят такие пошлости, как «Ветку бозу» и т. п., а не возьмутся за Диккенса, Ауэрбаха, Шпильгагена, Золя, Флобера, Эркман-Шатриана?»

Демократична студентська молодь починає пильно вивчати передову російську й західноєвропейську літератури. Франко згодом визнавав значення для свого ідейного й літературного розвитку листів Драгоманова до редакції журналу «Друг». Він писав Драгоманову: «Ви були перший і майже одинокий чоловік, що додав мені духа і охоти. З ваших листів до редакції «Друга» я вчитав лиш тільки, що треба знайомитись з сучасними писателями, і кинувсь читати Золя, Флобера, Шпільгагена, так як перед тим уже з запалом читав Л. Толстого, Тургенева та Помяловського, а далі Чернишевського, Герцена і т. ін.»

Проте Франко поділяв не всі думки Драгоманова. Великий письменник, революціонер-демократ ішов своїм власним шляхом, тоді як Драгоманов залишався лібералом. І. Франко уже в цей час зацікавлюється марксизмом. Після першого арешту письменникові повернули з поліції відібраний у нього перший том «Капіталу» Маркса німецькою мовою. Збереглася про це розписка Франка. Це говорить про те, що ще до першого арешту, тобто 1876—1877 року, письменник читав «Капітал» Маркса в оригіналі.

На шлях критичного реалізму Франко стає під могутнім впливом передової російської літератури. Студентська молодь захоплювалась творами Чернишевського, Добролюбова, Герцена. В одному листі 1876 року М. Павлик писав Драгоманову: «Чудо не Чернишевський: читав тепер його «Что делать?» Ну чудо! Треба його брати в «Друг»... Аж жити хочеться після Чернишевського — не хочеться й вірити, а мушу вірити, бо виходить з серця й думки». Справді, в журналі «Друг» друкується «Що діяти? (з оповідань про нових людей)». Як свідчив піз-

ніше сам Франко, переклад цей належав йому. Він перекладає також Помяловського і Салтикова-Щедріна. Із західноєвропейської літератури він перекладає тепер Золя й Гейне.

Сам Франко вказував на вплив на нього реалістичної російської літератури: «...під впливом белетристики великоруської, особливо Льва Толстого і Тургенєва, а також Ем. Золя зачав я писати ряд дрібних ескізів і новел («галицьких образків»), в котрих задумав, не в'яжучися ніяким планом, змалювати життя галицького народу у всіх його верствах і проявах, в міру того, як досвід життя введе мене в стичність з різними типами і моментами того життя». Так уже 1876 року були надруковані перші реалістичні оповідання з селянського сучасного життя «Лешишина челядь» і «Два приятелі».

Особливою заслугою Франка є те, що він перший звернув увагу на тяжке життя робітників і широко відобразив його в прозових творах. У журналі «Друг» на початку 1877 року під загальною назвою «Борислав, картини з життя підгірського народу», друкуються оповідання з життя робітників, селян-заробітчан.

У першій, дуже мало тепер відомій редакції оповідання «Ріпник», що входило до збірки «Борислав», Франко показав страждання робітників, недавніх зубожілих селян—Івана й Фрузі. Іван залишає вагітну Фрузю, п'є й гуляє. Після смерті Фрузі, яка народила дитину, Іван розкаюється й повертається з сином у рідне село.

Пізніше сам Франко відчув художню слабкість дещо сентиментально-ідилічної першої редакції оповідання «Ріпник», нежиттєвість розв'язки. Це спонукало автора не тільки виправити мову твору, а написати, власне, цілком нове загальновідоме тепер оповідання під тією ж назвою. В новому тексті збережено в основному початок, залишено без великих змін образ Фрузі, значно перероблено образ Івана, введено ряд нових образів і ситуацій, змінено сюжет. Фрузя й Іван гинуть. Нова реалістична редакція «Ріпника» увійшла до збірки «Полуйка і інші бориславські оповідання» (1899).

Жорстоку капіталістичну експлуатацію викривав Франко в оповіданні «На роботі». У цьому творі автор дає вже ширші узагальнення. Він створює фантастичний образ Задухи, яка привиджується робітникові Гриневі й показує йому своє царство. В цих картинах відображено цар-

ство хижацького визиску в період початкового капіталістичного нагромадження в Галичині.

В оповіданні «Навернений грішник» Франко показав атмосферу ажіотажу, нафтової гарячки, прагнення заможних селян швидше розбагатіти на видобутку нафти. Показано й зажерливість попа, який вимагає від Василя Півторака грошей за похорон його дружини.

1876 року Франко починає публікувати в журналі «Друг» свої фольклорні записи «Із уст народа» — казки й ладканки (весільні пісні).

На шлях критичного реалізму стає Франко і в своїх поетичних творах. Він рішуче відмовляється від «язичія», починає писати народною мовою. Першою ластівкою нового прямування Франка був великий вірш «Наймит», надрукований 1876 року в журналі «Друг». Поет навіть міняє свій псевдонім, замість «Джеджалик», він підписується тепер новим псевдонімом «Мирон». Вірш «Наймит» складається з трьох частин. У першій дано цілком реалістичний образ наймита, що лле свій кривавий піт на багатіїв. У другій розкривається алегорія, яка була захована в першій частині. Наймит — український народ:

Той наймит — наш народ, що поту лле потоки
Над нивою чужою...

У третій частині Франко висловлював певність, що закутий велетень — український народ — порве, зрештою, всі ярма й пута. Запорукою в цьому його волелюбність:

Не даром ти в біді, пригноблений врагами,
Про силу духа все співав,
Не даром ти казок чарівними устами
Його побіду величав.
Він побідить, порве шкарлущі пересуду,
І вольний, власний лан
Ти знов оратимеш — властивець свого труду
І в власнім краю сам свій пан...

* * *

Діяльність і творчість демократичної молоді переполошили галицьку реакцію. На кращих її представників посипались доноси в австрійську поліцію. На початку січня 1877 року був заарештований М. Павлик.

Після арешту Павлика Франко взяв на себе редагування журналу «Друг», але незабаром, 12 червня 1877 року, був заарештований і він. Безпосередньою причиною арешту був приїзд до Львова із Женеви польського емігранта з Росії М. Котурницького (Є. Кобилянського), який привіз листи від Драгоманова. Крім Франка було заарештовано ще п'ятеро студентів та сестру Павлика — Анну. В поліцію було донесено реакційно настроєними студентами. В серії оповідань польською мовою під загальною назвою «Рутенці», написаних після звільнення з тюрми, зокрема в оповіданні «Молода Русь», він дав тип такого донощика-студента теологічного (богословського) факультету Михайла З. Франко писав: «...коли у Львові почалися арештовання за соціалізм і коли я за підозріння в тім же злочині попав під суд, перед судовою розправою, переглядаючи папери, нагромаджені вступним слідством, я між іншим знайшов також невеличке донесення, в котрім було сказано, що я ще восени 1875 р. «пробував автора того донесення та інших бурсаків намовляти до революційних конспірацій і згадував при них про Дарвіна». Під тим донесенням був підпис: «Михайло З., слухач св. теології».

Слідство тривало кілька місяців. Його провадив слідчий суддя Крігсайзен, за характеристикою Франка «один із найглупіших і найлінивіших урядників (чиновників — Є. К.) львівського суду». Очевидно, його мав на увазі письменник, створюючи образ судді в оповіданні «В тюремнім шпиталі». Суддя тут каже: «Що таке соціалізм — я бігме не знаю, те лише знаю, що се щось гідне карі». Франка обвинувачували в участі в таємному соціалістичному товаристві, керівна роль у якому належала нібито М. Драгоманову. Справді такого товариства не було. Франко писав в автобіографічному листі: «...у мене не було за душею й тіні того гріха, який мені закидували (ані тайних товариств, ані соціалізму; я був соціалістом по симпатії, як мужик, але далекий був від розуміння, що таке соціалізм науковий)...»

Треба при цьому брати до уваги, що галицька реакція переслідувала Франка не так за участь у вигаданому слідчими суддями «таємному соціалістичному товаристві», як за його літературну творчість. Його перші оповідання бориславського циклу мали гостро викривальний характер. Франко сміливо викривав у цих творах капіталізм, і такі

твори не могли не турбувати не тільки галицьку, але й усю австрійську буржуазію.

Галицьким реакціонерам, безперечно, були відомі й деякі недруковані твори Франка. Так на початку 1877 року він написав поему «Сон князя». Це перший сатиричний твір Франка, спрямований проти реакційної партії «москвофілів». Сатира була спрямована проти одного з лідерів «москвофілів», редактора центрального їх органу — часопису «Слово» — Венедикта Площанського. Франко дав сатиричний образ «князя Площанського», розкрив реакційний характер редагованого ним часопису «Слово», що його ще 1861 року різко критикував Чернишевський у статті «Национальная бестактность». Поет одверто називав «Слово» «допотопною калюжею», в якій Площанський намагався втопити всяку прогресивну, волелюбну думку, що відображала народні болі й страждання.

Поема «Сон князя» свого часу лишилась не закінчена. Під кінець життя Франко готував поему до друку, давши нову її редакцію. Він зняв прізвище Площанського, але дав виразні натяки, хто саме мається на увазі: «Маледикт (тобто Венедикт) Слабоум», видавець органу «Допотопні думки», що в іншому місці називається «Словами».

Присуд Франкові і його товаришам було винесено тільки в січні 1878 року. Хоча підстав для засудження не було, Франка засудили на шість тижнів ув'язнення, а, чекаючи вироку, він просидів майже вісім місяців. 5 березня його звільнено.

Перший арешт підірвав здоров'я Франка. Згодом він писав: «Безтолковий процес, котрий упав на мене, як серед вулиці цегла на голову, і котрий скінчився моїм засудженням... був для мене страшною і тяжкою пробою».

Друкуючи вірш «Товаришам із тюрми», Франко сам зазначив: «Писано в початку 1878 р. у львівській в'язниці...» Вірш свідчить про те, що, перебуваючи в тюрмі в дуже важких умовах, молодий поет не занепав духом, що арешт його не зломив. Він звертається із закликом до товаришів-одномумців, спільників по боротьбі. Він і не думає каятися в «гріхах молодості», а, навпаки, підкреслює розрив із старим життям, з поглядами, які нав'язувало молоді старе реакційне суспільство:

Обриваються звільна всі пута,
Що в'язали нас з давнім житем:

З давніх брудів і думка розкута,
Ожиємо, брати, ожием!

Франко кликав товаришів по ідеї, демократичну мольдою до нового життя, яке треба ще вибороти у важких боях:

Ми ступаєм до бою нового
Не за царство тиранів, царів,
Не за церков, попів, ані бога,
Ні за панство неситих панів...

Далі поет розгортає позитивну програму, розкриває ідеали, за які має провадитись бій з усіма силами реакції:

Наша ціль — людське щастя і воля,
Розум владний без віри основ,
І братерство велике, всесвітне,
Вільна праця і вільна любов!

Ідеали ці дуже виразні — визволення народу, визволення соціальне й національне, визволення духовне від облудних пут релігії. В часи, коли в Галичині ширився націоналізм і український, і польський, Франко підносить революційні, інтернаціональні ідеї міжнародної солідарності трудящих. У цих образах виявляється обізнаність Франка з «Маніфестом Комуністичної партії» Маркса й Енгельса, на який він посилається трохи пізніше.

Переддруковуючи пізніше цей вірш, Франко назвав його «На зорі соціалістичної пропаганди», підкресливши цим провідну ідею. — ідею соціалізму.

* * *

Після виходу Франка з тюрми реакційне суспільство Галичини намагалося оголосити йому громадський бойкот. По суті це було природне ставлення буржуазного суспільства до революціонера, який насмілився розхитувати самі основи експлуататорського ладу. Спочатку письменник, який був ще соціалістом «по симпатії», боляче переживав переслідування з боку реакційної суспільності: «Та не сама тюрма була для мене найтяжчою пробою: засуд кримінального суду, а особливо те, що я опісля застав на світі — сто раз тяжчий і несправедливіший засуд усієї суспільності, кинений на нас, страшенно болів мене».

Проте й таким способом галицькій реакції не пощастило зламати Франка, поставити його на коліна. Великий революціонер-демократ не був самотній. Він мав підтримку в народі, серед робітників, серед прогресивної молоді, серед прогресивних кіл польського суспільства.

Свої переживання тих часів Франко відтворив в оповіданні «Моя стріча з Олексою», де образ Мирона Сторожа має автобіографічні риси.

Велику підтримку й розуміння зустрів Франко серед робітників Львова, серед демократичної молоді. Він продовжував учитися в університеті, слухаючи лекції з філософії, психології, антропології, історії, політичної економії, римського права, німецької та української літератури. Багато уваги, як і раніше, Франко віддає громадській і літературній діяльності. Після арешту основної групи співробітників, журнал «Друг» припинив свій вихід. Про відновлення його не могло бути й мови. Не міг Франко друкуватися ні в органах «москвофілів», ні в органах «народовців». «Старші народовці і попи нас цуралися, при нас стояла горстка молодіжі...» І. Франко звертає свою увагу в бік робітників. Ми вже згадували, що ще до арешту він читав «Капітал» Маркса в оригіналі, який йому повернули після звільнення. Франко читає також інші праці Маркса й Енгельса, починає співробітничати в робітничій пресі.

Він був знайомим і один час навіть жив на квартирі львівського робітника-складача Йосифа Данилюка, який редагував робітничий двотижневий часопис польською мовою «Ргаса» («двотижневик, присвячений справам працюючих класів»). Франко сам зазначав, що він був співробітником цього часопису від 1878 року. Крім того він зазначав: «Ще 1878 р. я написав невеличкий катехізм економічного соціалізму, котрий був виданий львівськими робітниками».

Книжечка ця була написана польською мовою й видана без назви з позначенням «Липськ (Лейпціг — С. К.), дня 8 серпня 1878». Справді брошуру видано у Львові, в друкарні польської «Газети народової» на кошти складачів друкарні, які видавали двотижневик «Ргаса». Франко назвав цю книжечку «катехізмом» (катехізісом) тому, що вона була складена з запитань і відповідей на зразок книжок релігійного змісту такої форми.

«Катехізм економічного соціалізму» складається з двадцяти семи запитань і відповідей: Що таке соціалізм? Чи

соціалізм касує цілком приватну власність? Хто й яким способом визискує трудящі класи? Чи капіталіст може платити робітникам усю вартість їхнього заробітку? До чого простує ідея соціалізму? та ін. У книжці викладено основні питання політичної економії й деякі питання соціалістичної теорії: знищення класів і станів, рівність чоловіків і жінок, об'єднання вільних народів. На деякі питання Франко не міг ще дати правильної відповіді. Так він помилково ототожнював товар з капіталом, приватну з особистою власністю, приписував першим християнським громадам риси соціалізму, виявляв деякі реформістські ілюзії тощо. Разом з тим у багатьох відповідях він популяризував марксистські погляди, а в одному місці безпосередньо послався на автора «Капіталу»: «Славетний німецький соціаліст Карл Маркс ясно довів, що саме з таких тільки додаткових вартостей, урваних від робітників, постали всі капітали».

Брошура «Катехізм економічного соціалізму» була конфіскована львівською поліцією і до поширення заборонена.

У кількох числах часопису «Ргаса» Франко надрукував польською мовою велику статтю «Наука й її становище щодо працюючих класів». У цій статті автор знайомив трудящі маси з науковими здобутками в різних галузях, зокрема суспільних. Головне значення в суспільних науках Франко відводив політичній економії: «...Ця наука є найважчою і найважлишою з усіх, які дотепер пізнали, бо вона, між іншим, досліджує причини злиднів і багатства людей, вчить про працю, її наслідки і їх поділ... Безперечно, ця наука має найбільше значення для працюючих класів, бо навчає, що єдиною основою людського щастя й добробуту є праця». Ця стаття також свідчить про завоювання Франком багатьох положень марксизму.

Разом з М. Павликом навесні 1878 року Франко починає видавати журнал «Громадський друг». Відповідальним редактором був М. Павлик.

Перше число вийшло в квітні 1878 року. Журнал відкривався уже згаданим нами віршем «Товаришам з тюрми». Перший номер журналу було конфіковано, а весь наклад знищений. На звороті обкладинки другого числа «Громадського друга» надруковано постанову «цісарсько-королівського суду крайового для справ карних у Львові» про причини конфіскації першого числа. Тут є три пункти.

В першому сказано про вірш «Товаришам з тюрми», в якому «...висміває автор засади науки і релігії в державі правно узнаної, і zarazом усилиє зрушити урядження супружества» і тим самим, мовляв, виступає проти «публічного порядку». У другому пункті постанови згадано статтю «Пригоди д. Іловайського в Галичині», в якій розповідалось, як австрійська поліція, настрашена російськими «нігілістами», заарештувала на кілька днів автора відомих офіційних підручників з російської історії, реакціонера й монархіста Іловайського, який подорожував по Австрії. У третьому пункті причиною конфіскації вказано статтю Українця (Драгоманова) «Децо про релігійні секти на Україні».

Конфіскація першого числа журналу не злякала Павлика й Франка. У травні вони видають друге число «Громадського друга», який відкривався віршем Мирона (Франка) «Думка в тюрмі». Другий номер журналу також конфісковано й до дальшого видання заборонено, а редактора М. Павлика віддано під суд (відсидів пізніше три місяці в тюрмі).

Тоді Павлик і Франко міняють назву журналу на «Дзвін», безперечно, наслідуючи в цьому назву «Колокол» Герцена. Щоб показати, що це не новий журнал, вони продовжують у ньому нумерацію сторінок «Громадського друга» й друкують його тим самим правописом. Зокрема тут вміщено продовження повісті Франка «Воа constricator». Збірник «Дзвін» також було заборонено й видавці змінюють назву на «Молот» — символ робітничої праці. Але й «Молот» зазнав такої ж долі — був заборонений. «Громадський друг», «Дзвін» і «Молот» є видатним явищем в історії української революційно-демократичної журналістики. Програмові статті в них належали Франкові й Павликові.

Оригінальні статті Франка мають актуальний, гостро політичний характер. З позицій революційного демократа, який почав уже засвоювати цілий ряд положень марксистської теорії, молодий письменник, тільки що звільнений з цісарської в'язниці, сміливо, з юнацьким запалом, обрушується на всі сили галицької реакції. Стаття «Критичні письма о галицькій інтелігенції» була спрямована перш за все проти буржуазного лібералізму.

Франко вдало викрив поміркований, компромісний, дволичний характер буржуазного лібералізму. Розкрив-

ши соціальну природу французького лібералізму, автор статті вказав, що така ж сама природа й його німецького, російського й польського побратимів.

Основна увага в статті Франка була приділена критиці галицько-українських політичних партій, які теж вважали себе партіями ліберальними. Він дав глибокий аналіз суспільного розвитку Галичини, почавши з періоду до революції 1848 року. Характеризуючи життя народу за часів панщини, Франко спирався на усну народну творчість.

Одночасово Франко у статті «Література, її завдання і найважливіші ціхи» виступив проти другої сторони діяльності «народовців» — буржуазно-націоналістичної. Це була відповідь на редакційну статтю органу «народовців» «Правда» «Сьогочасне літературне прямування». Автором її був Нечуй-Левицький.

Полеміка була спрямована проти буржуазно-націоналістичних ідей, що їх поширювала «народовська» «Правда». Перш за все Франко взяв під захист прогресивну російську літературу. Він переконливо показав, що не можна ототожнювати російський царизм і передову російську літературу: «Розуміється, держава московська, її жандарми та чиновники і їх гніт на всяку свобідну думку — одно діло, а література російська з Гоголями, Белінськими, Тургенєвими, Добролюбовими, Писарєвими..., Решетниковими та Некрасовими — зовсім друге діло».

Полемізуючи з автором редакційної статті, що неправильно розумів «реалізм», як натуралізм, Франко захищав російську літературу критичного реалізму від обвинувачень в «ультрареалізмі». «...література певного часу повинна бути образом життя, праці, бесіди і думок того часу. Сесю формулу в найчистішій формі бачимо переведену у російських реалістів школи Писарєва, у Решетникова, Островського, Успенського... Се той, нелюбий... авторові «ультрареалізм», котрий, однак, при всій своїй односторонності зробив великий поворот у літературі російській і навів у неї більше демократичного духу, більше охоти до пізнання народу, ніж деінде цілі довгі періоди ідеальних та сентиментальних літератур».

Думки Франка різко протистояли націоналістичним ідеям «народовців». З цього часу він стає полум'яним популяризатором і пропагандистом демократичної і ре-

лістичної російської літератури серед українських і польських читачів.

У публіцистичних матеріалах «Вісті з Галичини» Франко висвітлював життя трудящих мас. Так за ініціативи «І. Д.» (Іосиф Данилюк) він вмістив написану ним за матеріалами його друга замітку «Зарібки і життя львівського зецера» (складача в друкарні). Кілька заміток він подав з матеріалів про взаємини попів і селян, ставлення селян до австрійських чиновників: «Два маленькі фактики про о. В. Білінського з Нагуевич. Факти про моральне вплив, яке має наше духовенство на народ. Оповідання селянина з Нагуевич про відносини народу до урядника» (чиновника). У замітці «Патологічні прояви» Франко подав цитати з галицьких газет про «нігілізм» і соціалізм. В усіх цих замітках письменник-демократ викривав різні прояви реакції в галицькому житті, тяжке життя трудящих.

* * *

Франко виявляє в цей час інтерес до сербської культури. Ще до арешту він надрукував 1877 р. у журналі «Друг» рецензію на збірку «Сербські народні думи і пісні» в перекладі М. Старицького. Особливо цінною в цій рецензії є порівняння сербських історичних дум з російським і українським фольклором.

У збірнику «Молот» 1877 р. Франко вмістив рецензію на сербський журнал «Стража», що виходив у м. Нові Сад. Він дав у цілому позитивну оцінку новому журналові. Він виділив у ньому статтю «знаменитого сербського діяча-мислителя», революціонера Светозара Марковича, відзначав заслугу редакції за публікацію цих статей «прехороших, багатих думками, живо і зрозуміло писаних».

Разом із тим Франко висловив і кілька критичних ґрунтовних зауважень. На його думку, журнал «Стража» був занадто теоретичний, надто відірваний від сербських обставин і життя сербського народу». Вказуючи на матеріали з життя інших народів, він додавав: «... а нема нічого про сербського мужика, робітника та хлібороба, нема нічого про економічний стан сербського народу...» Це писалося тоді, коли Светозара Марковича не було вже

в живих. Тому Іван Франко хотів спрямувати прогресивну сербську громадськість по його шляху, шляху народності, служінню народові, його визволенню.

Літературна творчість Франка також щораз більше набирає революційного характеру. Журнал «Громадський друг» відкривався вже згаданою нами поезією «Товаришам з тюрми». У другому числі журналу він надрукував вірш «Думка в тюрмі», також написаний в ув'язненні 1877 року.

У цьому вірші Франко виступає не тільки як поет-трибун і борець за визволення, але й як ніжний поет-лірик, який вміє передати тонкі інтимні переживання у хвилюючих образах. Проте й ця інтимна лірика має ясно виявлений громадянський характер:

За що мене в пута скували?
За що мені волюшку взяли?
Кому я і чим завинив?
Чи тим, що народ свій любив?

Бажав я для скованих волі,
Для скривджених кращої долі
І рівного права для всіх,—
Се весь і єдиний мій гріх.

У вірші «Невольники» Франко розкривав соціальні контрасти капіталістичної дійсності. Одним із найкращих зразків Франкової лірики є поезія «Каменярі». Як і багато інших письменників, поет використав алегоричний образ сну для відтворення реальної дійсності. Під алегоричним образом скелі слід розуміти тодішній експлуаторський лад. Те, що в кожного з прикованих до скелі в руках тяжкий залізний молот, дозволяє вбачати в образі цих поневолених людей передусім робітників. Голос закликає робітників розбивати скелю, бадьорить їх, запевняє в перемозі: «Бо вам призначено скалу сесю розбити». В образах каменярів Франко подав передових робітників, революціонерів, які прокладають шлях для наступних поколінь. Це титанічні образи скромних, але надзвичайно сміливих і відважних людей. Вони відмовились від особистого щастя в ім'я революційної боротьби, в ім'я свободи.

«Каменярі» — лірична поезія. Поет каже про себе: «Я бачив дивний сон...» Але ліризм тут має епічну широту. Франко міцно зв'язав себе з трудящими масами: «А далі тисячі таких самих, як я...» На кожному кроці він підкреслює спільність думок і переживань ліричного героя й народу:

У кожного чоло життя і жаль порили,
І в оці кожного горить любові жар,
І руки в кожного ланці, мов гадь, обвили,
І плечі кожного додолу ся схилили,
Бо давить всі х один страшний якийсь тягар...

Єдність ліричного героя й трудящих прекрасно підкреслена повторенням слова «кожного» і завершенням думки в слові «всіх», а далі вживанням слів «нам», «нас», «наші», «наших», «нами» і т. д.

Ритміка вірша — шестистопний ямб, урочиста, повільна інтонація надають словам сильного звучання. Ми відчуваємо пафос, героїзм революційної боротьби. «Каменяр», одна з найбільш майстерних поезій Франка, є окрасою всієї української літератури. Не випадково за її автором, великим, геніальним поетом, у народі закріпився образ Каменяра. Вірш був перекладений на німецьку мову й надрукований 1879 року у віденському журналі «Die Heimat» («Батьківщина»).

У сатиричних поезіях Франко викривав реакційних діячів партії «москвофілів». У «Думі про Наума Безумовича» кожен пізнавав одного з лідерів партії попа Івана Наумовича, посла до галицького сойму й австрійського райхсрату (державної ради), редактора журналу «Наука» й видавця популярних книжечок для народу в релігійно-моралізаторському дусі.

Зрозуміло, чому сконфісковано було австрійською владою не тільки збірник «Молот», в якому надруковано цю сатиру, але й окрему відбитку вірша.

Подібний характер носила друга сатирична поезія Франка «Дума про Маледикта Плосколоба». В головному образі кожен пізнавав Венедикта Площанського, редактора органу «москвофілів», реакційного часопису «Слово». Викривав Франко й інших діячів партії: Міх Ковальського (Василя Ковальського), Тиховича, Мовчальського (Гната Тиховича), уніатських ієрархів: митрополита (Йосипа Сембратовича), отця Холяву (Мих. Малиновського), крилошанина (прелата) собору св. Юра у Львові та ін.

Обидві думи були надруковані під псевдонімом «Джеджалик». Незважаючи на заборону цих творів у свій час, Франко на схилі віку включив їх до збірки поезій «Давне і нове» (1911), виданої під його ім'ям.

Поетичні переклади Франка відповідали його ідейним

прагненням. У цей час друкуються з Генріха Гейне «Поступовий рак у Парижі» і з Томаса Гуда «Пісня про со-рочку».

Революційного характеру набирає Франкова проза. Ще перед арештом він почав писати повість «*Boa constrictor*» — продовження циклу «Борислав». Про це свідчить лист письменника до Драгоманова, написаний після звільнення з тюрми: «*Boa constrictor*» (дальший шкіц «Борислава») я ледве вчора вирвав із суду, — треба ще перероблювати і кінчити». Він мав також намір послати повість у Росію. Тільки через шість років після надрукування повісті в журналах «Громадський друг», «Дзвін» і «Молот» Франкові пощастило видати її окремою книжкою.

У своїй повісті Франко дає психологічно насичений і багатогранний образ-тип капіталіста Германа Гольдкремера.

Герман — тип буржуа нової формації. Він походив з бідної родини. Заробивши трохи грошей, він починає збагачуватись на визиску й швидко стає мільйонером: «Жа-доба грошей чимраз частіше опановувала його — чимраз частіше він думав над тим, яким би тут способом розбагатіти». Франко підкреслює, що збагатився Герман саме шляхом визиску: «...уривав всім і кожному, крутив, вився, кривдив кого міг...» Так він «став найпершим багатцем поміж бориславськими капіталістами... на нього працювало кілька тисяч робітників».

Але, ставши мільйонером, Герман не має особистого щастя. Збагачуючись, він забув про дружину й сина. Шукаючи відповіді на питання, хто винен в його родинному нещасті, капіталіст звертає увагу на картину, що висіла в його кімнаті. Заголовок повісті «*Boa constrictor*» і образ цей відіграє значну роль у композиції твору. У кімнаті Германа висить картина з екзотичним сюжетом: на тлі тропічного лісу змії-полоз, *boa constrictor*, душить газель. Ставлення Германа до картини подвійне. З одного боку, картина йому подобається, імponує йому; показуючи гостям картину, він жартує з газелі, яка підсунулась під ніс полозові. Він бачить у собі щось подібне: це він, як змії-удав, душив свої жертви, незважаючи анітрохи на їхні стогони, страждання. З другого боку, Герман трохи боїться картини. Коли він у час рефлексій дивиться на картину, йому стає моторошно. Тут образ змія повертається до нас іншою стороною. *Boa constrictor* —

це капітал, капіталізм, що пожирає інших людей, але може пожерти і його, Германа. Йому здається, що це не змії, а «безмірно довга, зросла до купи й оживлена чарівною силою зв'язка грошей, срібла, золота блискучого!» Розлютований Герман знищує картину.

Франко дав складний психологічний образ жорстокого, безсердечного хижака-капіталіста. Він реалістично показав його як визискувача робітничої маси і разом з тим як жертву, до певної міри, капіталу. Капіталізм, доводить автор, вбиває в людині найкращі пориви й почуття. Коли перед мільйонером Германом Гольдкремером проходить усе його життя і він пригадує часи, коли жив у бідності, «якийсь тайний, незнайомий голос шепче йому, що се була найщасливіша пора його життя...»

Образи дружини, сина Германа, з одного боку, і образи робітників, з другого, допомагають розкриттю провідної ідеї повісті — осудження капіталізму.

1907 року Франко видав повість удруге, значно переробивши її сюжет. Син Германа звався не Готліб, а Дувидко. Повість кінчалася загибеллю Германа від вибуху в штольні. Хоча повість у новому виданні і відзначається деякими перевагами в стилі, перша редакція має все-таки більшу ідейно-художню цінність.

Поруч із сатиричними поезіями, великий письменник пише ряд прозових творів, в яких вістря сатири спрямовує проти галицьких «патріотів», а по суті псевдопатріотів, ідеологів буржуазії, лютих ворогів трудящого народу. Першим серед цих творів було оповідання «Патріотичні пориви». Побудоване воно на контрасті — в той час, як у резиденції сільського попа гуляють гості з околиць місцевостей, у хаті близького сусіди попа — бідного селянина Максима — вмирає ще досить молода дружина.

Уніатський піп Ілія в центрі уваги автора. Він «славився на всю околицю першим патріотом, підпорю Русі» (тобто України). Його ім'я часто з'являлося в «московському» часописі «Слово» під списком пожертв, які він збирав на другу міську церкву чи на оновлення церкви св. Юра, чи на бурсу при «Народному домі», чи на інші «благородні» цілі. Так і на цьому балі о. Ілія збирає серед своїх гостей пожертви на користь редакції «Слова».

Франко розкриває причину, звідки беруться в попів гроші: «Всі ті гроші носили на собі сліди поту, немитих, важких, грубих рук, а не один такий папір, бачилось, до-

силь у долоні здавити, аби покапала з нього гаряча людська кров, аби роздалися з нього стогнання та зітхання тисяч нещасних, замучених, що з тими гульденами та дрібняками по частці життя і серця свого уткнули в жменю панотчикові».

Викриття це набирало яскраво виявленого антирелігійного й революційного характеру. Франко показував далі, куди підуть ці по жертви: «А завтра ті кроваві, потом і сльозами напоєні гульдени та дрібняки підуть на руки «благородних» редакторів та «іздателів-патріотів», котрі, своєю чергою, порозкидають їх любенько по шинках, кав'ярнях і інших, не менше, як самі вони, «благородних» місцях!..»

Розкриваючи соціальне, антинародне обличчя попів і цілої «щирорутенської» зграї, Франко підкреслював їхні націоналістичні настрої, зокрема вороже ставлення до польського народу, як вони висловлювались, до «ляхів». Як кожен «щирорутенський патріот» о. Ілія, — пише Франко, — «уїдав» на «ляхів», хоч, розуміється, не мав з ними ближчих зносин, а польського «народу» зовсім не знав; радувався, що мудрі правителі європейські розбили Польщу, що Росія так розумно і систематично відбирає їм давні фантазії, і нарікав, що Австрія, не знати за що, дала їм так багато волі».

Потворне моральне обличчя о. Ілії розкривається в конфлікті з Максимом, який прийшов до попа з проханням поховати померлу дружину. Глибоко вражає читача картина торгу попа з бідним селянином. Ілія призначив надто велику суму за похорон дружини Максима, яка померла без сповіді, й добився зрештою свого.

Водночас із цим оповіданням було надруковане й друге — уже згадане нами оповідання «Моя стріча з Олексою».

Не може бути сумніву в тому, що саме революційні, викривальні, сатиричні твори Франка, друковані в журналах і збірниках «Громадський друг», «Дзвін» і «Молот», були основною причиною їх заборони й конфіскації.

* * *

Не маючи змоги продовжувати це видання і не бажаючи друкуватися в «москвофільських» і «народовських» виданнях, письменник починає друкуватися в польській

прогресивній пресі. Ми вже згадували, що він брав близьку участь у польському робітничому двотижневику «Ргаса». Поруч із цим він друкується у львівському тижневику «Tydzień» («Тиждень літературний, мистецький, науковий і громадський»), близьку участь в якому брав Б. Лімановський. Тут друкувалася серія оповідань Франка під загальною назвою «Рутенці (типи й портрети галицьких людей)». Тут вміщено вже згадане нами оповідання «Молода Русь», а далі «Звичайний чоловік» і «Знеохочений». Ці сатиричні твори були продовженням викриття реакційного буржуазного галицько-українського суспільства, викриття початого Франком в оповіданні «Патріотичні пориви». Останнє оповідання автор згодом переклав на польську мову, а оповідання, друковані в польському журналі «Тиждень», переклав під кінець життя на українську мову.

На початку 1879 року робітники-друкарі обирають Франка на редактора двотижневика «Ргаса». Тут він друкує польською мовою без підпису ряд програмових статей, які 1881 року вийшли окремим виданням під назвою «О ргасу» («Про працю») — «книжечка для робітників». Книжечка складалася з п'яти розділів: «Хто є робітником?», «Як постала наймана праця?», «Що приносить нам праця?», «На кого працюємо?», «Чия вина?».

У цій книжечці Франко висловив цілий ряд правильних положень, в яких популяризував погляди Маркса й Енгельса. Він критикував капіталістичний спосіб виробництва й капіталістичний лад і кликав до його зміни, повалення: «...винен лише весь суспільний лад, лад, слушно названий капіталістичним, бо ж капітал у ньому грає першу роль. Доки існує цей лад,— нема чого й думати про поліпшення становища на користь робітника...» Разом з тим у ній є ряд неправильних, немарксистських думок: Франко ототожнює дрібного виробника з пролетарем, зараховує до робітничого класу демократичну інтелігенцію, не вбачає різниці між працею й робочою силою тощо. Ці питання Франко ставив і в інших статтях, надрукованих у часописі «Ргаса»: «Робітники і трудівники», «Чого вимагаємо?», «Чого ми хочемо?».

Разом із своїм знайомим, єврейським соціалістом Л. Інлендером, Франко викладав у робітничих гуртках самоосвіти політичну економію. На основі цих викладів

було складено елементарний підручник політичної економії («Основи суспільної економії»). Сам Франко вказав, що джерелами для нього були праці Маркса, Чернишевського й Мілля, а зразком викладу — праця сербського революційного діяча й філософа-матеріаліста Светозара Марковича. Частину цього підручника 1883 року видано окремою книжечкою під назвою «Розмова про гроші та скарби». Найскладніші категорії політичної економії тут викладено в дуже популярній формі — розмові кількох осіб.

Восени 1879 року Франко починає перекладати твори Маркса й Енгельса на українську мову. У вересні він писав Павликові, який у цей час виїхав до Женеви: «Я знов переводжу з Маркса: «Початок і зріст капіталістичного господарства» — статтю не довгу (2 арк.) і зрозумілу так, що годі». Як виявляється, Франко переклав 24-й розділ першого тома «Капіталу». Спочатку він мав намір зробити його додатком до підручника «Основи суспільної економії» і написав для цього спеціальну передмову: «Але вважаючи потрібним познакомити наших читателів з історичним розвитком сучасного, капіталістичного ладу, ми робимо це в «Доповненнях». А для своєї цілі ми не можемо знайти кращого провідника над Карла Маркса, котрий в одному розділі своєї книжки «Das Kapital» списав короткий, хоть яркий перегляд того, як розвивалася капіталістична продукція. З тим розділом ми й хочемо познакомити наших читателів».

На жаль, ні підручник, ні переклад видати не пощастило. Франко намагався видати переклад 24-го розділу «Капіталу» окремим виданням і написав для цього нову передмову. Виклавши стисло деякі основні положення першого тома, він далі писав: «Це головні думки виведені Марксом з безмірної маси фактів, нагромаджених у його книжці... Цей важний розділ Марксової книжки — прекрасний культурно-історичний очерк — зрозумілий буде і окремо від цілої книжки, і ми хочемо познакомити з ними нашу громаду, як для самої його великої стійності наукової, так і для того, щоб заохотити всіх, хто тільки владає німецькою мовою, до читання цілої Марксової книжки». Але й окремо видати переклад було неможливо.

Приблизно в цей саме час Франко перекладає на українську мову праці Енгельса. В листі до Павлика він пише,

що збирається видати переклад окремо й вказує два варіанти назви: «Суспільно-економічна основа соціалізму Ф. Енгельса» або «Початок і теорія соціалізму Ф. Енгельса». Як виявляється, це були окремі розділи з праці Енгельса «Анти-Дюрінг». Усі ці переклади було надруковано тільки 1926 року.

Все це свідчить про те, з якою пошаною ставився Франко до праць основоположників наукового соціалізму — Маркса й Енгельса, яких він вважав найбільшими авторитетами в питаннях політичної економії. Але до розуміння марксизму в цілому Франко не прийшов. Причини цього полягають в економічній та політичній відсталості Галичини, слабості робітничого руху. І все-таки великому українському письменникові належить честь першого перекладача творів Маркса й Енгельса на українську мову, честь першого популяризатора їх учення серед українських і польських трудящих мас Галичини.

Водночас Франко поглиблено вивчає праці й художні твори російських революціонерів-демократів, письменників-реалістів. Ми вже згадували, що економічні праці Чернишевського були одним із джерел в його популярному підручнику політичної економії. В листі до Павлика в кінці червня 1879 року Франко писав: «Я знов по цілих днях упиваюся економією Чернишевського. Що за шкода, що огромної часті його статей не видано, т. є. не передруковано з «Современника». Се золото, не статті!» Відомо, що він вивчав і інші статті Чернишевського. Так статтю «Народная бестолковость» він опрацював в один том з іншими статтями.

У серії «Дрібна бібліотека» він видав окремою книжечкою статтю Добролюбова «Значення авторитету у вихованні» із своєю передмовою.

Особливо характерним для Франка цього періоду є зацікавлення працями Писарева, який захищав ідеї революційної демократії після смерті Добролюбова й арешту Чернишевського. В той час, як реакційні кола Росії переслідували видатного критика й мислителя, намагались представити його «руїнником естетики», Франко дає дуже високу оцінку його працям. У тій же серії «Дрібна бібліотека» він видає статтю Писарева «Пчоли», в якій в алегоричній формі зображено з одного боку важке, злиденне життя народу і з другого — паразитарне життя визиску-

вачів на чолі з царем. В останніх рядках статті висловлено сподівання на наближення революції.

До цієї книжечки Франко додав свою передмову, в якій дав огляд російської революційно-демократичної критики: «В новішій літературі російській нема вже прояви важнішої і відраднішої, як група критиків, котрі, починаючи від 40-х років Белінським, ідуть один за одним, добираючись чимраз то глибше до суті життя і суспільних питань. Уже в Белінського, геніального батька новішої критики і літератури, побіч застарілих естетичних замашок, бачимо в зароді всі ті чисто реалістичні погляди, котрі так ясно і глибоко розробили його наслідники».

Серед спадкоємців Белінського Франко назвав Чернишевського, Добролюбова й Писарева. На тому етапі він не міг ще цілком правильно визначити питому вагу кожного критика. Так Чернишевського Франко вважав продовжувачем Добролюбова, в той час як Чернишевський почав свою діяльність раніше за Добролюбова і мав на нього значний вплив. Особливо підкреслював він роль Добролюбова, який, відкинувши ідеалістичну естетику, «... стає на ґрунті чисто суспільнім, говорить не о творах белетристичних в приложенню до законів естетики, але говорить про спосібності белетристичних творів, о з'явищах дійсного життя і о причинах, викликаючих такі з'явища».

Високу оцінку творчості видатного критика Франко висловив і в передмові до перекладу статті Писарева «Пчоли»: «Огромний талант, ясність і живість представлення та гаряче бажання правди і розумного мислення у людей, котрим дише кождий рядок його писем, робить їх назавсиди цільними і пожиточними для читателя».

Франко виявляє особливий інтерес до демократичної російської художньої літератури, зокрема до творчості Помяловського й Решетникова. Ще перед першим арештом він у передньому слові до перекладу уривків з нарисів бурси визначив своєрідність критичного реалізму Помяловського: «Що передусім характеризує письма (твори — Е. К.) Помяловського, то жива, твереза правда фактів і так само жива, енергійна бесіда. Силою й характером свого таланту він стоїть найближче Решетникова, і в кружку писателів російських новішої, натуральної

школи він стоїть високо. Але при всій правді представлених фактів в його письмах усюди пробивається його гаряча, чесна душа, ясні і тверді переконання та щире бажання направити недолю й нужду, котру описує на показ усьому світові».

У листі до Павлика 1879 року Франко знову згадує про Помяловського й Решетникова як виразників народних прагнень і навіть згоден щодо цього поставити їх вище широковідомих західноєвропейських письменників: «Такі реалісти, по-моєму, стоять щирим чуттям і чесним змаганням, хоть і не талантом, вище наших преславних Бальзаків, Флоберів та Жорж Зандів... До таких людей я маю велику симпатію і в їх простім необтесанім слові чую більше крові, ніж в цілих романах західних артистів» (митців.—*Є. К.*).

Думка Франка тут полемічно загострена, але суть її правильна. Не заперечуючи великого таланту Бальзака, Флобера й Жорж Занд, він високо оцінював глибоку народність російських письменників-демократів.

Франко все-таки намагався мати власний орган для друкування своїх праць і праць своїх однодумців. Так виникає програма нової газети «Нова основа» — «До читаючої громади». Як відомо, журнал «Основа» виходив у Петербурзі 1861—1862 рр. У Львові також виходив «народовський» журнал «Основа» 1870—1872 рр.

«Нова основа» мала продовжувати лінію революційно-демократичної журналістики, зокрема лінію «Громадського друга». Про це Франко писав до Павлика: «Газета має зватись «Нова основа» і переняти прояснені новими добутками традиції «Друга»... Я думаю, що зараз же почне міститися систематичний виклад економії після (за.—*Є. К.*) Чернишевського і Маркса... Ми всі тут надіємося, що «Нова основа» зможе розбудити значніший рух і на провінції, куди досі мало йдуть наші видання...»

Програма «Нової основи» обстоювала принципи матеріалізму й соціалізму: «В науці стоїмо за слідження на підставі фактів, за пізнання правди, т. е. причинового зв'язку явищ в світі матеріальнім, а не поза ним, за знання позитивне, а не метафізику... в питаннях суспільно-економічних стоїмо за принципи колективізму супроти принципу неограниченого індивідуалізму, або що -- як ба-

чимо — на одно іде, супроти принципу сили перед правом, приватної власності перед загальною».

У питаннях художньої літератури програма обстоювала принципи критичного реалізму: «В белетристиці (повісті, поезіях і пр.) ми стоїмо за реальне представлення життя сучасного, за глибоку і правдиву аналізу фактів і характерів людських, за гуманну і поступову тенденцію». Франко сподівався надрукувати тут свою нову повість «Борислав сміється».

Проте програма ця здійснена не була, нова газета не вийшла. Замість «Нової основи» Франко розпочинає видання серії книжечок під загальною назвою «Дрібна бібліотека». В ній вийшли вже згадані нами твори Добролюбова й Писарева, науково-популярні брошури: «Відки і як взялися люди на землі» Е. Геккеля, «Білковина» Т. Г. Гекслі, «Власність ґрунтова та її історія» Е. Лявлє. З художньої літератури було видано повість Е. Золя з життя робітників «Довбня» («Пастка»), «Каїн» Байрона у перекладі Франка, де в образі Каїна втілено ідеї протесту й богоборства. Під назвою «Думи і пісні найзнатніших європейських поетів» Франко видав у власних перекладах твори визначних прогресивних поетів: Гете, Гейне, Т. Мура, П. Б. Шеллі, Т. Гуда, Фрейліґрата, Гервега, а з російських поетів — «Вечірня дума» й «Сусідка» Лермонтова.

У цих дуже важких умовах, провадячи велику громадсько-політичну роботу серед робітників, Франко писав і свої літературні твори. У цей час написані вже згадані нами автобіографічні оповідання «Малий Мирон», «Олівець» (надруковано в «Правді» під псевдонімом «Руслан»), «Schönschreiben». Зв'язок з робітниками, знання робітничого життя дало змогу Франкові написати оповідання «Муляр», в якому дано образ скривдженого робітника, показано його стихійний протест проти несправедливості. Франко зміг його надрукувати тільки польською мовою в газеті «Ргаса». Коли через кілька років автор спробував подати його до редакції «народовського» журналу «Зоря», редактор О. Борковський забракував оповідання на тій підставі, що «мулярі загалом великі лінюхи, а такого факту, який оповідаю я, він не бачив ніколи». Франко тільки 1890 року включив його до своєї збірки «В поті чола».

1880 року написано одну з найкращих ліричних пое-

зій Франка «Гімн» («Вічний революціонер»). Вічним революціонером поет вважав людський дух. Як відомо, Франко був матеріалістом і атеїстом. Образ духа у даному творі — це революційні ідеї, думки, почуття, воля:

Вічний революціонер	Ні тюремні царські мури,
Дух, що тіло рве до бою,	Ані війська муштровані,
Рве за поступ, щастя й	Ні гармати лаштовані,
волю,	Ні шпionське ремесло
Він живе, він ще не вмер.	В грiб його ще не звело...
Ні попівськії тортури,	

В цих образах втілено широкі революційно-визвольні ідеї, за які боролось людство протягом віків. Це розкривається і в дальших образах — «хоч од тисяч літ родився» — багатвікової боротьби проти соціального й національного гніту, проти монархії, інквізиції. Дальший образ — «та аж вчора розповився» — свідчить про новий етап у визвольно-революційній боротьбі, коли до боротьби, до бою, до війни стали трудящі, робітничі маси («і о власній силі йде»). Поет підкреслює масовий характер нового революційного руху:

Словом сильним, мов трубою,
Міліони зве з собою,—
Міліони радо йдуть,—
Бо се голос духа чуть.

Поет дає змогу зрозуміти, що цей визвольний рух живиться в народі, серед пригнобленої в умовах капіталізму селянської бідноти й робітників.

Завершується вірш бадьорими рядками, в яких передано нездоланність, непереможність масового революційного руху.

Розвалилась зла руїна,
Покотилася лавіна,
І де в світі тая сила,
Щоб в бігу її спинила...

Бадьора пісенна ритміка вірша, хореїчний розмір відповідає його революційному змістові. Покладений на музику славетним українським композитором М. В. Лисенком, «Гімн» співається народом.

На початку 1880 року Франко написав поему «Вісті

з краю ботокудів». Текст її було надіслано Драгоманову, якому поема не сподобалась і він порадив її не друкувати. Тому Франко не включив її до збірки «З вершин і низин». Тільки в другому виданні збірки (1893) вміщено основну частину поеми під назвою «Ботокуди», а решту місць Франко переповів прозою. На щастя, зберігся рукопис поеми, яка друкується тепер у цілому.

Ботокуди — назва племені індіців, яке жило в східній Бразилії, а зараз майже вимерло. У Франка — це алегоричний образ відсталості. Поема, як зазначав сам автор, є сатирою на реакційну галицьку інтелігенцію після революції 1848 року. Власне, це ціла історія Галичини цього періоду. В образі «краю ботокудів» не важко було пізнати Галичину, в образі «Ботокудської ради» — «Руську раду головну», «Дому голодного», — «Народний дім», «Ботокудської зорі» — «Зорю галицьку», в «Ослові» — газету «Слово», «Встидіона» — графа Стадіона і т. д. Франко творчо використав у поемі деякі образи з «Истории одного города» Салтикова-Щедріна, зокрема Кшешцицьких і Пшекшицьких. Автор сам на це вказує: «Ширше мова про їх діла в Щедріновій... «Літописі Глупова».

Дотепно висміявши всі без винятку прояви реакційності й відсталості, що її плодили керівні кола Галичини, Франко вказав і на ті сили, які повставали на боротьбу проти ботокудських стовпів:

Повстає кругом на світі
Плем'я сміле, войовниче,
Що для люду права, хліба,
Волі і освіти кличе...

* * *

Революційна діяльність і творчість Івана Франка тепер ще дужче непокоїла галицьку реакцію. 19 лютого 1880 року письменник писав Павликові: «На робітницьких зборах, що тут були 28 грудня, були всі наші мимо цілого полку шпіцлів» (шпигунів.— Є. К.). Незабаром Франко був заарештований вдруге.

У березні 1880 р. письменник виїхав до свого товариша Кароля Геніка, який жив у с. Березові Коломійського повіту. По дорозі, в с. Яблонові, він був заарештований. На

цей раз арешт формально був зв'язаний із процесом селян с. Москалівки. У грудні 1879 р. хтось вистрелив з мисливської рушниці у вікно вийтової хати й підпалив його сіно. У селян під час тусу знайдено журнали «Громадський друг», «Дзвін», віденські соціалістичні брошури «Про хліборобство», «Про багатство та бідність». До процесу селян було притягнуто сестру Павлика Анну й Івана Франка.

Письменника протримали в коломийській тюрмі три місяці і випустили 3 червня того ж року. Оскільки Франко був з іншого повіту, його відправили «шупасом» (етапом) в рідне село Нагуевичі. Про цю подорож під ескортом поліції письменник писав: «Цей транспорт по поліцейських арештах в Коломиї, Станіславові, Стрию і Дрогобичі належить до найтяжчих моментів в моїм життю. Вже до Дрогобича я приїхав з сильною гарячкою. Тут впаковано мене в яму, описану в моїй новелі «На дні», а відти ще до того самого дня (через протекцію) послано пішки з поліціантом до Нагуевич. По дорозі нас заскочив дощ і промочив до нитки. Я дістав сильну лихорадку, прожив тиждень дома в дуже прикрих обставинах, вернув до Коломиї, щоб удатися до Геника, прожив там страшенний тиждень у готелі, написав повістку «На дні» і на останні гроші вислав її до Львова, опісля жив трьома центами, найденими над Прутом на піску, а коли й тих не стало, я заперся в своїй кімнаті в готелю і лежав півтора дні в гарячці й голоді, ждучи смерті, безсильний і знеохочений до життя. Один із моїх союзників, посланий Геником, спас мене від голодної смерті. Я ще раз поїхав до Дрогобича, взяв собі паспорт і вернув до Коломиї, а відтак пішком пішов до Березова, де в гостиннім домі Геника прожив кілька тижнів, лічачись від пропасниці і гуляючи на свіжому повітрі... Але недовго міг я попасати в Березові. Староста коломийський дізнався про мій побут і наказав жандармам приставити мене до Коломиї, а що у мене не було грошей на підводу, то жандарм, ще хворого, в літню спеку погнав мене туди пішком. Тяжка це була дорога, після котрої мені на обох ногах повідпадали нігті на пальцях. Староста дуже озлився, побачивши у мене паспорт, але мусив пустити мене на волю, а тільки написав до намісництва до Львова просьбу, щоби заборонило мені побут в Коломийському повіті, і намісництво це вчинило. Я не дожидався другого примусового транс-

порту і поїхав до Нагуєвич, відки восени вернув оп'ять до Львова і знов записався на університет».

Переслідування Франка австрійською владою пояснюється його участю в робітничому соціалістичному русі й революційною творчістю. Важким було й особисте життя письменника. Ще будши гімназистом, Франко став репетитором учня молодших класів цієї ж гімназії — Ярослава Рошкевича, сина попа с. Лолин, Долинського повіту. По закінченні VII класу, під час подорожі по Галичині, письменник завітав до Лолина, де прожив щось із місяць. Тут він познайомився з родиною Рошкевичів і полюбив старшу сестру Ярослава — Ольгу. Листування Франка свідчить, що це було перше, щире й сильне почуття, яке тривало багато років. Спочатку листи мали офіціальний характер, а чимдалі набирали інтимного, любовного характеру. Разом з тим у листах є багато цінних відомостей для характеристики світогляду письменника і його творчості. Листувалися вони з чималими труднощами, бо мати Ольги вважала за непристойне листування дівчини з хлопцем. За всіма даними Ольга також любила Франка.

Дальші події все утруднювали їхні взаємини. Після першого арешту Франка у Рошкевичів був зроблений трус і батька Ольги допитували на слідстві. Після звільнення з тюрми Франко відновив листування, але тепер уже в цю справу втрутився батько, заборонивши дочці листуватися. Листувалися вони все-таки конспіративними шляхами. Спроби порозумітися з батьком нічого не дали. Другий арешт Франка ще більше ускладнив їх взаємини, і незабаром Ольга стала дружиною Озаркевича.

Ця життєва душевна драма також була наслідком переслідувань Франка силами галицької реакції, переслідувань його як революційного діяча й письменника.

Другий арешт, хвороба, розрив з Ольгою відбилися на настроях Франка. Так з'явився цілий ряд поетичних творів, які згодом увійшли в цикли: «Осінні думи», «Скорбні пісні», «Нічні думи», «Зів'яле листя»:

Якби в сльози криваві знов
Міг я все своє горе розлить,
Я би виплакав всю свою кров,
Щоб нічого з людьми не ділить...

Але й у цих сумних, журливих віршах Франко постає перед нами як великий народний поет.

Він завжди знаходив у собі сили перемагати журливі настрої і в бадьорих піснях кликати трудящих на боротьбу за кращу долю. В автобіографії Франко писав, що в коломийській тюрмі зібрав він багато народних пісень, приповідок, етнографічних матеріалів і написав ряд віршів. Так постав цикл «Веснянки», частина яких написана в тюрмі:

Лице небесне прояснилось
І блиском розкоші займилось,
Надії рум'янцем паліє —
Мені в тюрмі аж серце мліє...

Використовуючи найскладніші художні форми, які тільки були відомі у світовій поезії, Франко разом з тим розробляє жанри народно-пісенні. Правда, він їх сліпо не наслідує, не стилізує під народні веснянки, а трансформує, змінює цей жанр як жанр ліричного вірша. Всі вони викликані образами весняної природи.

Поет не визнавав поезій, де оспівувалась тільки природа й забувалося про життя людей. Як поет-трибун він, насамперед, дбав про відображення народного життя. Тому й веснянки Франка дуже часто мають алегоричний характер, в них заховані певні політичні ідеї. Яке може бути замилювання природою, коли народ поневолений і мільйони людей страждають. І коли поет милується красою природи, яку не можна не любити, він думає про людину, про боротьбу за її визволення. Уже в першій веснянці, написаній у коломийській тюрмі, «Дивувалась зима» ми бачимо контраст — боротьбу між зимою і весною. І ми розуміємо, що зима символізує темні сили, сили реакції, а весна — перші її вісники — сили народу, який пробуджується. Кінець зими! Нема вже більше в неї сили:

І найдужче над тим
Дивувалась зима,
Що на цвіт той дрібний
В неї сили нема...

Ще виразніша думка Франка в поезії «Гріє сонечко», також написаній у тюрмі. Вірш складається з двох частин. У першій, давши образ перших ознак весни, поет звертається до орача з закликком почати сівбу. В другій частині розкривається алегорія:

Сійте в головах
Думи вольні,
В серцях жадобу
Братолюбія,
В грудях сміливість
До великого
Бою за добро,
Щастя й волю всіх!

Ці заклики до передових людей, до революціонерів, дуже нагадують подібні образи Некрасова у його вірші «Сеятелям». Новим у Франка є образ «бою», який ми вже зустрічали і в попередніх його творах у жанрі політичної лірики. Цікавий вірш Франка й своєю художньою формою — поєднанням білого (без римування) з вільним (нерівноскладовим) і свобідним (різного розміру, ритму) віршем.

Такий же характер мають вірші: «Розвивайся, лозо, борзо», «Лице небесне прояснилось», «Ой, що в полі за димове». Одним із найкращих, найсильніших віршів у циклі веснянок є лірична поезія «Земле, моя всеплодющая мати». Поет звертається до землі, яка звільнилась від снігового покриву. Від землі він сподівається сили, щоб «пута ламати», «в бою сильніше стояти». Все це алегоричні образи: земля — народ, пута — поневолення, гніт. Від народу чекав поет сили для свого художнього слова:

Дай і огню, щоб ним слово налити,
Душі стрясать громовую дай власть,
Правді служити, неправду палити
Вічну дай страсть!

Тут Франко перегукувався з Шевченком, який не раз надавав своєму поетичному слову сили вогню:

Щоб огненно заговорило,
Щоб слово пламенем взялось,
Щоб людям серце розтопило...

У коломийській тюрмі написано ряд віршів, які Франко згодом об'єднав спільною назвою «Думи пролетарія». Знаменна вже сама назва циклу. Поет перший ввів в українську літературу образ пролетарія, який з такою силою прозвучав у «Маніфесті Комуністичної партії»: «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!». У першому вірші «Недовго жив я в світі ще» молодий поет оглядає своє життя, ко-

ротке, але з великим досвідом. І хоч він має в житті багато прикростей, він цінує життя, бо служить високим революційним ідеалам:

Та над усе ціню я ту
Малую мірку мук і болю,
Котрі приняв я в сім життю,
За правду, за добро, за волю...

Свою незламність ув'язнений поет виявляє у вірші «Semper idem» (завжди те саме), заперечуючи застарілу приказку «проти рожна не попреш»:

Проти рожна перти,
Проти хвиль плисти,
Сміло аж до смерти
Хрест важкий нести!

Ритм вірша (короткі рядки, тристопний хорей) надавали йому особливої енергії, сили звучання.

Зразками бойової політичної лірики були вірші: «Всюди нівечиться правда», «Не люди наші вороги», «Товаришам», «Ви плакали фальшивими сльозами», «Милосердним». Найсильнішим віршем у циклі «Думи пролетарія», який Франко при друкуванні збірки «З вершин і низин» поставив першим, є «На суді». Сидячи у в'язниці, поет ніби готується до оборонної промови. Від буржуазного суду він, виразник дум пролетарів, не хоче й не жде жодної милості, бо розуміє, що милість ця буде спрямована на те, щоб поет звернув з правильного шляху, схилив голову перед панами. Поступово оборонна промова набирає полемічного характеру. Він не вірить у буржуазне право, що було коліщатком в єдиному механізмі капіталістичної системи. Поет передбачає формулу обвинувачення:

Люди ті,
Се зрадники. Вони хотять
Перетворить, перевернуть,
Звалити наш суспільний лад!

І тоді оборонна промова підсудного діалектично обертається в обвинувальну промову, а на лаві підсудних опиняється капіталізм. Використовуючи право останнього слова, ліричний герой розгортає революційну програму. Старий лад слід повалити

За те, що паном в нім багач,
А гнесь слугою люд німий,
За те, що чесна праця в нім
Придавлена, понижена,
Хоч весь той ваш суспільний лад
Піддержує й живить вона;

За те, що дармоїдство тут
з робучих рук ссе кров і піт...

Франко в образній формі розкрив тут основну соціальну суперечність капіталізму — антагонізм між визискувачами і визискуваними. Він викривав далі реакційну роль церкви, релігії як підпори експлуататорського ладу і подібну роль офіційної освіти.

Але мало сказати, за що слід повалити капіталізм. Поет ще й визначає, як, яким способом буде він повалений. Спочатку Франко ніби заперечує революційний спосіб повалення капіталізму:

Не зброєю, не силою
Огню, заліза і війни,
А правдою, і працею,
И наукою.

Але, зрештою, він не відкидає й революційний шлях:

А як війна
Кривава понадобиться —
Не наша буде в тім вина...

Тобто, коли мирним, парламентським шляхом не вдасться добитися визволення трудящих, слід буде стати на шлях кривавої війни, соціальної революції.

Цікавим фактом є те, що після того, як цей вірш двічі був надрукований у збірках поезій Франка, при вміщенні його в «Хлопській пам'ятці» 1897 року — пам'ятка ця була конфіскована австрійською владою.

Доказом того, що Франко в цей час обстоював революційний шлях боротьби проти цісарського і капіталістичного ладу, є вірш «Гриць Турчин», також написаний у тюрмі. Гриць Турчин — герой вірша про рекрутське життя, написаного селянином Р. Гудзманом і надрукованого в збірнику «Молот». Слід при цьому нагадати, що й сам Франко 1879 року деякий час був на військовій службі. В листі до Павлика він якраз нагадує героя цього вірша: «Я — також з недостачі утримання — вступив до війська і «цицирую» тепер так, що аж за десяту межу стидно. З мене alter (другий. — Є. К.) Гриць Турчин». Але через дуже

короткий час Франко був звільнений з війська, очевидно, як політично-неблагонадійна особа. «Оце вже більш тяжня,— писав він Павликові,— як я вийшов з війська, відслуживши цісареві з честю і вигнаний з нечестю «aus dem Militärverbande» (з військового об'єднання — Є. К.). У вірші «Гриць Турчин» Франко закликав рекрутів вчитися володіти зброєю, не випускати її з рук, маючи на увазі не загарбницьку війну за інтереси Австрійської монархії, а революційні бої:

Прийдесь за правду твердо стати
Хлоп в хлопа і плече в плече,
Прийдесь на ворога стріляти,
І кров рікою потече...

...Учись, щоб був ти сильним мужем,
Як засвітає день новий!
Учись, щоб в ряд ти став готовим,
Як крик роздасться бойовий.

Бувши інтернаціоналістом, шануючи прогресивну культуру всіх народів, Франко водночас глибоко й пристрасно любив свій рідний край — Україну. Пізнавши свою батьківщину, поет не міг її не полюбити, не міг не зректися особистих втіх заради інтересів її народу. Але разом з тим поет ставить питання:

І чи ж перечить ся любов
Тій другій і святій любові
До всіх, що ллють свій піт і кров,
До всіх, котрих гнетуть окови?

Інакше кажучи: чи любов до рідного краю суперечить любові до всіх трудящих, всіх націй? І сам дає на це запитання чітку відповідь:

Ні, хто не любить всіх братів,
Як сонце боже всіх зарівно,
Той щиро полюбить не вмів
Тебе, кохана Вкраїно!

Таким чином патріотизм Франка мав яскраво виявлений демократичний, інтернаціоналістський характер. Цим поет розвінчував і тих «псевдопатріотів», які кричали про свою любов до Русі (України), а разом з тим сіяли шовінізм і ненависть до трудящих інших націй, зокрема поляків і росіян.

Франко послідовно обстоював рівність жінок з чоловіками, створював образи передових жінок, учасниць вивольного руху, жінок, які кидали виклик облудній буржуазній моралі. Так у прекрасному ліричному вірші «Анні П.» (тобто А. Павлик, сестрі М. Павлика) він в алегоричній формі передає діалог між дівчиною і матір'ю, яка застерігає дочку перед труднощами в житті — «зимними росами», «чорними хмарами», «зливами». Перед нами постає мужній образ дівчини-революціонерки:

Я не боюся хмари, зливи!
Що мені вітер той бурхливий?
Я про ті тучі сміло, сміло
Буду робити чесне діло.

Образ жінки, яка протестує проти пригнічення, брехливої моралі, створив Франко у вірші «Тетяна Ребенщукова» (героїня однойменного оповідання М. Павлика). Ряд поезій, присвячених, очевидно, О. Рошкевич, пізніше було об'єднано в цикл «Картка любові».

Як ми вже згадували, після звільнення з тюрми Франко написав оповідання «На дні». Сам він назвав твір «суспільно-психологічною студією» (дослідженням). Справді, в цьому оповіданні дано глибокий аналіз «дна» буржуазного суспільства, тих людей, яких визискувачі різними способами доводили до крайнього зубожіння, до злочинів, випихали справді на «дно» людського життя. Франко дав реалістичну, глибоко вражаючу, хвилюючу картину австрійської тюрми з її страшними «казнями» (казематами), куди ніколи не заглядало сонце, де завжди була вогкість і отруйний сморід. В центрі твору автобіографічний образ Андрія Темери, інтелігента, революціонера-демократа, який проймається співчуттям до нещасних, знедолених людей, паріїв буржуазного суспільства.

Без народницької ідеалізації, без абстрактного гуманізму Франко створює цілу галерею в'язнів. Ось, наприклад, тип Дорожівського — «газди», селянина, дрібного власника, що готовий вбити людину за шматок свого хліба, що не розуміє і не хоче розуміти прагнень Андрія Темери, називаючи його «неробою і волоцюгою», хоч той бореться за його, газди, щастя. Інший тип діда Панька, також селянина, який готовий все зробити для людини: «Один би, каже він, як от наш Дорожівський, за

кусник хліба брату око виймив, а інший, хоч сам голоден, а другому й останнє віддасть».

Гнітюче враження справляє в'язень Бовдур, який до того опустився, що втрачає обличчя людини і, зрештою, вбиває Темеру. Проте і в ньому Франко бачить десь у глибині проблiski людини.

Оповідання «На дні» було грізним обвинуваченням капіталізму, буржуазного суспільства, яке творило подібні «покидьки», штовхало людей на дно, робило їх нелюдами. Франко виступає тут як великий гуманіст, зображуючи серед вкинутих на дно іскри людяності й справжні людські характери.

Знаменно, що пізніше великий пролетарський письменник М. Горький так само назвав свою п'єсу, також виявляючи справжню любов до людини, заявивши: «Человек— это звучит гордо!»

Оповідання «На дні» надруковано у Львові в час відсутності Франка на кошти, зібрані демократичною українською, польською та єврейською молоддю. У «народовському» журналі «Зоря» зараз же з'явилась анонімна рецензія, що, як відомо, належала редакторові О. Партицькому. В ній не було, власне, оцінки твору, а були різкі випадки проти Франка, намагання ще більше його скомпрометувати в очах буржуазного суспільства як двічі ув'язненого соціаліста. Франко написав Партицькому великого листа-відповідь на його інсинуації, де зокрема писав: «Ви бороните своїх ідей систематичною брехнею. І то не по незнанню правди, ви знаєте її, але умисно перекручуєте». Франко ставив Партицького на суд історії: «Яким лицем ви будете стояти колись в історії нашої літератури?» Цей суд історії відбувся. Історія зберегла нам лист Франка і показала нам О. Партицького як ідеолога буржуазії, реакціонера.

Можливо, ще перед арештом Франко написав частково прозою, частково віршем п'єсу «драматичний образок на одну дію» — «Послідній крейцар» з життя богемної, розпусної буржуазної молоді. По виході з тюрми написано на цю ж тему оповідання «На вершку». Обидва твори видруковано тільки після смерті Франка.

У журналі «Правда» друкувалася в цей час частина Франкового перекладу «Фауста» Гете.

Повернувшись до Львова, Франко продовжував учитися в університеті. Пройшовши добру життєву школу, ставши досвідченим письменником, він уже досконало розбирався, що собою являли лекції тодішньої буржуазної професури. «Ще сьогодні,—писав він згодом,—беруть мене холодні дрижачки при згадці про педантичні безглузді лекції Венцлевського, Черкавського, Огоновського, про тяжке переживання мертвої книжкової вченості, про це рабське додержання друкованих зразків і словесних формул».

Знаючи справжню ціну цієї схоластичної науки, Франко, як і раніше, головну увагу віддавав громадській і літературній діяльності. Він, як і раніше, бере активну участь у робітничому русі, друкує ряд статей у газеті «Ргаса», де містить кілька кореспонденцій з Дрогобича про життя робітників на фабриках парафіну й земного воску. Разом із польськими і єврейськими соціалістами Франко бере участь у складанні польською мовою «Програми соціалістів польських і руських (українських.—Є. К.) в східній Галичині». Вона була надрукована в Женеві окремою брошурою 1881 року під іншою назвою — «Програма соціалістів галицьких». Трохи згодом, у кінці року, Франко дав свій власний виклад програми українською мовою під назвою «Чого хоче «Галицька робітницька громада». Опубліковано цю роботу тільки після смерті Франка. У деяких питаннях тут виявились утопічно-соціалістичні погляди автора. Разом із тим Франко популяризував і деякі марксистські положення: «В тім самім часі почався також рух межи робітниками в Німеччині, де вчені люди, Енгельс і Маркс, ясно і науково показали, як виробився теперішній несправедливий порядок межи людьми, на чім полягає його несправедливість, а zarazом доказали, що єдиний вихід з нього — це іменно ті думки, котрі здавна проповідували мислячі і щирі люди, котрі донедавна називано небувальщинами (утопіями), а котрі, добрим чи злим способом, мусять в недовгім часі статися правдою». Далі йшла мова про «Межинародню Спілку Робітників» — І Інтернаціонал.

Франко жив у Львові в дуже важких матеріальних умовах. У листі до Павлика він писав: «Маю звиш 100 р/инських/ довгу, та й то жию, як пес, в нетопленій хаті,

картоплею та капустою, та й то на кошт робітника...» Не маючи змоги далі жити у Львові, Франко навесні 1881 року виїхав на село в Нагуєвичі до свого вітчима й мачухи. Там він захворів на тиф.

По видужанню Франко працював у сільському господарстві. Він виконував нарівні з усіма всі роботи. Умови й тут були не легкі, а все-таки Франко не був голодний. Він разом з тим провадив колосальну, велетенську наукову й літературну роботу. В яких надзвичайно важких умовах це робилося, свідчить листування письменника: «Досі не було часу, — робота в полі коло вівса, котра раз у раз перериває мені роботу коло «Фауста»... В другому листі: «Одежі нема, чобіт нема, довги стоять і гавкають... Читаю Платонові діалоги...» В третьому листі: «...зима заходить — працювати б поночі, здалась би лампа столова, а у мене нема. Чи не розкрутив би ти там якого гульденища, поки що буде з Києва...» В четвертому: «Іду, здається, нині до Дрогобича, хоч правду кажучи, не знаю ще, в кого позичити чобіт, бо мої черевики рознесли геть». В п'ятому: «... треба пасти коні, а часом і худобу (в лісі) — тож очевидно, годі що-небудь робити, навіть читати. З тої причини ще не скінчив Вергілія, але надіюсь, що швидко буде готов, — всього ще осталося щось 200 віршів».

Важкі були й моральні умови. На селі Франко перебував під наглядом поліції. Його відкрито весь час відвідував жандарм і радив, щоб спокійніше жити, вступити ченцем у монастир василіян.

Праці, написані в Нагуєвичих, друкувались у львівському журналі «Світ», що його видавав товариш Франка Іван Белей. Журнал видавався в більш поміркованому дусі, ніж «Громадський друг», «Дзвін» і «Молот». І. Белей згодом перейшов до «народовців». Але загалом «Світ» був прогресивним виданням і протягом двох років (1881—1882) був трибуною для Франка. В багатьох номерах більшість надрукованого матеріалу складалася тільки з його праць.

У науково-публіцистичних статтях Франко, як і раніше, веде боротьбу проти реакції, проти релігії, проти націоналізму. Велич Франка як мислителя виявляється в його великій статті «Мислі о еволюції в історії людськос-

ті». Так економічні основи капіталістичного суспільства він подає на основі «Капіталу» Маркса. Разом з тим тут виявлялись і певні суперечності в поглядах Франка. Він не розумів якісної відмінності марксизму від буржуазної соціології, хоч і відстоював ідею закономірності суспільного розвитку, відстоював принцип партійності історичної науки і в деяких питаннях висловлював матеріалістичні погляди на історію.

В боротьбі проти унії, проти Ватикану велике значення мала стаття «Католицький панславізм». Приводом до статті було свято Кирила і Мефодія, організоване римським папою у Римі, щоб ще більше підпорядкувати під свій вплив слов'янські народи Австро-Угорщини. При цій нагоді Франко широко розкрив реакційну роль Ватикану в історії багатьох народів і особливо слов'янських.

Як революціонер-просвітитель виступає Франко в статті «Чи вертатись нам назад до народу?». Приводом до цієї праці була стаття одного з лідерів «москвофілів», уже згаданого нами І. Наумовича «Назад к народу». Франко показав реакційну роль видань «москвофілів», звернених до народу. Водночас він різко критикував і «народовські» видання, зокрема видання «Просвіти», у статті «Кілька слів о тім, як упорядкувати і провадити наші людові видавництва». Тут особливо яскраво виявилось революційне просвітительство Франка: «Не менш глупим і мізерним видається мені також у популярних книжечках трактування мужика як дурня, недоумка, варвара... Народ наш, хоч і тисячними манівцями, так як і сама наука, а доходить же звільна до далеко правдивіших, поступовіших і радикальніших думок, ніж їх має не один з його нинішніх просвітителів. Такому народові пора сказати все, а не водити його по нових, хоч і псевдонаукових манівцях».

Він друкує ряд статей на економічні теми: «Галицька індемнізація» (відшкодування.— С. К.), в якій викриває залишки феодалізму, панщини в Галичині, коли селяни змушені були сплачувати великі гроші за одержану від поміщиків їхню ж власну землю; «Промислові робітники в східній Галичині і їх плата р. 1870», в якій розкрито фальсифікацію промисловцями статистичних даних про дійсний рівень заробітної плати та тривалість робочого дня; «Знадоби до статистики України»—про лісові шкоди й кари.

Більше уваги звертає тепер Франко на літературні справи. Відомо, що українські націоналісти, зокрема «народовці» фальсифікували творчість Шевченка. Стаття «Причинки до оцінення поезій Тараса Шевченка» була спрямована проти націоналістичного перекручення творчості великого народного поета.

Друга частина «Причинків» — «Темне царство» — є однією з найвизначніших дореволюційних праць про Шевченка й одна з кращих історико-літературних статей Франка. В ній дано глибокий аналіз поем «Сон» і «Кавказ» як творів політичної (громадянської) поезії, поставлено всю творчість Шевченка цього періоду в зв'язок з розвитком передової російської і західноєвропейської літератури, з розвитком реалізму.

Закінчивши переклад «Фауста» Гете, Франко написав до нього передмову, в якій використав образи твору для критики галицької реакції. У цій передмові він заявив: «У нас нема літератури», використавши відомі слова Бєлінського. Франко мав на увазі ліберально-реакційну літературу Галичини, даючи їй різку характеристику: «Се підпеньки, що ростуть на здрухнілих пнях, а не крепкі, здорові дерева. Се плісень, що вкриває гниле багно, але не пахуча, цвітоста мурава. Се щось таке, що твориться ні на землі, ні в воздуху, ні в воді, щось відірване від життя, від мислі, від сучасних інтересів, що постає і гине, не будячи в нікім цікавості, ні охоти, ні співуділу, а хіба рівнодушне здвигнення плечима». Ця справедлива оцінка стану реакційної галицької літератури не могла бути в свій час надрукованою, і Франко змушений був написати іншу передмову до «Фауста».

Велике значення в боротьбі проти українського буржуазного націоналізму мала стаття Франка «Хуторна поезія П. А. Куліша». У цій збірці, виданій у Львові, виявились, як націоналістичні, так і монархічні погляди П. Куліша. Він зневажав український і російський народи, його кращих людей — Шевченка й Чернишевського. Епіграфом до своєї статті Франко взяв слова із біблії: «Правду говори благовременно і безвременно». Стаття ця поклала початок розвінчанню авторитету П. Куліша, створюваного йому протягом багатьох років націоналістами-«народовцями». Франко показав антинародність позиції Куліша, його невіру у власний народ, безпідставну наругу над тим народом.

Всупереч націоналістам Франко невтомно популяризує в Галичині здобутки передової російської літератури. Ще перед першим арештом він перекладає твори Салтикова-Щедріна, пристосовуючи їх до місцевих умов. Так, перекладаючи уривок з «Истории одного города», Франко дає уривкові назву «З якого кореня Дуреньки (прибите трохи до галицького життя)», оповіданню «Деревенская тишь» він у перекладі дає назву «Супокійне життя». До обох перекладів він додав свої примітки. Тоді ж Франко надрукував рецензію на роман «Новь» Тургенева.

Салтиков-Щедрін був одним із найбільш улюблених російських письменників Франка. У журналі «Світ» він дав нарис про його життя й творчість. Франко творчо використовував художні принципи великого російського письменника у своїх сатиричних творах. В цей час він перекладає «Мертві душі» Гоголя, твори Некрасова.

Одночасово Франко популяризує найвидатніші явища передової західноєвропейської літератури. Особливу увагу він звертає на творчість французького письменника-реаліста Еміля Золя. Ми вже згадували, що після першого арешту він видає в серії «Дрібна бібліотека» роман «Довбня» («Пастка») із своєю передмовою. В журналі «Світ» він друкує біографічний нарис про видатного французького письменника. Франко високо оцінював реалістичний талант Золя, знання описуваних предметів, співчуття до трудящих, до робітників. Разом з тим він бачив і його помилкові погляди, слабкість у синтезі, в узагальненнях, критично ставився до його натуралістичних теорій.

У журналі «Світ» Франко друкує в цей період ліричні вірші, написані ним у тюрмі та після звільнення, зокрема «Веснянки», «Скорбні думи», «Осінні думи» та ін. Живучи на селі, працюючи в сільському господарстві, весь час обертаючись серед селянства, Франко мав можливість глибше вивчити життя селянської бідноти. Так з'явився цикл поезій «Галицькі образки» (картинки). У віршах «В шинку», «Великдень», «Михайло», «Баба Митриха», «Галаган» та ін. Франко дає реалістичні картини життя галицької селянської бідноти, її безупинне зубожіння, пролетаризацію. Поет замислюється над долею селянства, яке ворогує між собою за межу, за «мое» і «твое». Так з'явилися дві великі поезії «Гадки на межі» і «Гадки над мужицькою скибою». Поет бачить, як із-за межі ворогують сусіда з сусідою, брат із братом. Він бачить зло в межі:

Ей, межі, ви, межі, вузенькі, куці!
В які бездорожжя, в які манівці
Ви втисли незрілий наш погляд суспільний!
Хто шлях нам покаже широкий і вільний?

Відповіді на це питання Франко не міг дати, бо робітничий клас тоді в Галичині був зовсім слабкий, він тільки народжувався. Поет міг тільки висловити утопічні мрії про об'єднання селянства.

Зложитися полем до купи обом,
Зложитись хатами, знаряддям, тяглом?
І, може, для них се единая рада...

В умовах капіталізму таке об'єднання було б тільки в інтересах заможного селянства. Але Франко висловлював романтичні мрії про далеке майбутнє, коли український народ, зокрема селянство, буде вільний і щасливий:

Я думав про людське братерство нове,
І думав, чи в світ воно швидко прийде?
І бачив я в думці безмежні поля
Управлена спільним трудом та рілля
Народ годувала щасливий, свободний.
Чи се ж Україна, чи се край мій рідний,
Обдертий чужими і світом забутий?
Так, се Україна, свободна, нова!
І в моєму серці біль втишувавсь лютий...

Цю свободу й щастя українському народові дала тільки Велика Жовтнева соціалістична революція!

Ці самі теми розробляє Франко і у прозі. Йому болять селянське горе, бідкування, злидні зубожілих селян, наймитів. Тут особливо виявляється новаторство письменника, що прокладав нові шляхи в українській літературі. Уже в ранньому оповіданні «Лесишина челядь» він показує, як важко живеться наймитам, невістці Лесихи. В оповіданні «Сам собі винен» Франко показує пролетаризацію селянства, продаж з молотка землі й господарства бідного селянина Миколи Прача за несплату податків. Його жінка з дітьми йде до тітки, а Микола на заробітки на небезпечну для життя роботу, де він і гине.

В оповіданні «Добрий заробок» показано злиденне безправне становище селянської бідноти. Оповідання ведеться від імені безземельного селянина Панька, так званого «халупника», який намагався врятувати себе й ро-

дину випадковим заробітком. Непосильний податок призводить до цілковитого зuboжіння Панька.

Видаючи згодом під цією назвою збірку оповідань з селянського життя, Франко хотів, щоб його книжечки потрапили «під селянські стріхи і всюди будили те саме почуття, що було імпульсом до їх написання на протязі цілої чверті століття — почуття класової і національної свідомості».

Беручи собі за взірець Е. Золя, Франко ставив перед собою завдання змалювати життя різних верств трудящих. В оповіданні «Слимак» він дає трагічний образ хворого, тяжко визискуваного робітника. В оповіданні «Цигани» описано також трагічну історію з життя цієї народності.

Центральним твором цього періоду й загалом одним із найважливіших у всій спадщині письменника є повість «Борислав сміється» — продовження циклу «Борислав». Франко почав писати повість ще в кінці літа 1879 року.

Але написано повість в основному в 1880—1882 рр. Повість друкувалася в журналі «Світ»; оскільки журнал на 21 номері 1882 р. припинився, повість лишилася незакінченою. Сам Франко визначив тему повісті, як спробу змалювати стихійний страйк робітників Борислава, що закінчився великою пожежею восени 1873 р.

У повісті «Борислав сміється» широко відображено суперечності між робітниками й капіталістами. Повість є по суті продовженням повісті «Воа constrictor». Тому в ній виступає вже знайомий нам капіталіст Герман Гольдкремер. Він уже позбавився своїх вагань і виступає як одвертий хижак.

Трохи відмінний, інший тип капіталіста, конкурента Германа, — Леон Гаммершляг. У нього та сама класова природа хижака й визискувача, але на людях він тримається як більш культурний господар, грає роль ліберала. Гаммершляг чув уже про робітничий рух і розуміє, що його можна прибрати до своїх рук, розкласти зсередини, коли мати серед робітників довірених осіб, своїх агентів.

Проте капіталіст помилився у своїх розрахунках і сподіваннях мати агента серед робітників. Під час страйку з нього, як луска, одпадає лібералізм, Леон знаходить спільну мову з одвертим хижакком Германом Гольдкремером для рішучих дій. Таким чином Франко зірвав з Леона маску ліберала й показав його справжнє хижє обличчя.

Одним із центральних образів повісті є Бенедьо Синиця, робітник-муляр, який, усвідомивши необхідність об'єднання для боротьби з капіталістами, стає організатором першого робітничого страйку. Образ цей є цілком новим не лише у творчості самого Франка, але й в усій українській і світовій літературі. В перших оповіданнях циклу «Борислав» письменник переважно показував робітників, які ще остаточно не порвали зв'язків з селом. У повісті «Борислав сміється» ми бачимо кадрового пролетаря. Бенедьо — син робітника і сам робітник з дитячих літ.

Бенедьо Синиця спочатку рядовий робітник, ще не знайомий з теорією і практикою робітничого руху, несвідомий політично. Та цієї політичної свідомості й не могло бути на перших кроках робітничого руху в Галичині. Але поступово знайомлячись із життям нового промислового центру, Бенедьо проймається ідеєю спільності інтересів трудящих і очолює боротьбу за життєві потреби робітників. Він застає в Бориславі примітивну робітничу організацію — «побратимство». Він бачить усі хиби цієї сектантської, по суті змовницької, організації і намагається перетворити її в масову організацію навколо каси взаємодопомоги. Зароджується ідея страйку, який Бенедьо здійснює за допомогою робітничої маси. Капіталісти тимчасово змушені уступити, але, внаслідок недосвідченості робітників, їх обдурено, а страйк зірвано.

В образі Бенедя Синиці Франко створив реалістичний образ «нової людини», пролетаря, в якого поступово зароджується свідомість робітничої солідарності. Іншу течію в робітничому русі на перших його порах репрезентують брати Андрусь і Сень Басараби — виразники стихійного, сліпого протесту робітничих мас. Вони ладні негайно мститися капіталістам за всі кривди. Показуючи невдоволення молодого робітника своїм вчинком — розправою з кривдником, — автор повісті доводив, що такий шлях боротьби неправильний, хоч і був неминучий на початку робітничого руху, коли тільки накреслювались шляхи боротьби з капіталістами.

Образи робітників у повісті подано в типових обставинах, деталях. Рух робітників автор порівнює з рухом бджіл у вулику, що готові знищити ситих трутнів. У Бориславі повіяло новим духом, запахло грозою: «Буря збиралась над Бориславом — не з неба до землі, але з зем-

лі проти неба... Збирались грізні хмари. То ріпники сходились на велику робітницьку раду». Назва повісті — метонімічна. Коли Герман Гольдкремер каже робітникам: «Борислав вас висміє!», вони відповідають йому: «Весь Борислав висміє? А хто ж то такий той Борислав? Борислав, паночку, то ми! І на нас тепер прийшла пора посміятися над вами!»

На жаль, повість не була закінчена й не вийшла окремим виданням. Франко збирався її продовжувати в повісті «Андрусь Басараб», але написана вона не була. Про це ми тільки знаємо з листа Франка до Павлика: «Борислав сміється», котрий буде скінчений сего року, закінчить серію моїх бориславських образів, — тільки, як епілог до него, ще нав'яжеться обширна повість «Андрусь Басараб» — опис життя в львівських тюрмах».

Живучи в Нагуєвичих, Франко написав ще одну повість «Захар Беркут». Написано її на конкурс, оголошений редакцією журналу «Зоря» 1882 року, і надруковано в журналі на початку наступного року. Повість написано на історичну тему — в ній зображено боротьбу наших предків у Карпатах проти монголо-татарської навали 1241 р. Епіграфом до повісті Франко взяв слова Пушкіна:

Дела давно минувших дней,
Преданья старины глубокой...

Франко створив героїчно-романтичні образи народного ватажка Захара Беркута, його сина Максима, дочки боярина Мирослави, що переходить на бік народу. Весь твір перейнятий патріотичною ідеєю боротьби проти іноземних загарбників. На чолі монголів стоять ватажки Пета й Бурунда. На бік монголів переходить боярин Тугар Вовк, зрадивши свій рідний народ, свою країну. Дочка його Мирослава залишає батька і йде з народом. Народ веде мужню, самовіддану боротьбу. Інтереси громади, народу стоять вище особистих інтересів. Коли громада пропонує Захарові Беркуту врятувати життя сина, пощадивши рештки розгромлених ворогів, він відмовляється — ворог повинен бути знищений дощенту.

У повісті «Захар Беркут» автор використав історичні літописи, легенди, перекази, але в цілому твір цей не є історично вірогідним. Сам Франко писав у передмові: «Повість історична — се не історія. Історикові ходить о

вислідження правди, о сконстатовання фактів, натомість повістяр користується тільки історичними фактами для своїх артистичних (мистецьких.— Є. К.) цілей, для воплощення певної ідеї в певних живих, типових особах».

* * *

Припинення виходу журналу «Світ» поставило Франка в дуже важке становище щодо друкування своїх творів. Процес друкування повісті «Захар Беркут» показав, що з «народовцями» порозумітися було тяжко (вимагали від Франка скорочень, виправлень). На деякий час Франко приїжджає до Львова, звідки він незабаром змушений був виїхати в с. Вікно працювати над архівом, біографією й мемуарами померлого власника цього маєтку — Федорівича.

Багато матеріалу Франко надсилав в Женеву Драгоманову для друку в його збірниках «Громада» і часопису російською мовою «Вольное слово». Деякі матеріали були надруковані в часопису «Вольное слово»: «Письма из Галиции» (1882), «Письма из Австрийской Украины» (1883). У першому листі Франко розкривав тяжке економічне становище галицького селянства й політику австрійського уряду, що провадилась в інтересах поміщиків. Другий лист мав такий підзаголовок: «Крестьянские стремления и мечтания; расчеты на войну с Россией». Тут виявлено симпатії галицького селянства до російського народу, сподівання, що визволення має прийти зі сходу».

Більшість статей, надісланих Франком Драгоманову, не була опублікована, але збереглася й надрукована після смерті автора. Одна з них, очевидно, є українським оригіналом листа, надрукованого в «Вольном слове», бо тут є такі самі слова, в яких передаються русофільські настрої галицьких українців: «Що від давніх літ прихід москаля до Галичини в поняттю нашого народу нерозривно в'яжеється з надіями на найважливіші аграрні і суспільні реформи, се діло більше-менше звісне кожному... Москаль... і панам «руки обкроїть», і бідних грунтами наділить, і попів покасує». Історія виправдала сподівання народу. Визволення галицьким українцям принесла Радянська Армія на світанку 17 вересня 1939 року.

Друга стаття, можливо, є українським оригіналом іншого листа, також надрукованого в «Вольном слове», де

йшла мова про уніатського митрополита Сембратовича. Стаття звалася «Що думає народ про уступившого митрополита Осипа Сембратовича». Франко полемізував тут з газетою «народовців» «Діло», що на всі боки вихваляла цього «князя Русі». Франко використовував у статті матеріали, зібрані серед народу, і робив висновки про Сембратовича: «Він сіяв забобони», «помагав ураз із панами кувати кайдани».

Серед неопублікованих свого часу статей ми бачимо статтю «Що се за інтелігенція — галицькі попи?». На відміну від попів на східній Україні, уніатські попи в Галичині, пройшовши підступну іезуїтську школу, брали активну участь у громадському житті. Франко розвінчує ореол галицького попа, як громадянина.

Наступна стаття «Попи і економічне положення українського народу в Галичині» написана на підставі конкретних фактів і осіб. Франко передає нарікання селян на «попівське здирство»: «Піп — вовче горло, дере з живого й умерлого, а не пожалує чоловіка, хоч би перед ним землю гриз», — от так звичайно виражається наш мужик о своїх духовних пастирях».

Одна з статей Франка спрямована проти антисемітизму. В ній заперечується поширена думка, ніби євреї становлять якусь одноманітну масу.

Франко вказує на соціальну диференціацію серед євреїв, говорить про ненависть єврейської бідноти, «капцанів», до капіталістів і на доказ цього наводить запис єврейської народної пісні в оригіналі й українському перекладі:

Ну ж разом держімся, усі капцани,
То й світ весь повернем з собою,
Най з нас не кепкують багаті пани,
Годуючись нашою кров'ю...

Одна стаття була написана російською мовою «Матеріали для изучения общественных идеалов украинского народа в Галиции» — очевидно для часопису «Вольное слово». Тут використано стенографічні звіти засідань галицького крайового сойму. Автор підкреслює єдність українських і польських селян проти спільного ворога — шляхти: «Мужики-депутаты начали с крайней резкостью выступать против панов, начали высказывать мнения очень неприятные «гражданам из крупной собственности», а в

добавку всего после нескольких заседаний мужики-украинцы и мужики-мазуры (поляки.— Е. К.) соединились в один тесный «мужицкий клуб» для общей борьбы с панством».

Статті Франка, які здебільшого не побачили відразу світу, характеризують нам демократичні, інтернаціоналістські погляди письменника. Не маючи власної трибуни, власного журналу, Франко змушений був співробітничати в органах «народовців». Він і раніше зрідка використовував ці органи, зокрема «Правду» і «Діло». Треба зазначити, що він вміщував тут твори, які ніколи не розходились з його глибокими демократичними переконаннями й не були уступкою лібералізові або націоналізові. Так ще перед першим арештом він надрукував у «Правді» переклад з «Очерков бурси» Помяловського із своїм переднім словом, після звільнення від першого арешту так само оповідання «Олівець (з моїх споминок)», після другого арешту в газеті «Діло» ряд статей про «Галицьку індемнізацію» — відшкодування, що його платили селяни поміщикам за одержану після революції 1848 р. землю.

Співробітничавши в «Ділі», Франко добре розумів, з ким має справу. В листі до Павлика, написаному в лютому 1880 року, він називає «Діло» — «підлим» органом: «Коли б можна було десь заробити, то би чоловік запродався на як довго, а то бо годі. От я з початком року найнявся до підлого «Діла» новинки писати — іншої роботи Барвінський не хотів уступити».

Це перше співробітництво було скороминущим. «Народовці» бачили у Франкові свого політичного ворога. Коли Франко зачепив Володимира Барвінського, останній перестав йому давати газети, на підставі яких можна було скласти огляд новин, і не платив грошей. На цьому перше співробітництво закінчилось, і Франко виїхав зі Львова. В наступні два роки письменник друкувався у власному журналі «Світ». Після припинення «Світу» Франко виїжджав на тимчасову роботу в с. Вікно в маєток Федоровичів. У Нагуевичах він не міг жити і знову повернувся до Львова. В одному з листів до Драгоманова 1883 року Франко писав: «У нас у селі біда і нужда крайня. Зима держить оце вже 7 місяців, паші не стало, худоба з голоду гине, переднівок і у найзаможніших в вікна заглядає».

У Львові Франко знову змушений був співробітничати в «Ділі» й «Зорі». У листах він скаржився на дуже важкі моральні умови цього співробітництва: «Важко мені тягти лямку в парі з такими людьми, котрі в одній хвилині заявляють, що «ми зовсім не хочемо в'язати ваших політичних поглядів», і тут же збираються бити за те, що смів ти висказати хоч дуже далекий і несміливий протест проти їхніх поглядів». У таких каторжних умовах Франко працював кілька років.

Публіцистичні статті Франка, як і раніше, мають викривальний характер. Так у статті «Банк крайовий» показано причини тяжкого становища трудящого селянства Галичини. В умовах капіталізму банківський кредит не міг врятувати селянську бідноту від цілковитого зубожіння і був тільки джерелом збагачення фінансових магнатів.

У статті «Воскресеніє чи погребеніє» розкрито реакційний характер діяльності агентів Ватикану — так званих «змертвихвстанців» (ті, що встали з мертвих, звідси й назва статті: «Воскресеніє...») — організації єзуїтів — польських ченців-емігрантів у Парижі, що розгортали активну діяльність у слов'янських землях, не задовольняючись унією і домагаючись покатоличення українців.

У статтях про літературу й усну народну творчість, надрукованих у «народовських» виданнях, Франко проводить послідовно демократичні погляди, незважаючи на хатню цензуру. Так у ряді статей, що вийшли й окремою книгою «Жіноча неволя в руських (українських.— Є. К.) піснях народних» (1883) докладно аналізуються українські народні пісні, в яких відображено потрібне поневолення трудящих жінок у тодішній Галичині. Франко посилався на праці Маркса й Енгельса: «Капітал» і «Становище робітничого класу в Англії».

Стислий огляд історії розвитку українського національного театру в Галичині дано в статтях «Руський театр у Галичині».

Франко продовжує боротьбу проти спотворення спадщини Шевченка реакційними колами. В одному не друкованому свого часу вірші «Шевченко і поклонники» він показує, що буржуазія, називаючи себе прихильниками Шевченка, справді веде боротьбу проти революційної

демократії, яка в нових умовах розвиває ідеї великого народного поета:

Ті, як нового гостя вздріли,
Позатикали вуха всі,
А то й в поліцію побігли
Низькопоклонники твої...

Він інформує галицьких читачів про друкування в Києві російських творів Шевченка — повістей і поеми «Слепая». У статті «Шевченко героєм польської революційної легенди» Франко дослідив походження дуже поширеного переказу про те, як Шевченко ілюстрував силу народу, виймаючи з кишені жменю пшениці, розставляючи окремі зерна із словами: се князь, се граф, се генерал, се справник, а потім кидав усю жменю пшениці на ці окремі зерна й при цьому нібито казав: Ну, глядіть же, а де вони тепер?

У некролозі українському письменнику М. Устияновичу Франко дав оцінку суперечливої його діяльності. Провідна ідея цієї оцінки підкреслена в епіграфі з Некрасова:

...Так чуждым народу
Умираю, как жить начинал.

Працюючи в редакції журналу «Зоря», Франко вперше опублікував у ньому видатний твір письменника А. Свидницького — повість «Люборацькі», подавши загальні відомості про автора.

Значний інтерес становить невелика стаття «Осип-Юрій Федькович», написана з приводу 25-літнього ювілею літературної діяльності письменника. В ній немає ювілейного славословія. Відзначаючи сильні сторони таланту письменника, Франко разом з тим цілком щиро й відверто говорив і про слабкі сторони таланту Федьковича, а саме: нахил до містики, що найвиразніше виявився і в першій і в другій редакції драми «Довбуш». Франко полемізував з реакційною критикою, яка не могла оцінити й підтримати сильні сторони в поезії Федьковича: «Федькович вложив у свою поезію найкращу частину своєї душі, а така поезія не вмирає, не пропадає».

На смерть видатного російського письменника Тургенева Франко відгукнувся спочатку невеликим некрологом, а відтак надрукував велику статтю, в якій дав загальну

оцінку його творчості. Аналізуючи ряд його романів і повістей про «зайвих людей», критик в оцінці дуже близький до Писарева. Перше місце в спадщині Тургенєва Франко відводив «Запискам охотника», які поставили автора в один ряд з видатними письменниками-гуманістами: «Коли б Тургенєв не був написав нічого більш крім «Записок охотника»,— він був би уже стався безсмертним у російській літературі. Чи маємо тут ще згадувати про те, що Тургенєв має право і до нашої вдячності за переклад на великоруську мову тих незрівнянних перел нашої літератури, що зветься «Народні оповідання» Марка Вовчка?» Стаття Франка кінчалась словами: «Честь і слава пам'яті великого поета і чоловіколюбця!»

Польською мовою була написана й надрукована в петербурзькій польській газеті «Кгај» стаття «Адам Міцкевич в українській літературі». Тут Франко вперше оглянув і дослідив переклади творів великого польського поета на українську мову.

У своїй поетичній творчості Франко живе одними думками й почуттями з народом. Він продовжує цикл віршів «Осінні думи», в яких розкривається тяжке становище біднішого селянства. У двох сонетах «Журавлі» Франко звертається до посланців півночі, які пролітають на південь над бідними селами, необшитими хатками, обдертими й порожніми стодами, де люд темний, сумовитий і голий. Поет просить журавлів переказати на півдні про бідність, сльози вічні, труд безсонний, чорний хліб і спів жалібний:

Перекажіть про те, що вас прогнало
З нещасного, хоч рідного вам, краю,
Щоб всяке щире серце й там ридало!
Та сли (коли.— Є. К.) й там бідні схнуть,
терплять, ридають,
Сли й там земля ссе кров їх, сльози й піт,
А хліб дає не їм — мовчіть, мовчіть!

Так поет підкреслює, що його туга не безпредметна, не викликана тільки настроями хвилини, тільки осіннім сумовитим пейзажем, а вона, ця туга, є відгомонам народного бездонного горя.

Продовжує Франко й цикл «Нічні думи», де інколи виявляються складні переживання, внутрішні суперечності («Догоряють поліна в печі»). Із цієї внутрішньої боротьби поет виходить переможцем. Він мужньо зносить страж-

дання й муки, яких завдавало йому життя. У вірші «Не покидай мене, пекучий болю» Франко, звертаючись до своїх важких дум, просить ще дужче стискати його серце й нагадувати щохвилини:

...Ти слуга нещасних!
Працюй для них словами і руками
Без бажань власних, без вдовоень власних!

Продовжуючи цикл «Веснянки», Франко також розкриває тему зубожіння селянства («Весно, ох, довго ж на тебе чекати»). Він не просто констатує голод і холод, руїни і страти. Весна викликає в нього бадьорі думки, заклики до боротьби за кращу долю трудящих. Особливо знаменний вірш «Vivere memento!» (Пам'ятай, що живеш! — Є. К.):

Лиш боротись значить жить...
Vivere memento!

У всіх циклах Франкової лірики переважали політичні, громадянські мотиви. До «Дум пролетарія» згодом було включено вірш «Супокій», в якому поет обстоює мир і дружбу між народами:

Бо коли народи в згоді   В тьму життя влить світла досить,—
Враз працюють, щоб природі   Горе тому, хто підносить
Вирвать тайну не одну,   Самовільную війну.

Проте коли ворог нападе на нашу країну з тим, щоб поневолити наш народ, накласти на нього кайдани,—

Горе, хто тоді нас мирить,
Хто не рветься до сокири,
До коси та до меча!

До циклу «Excelsior!» («Вище!») входили поезії «Беркут», де в образі хижого орла Франко показав цісарський гніт, бо ж відомо, що емблемою Австро-Угорської імперії, як і багатьох інших імперій світу, був двоголовий орел:

Я не люблю тебе, ненавиджу, беркуте!
За те, що в груді ти ховаєш серце люте,
За те, що кров ти п'єш, на низьких і слабих
З погордою глядиш, хоч сам живеш із них,
За те, що так тебе боїться слабша твар,
Ненавиджу тебе за тее, що ти цар!

Поет показав і ту силу, яка повалить цісарський лад: «Нас є стрільців стосот; і все, що звесь беркут..., те кулі не уйде, як слушний час наспіє».

Сюди ввійшла згодом невелика алегорична поема «Ідилія».

В ній змальовано важку, але прекрасну дорогу до сонця двох дітей. Глибока символіка образу: сонце — це високі, світлі ідеали трудящого людства. Дітям — шукачам дороги до сонця — у скрутну хвилю допомагає біднота. Народ, хоче сказати поет, підтримує борців за людське щастя й волю!

Своє поетичне слово Франко ставить на службу визвольній боротьбі. Для характеристики його естетичних поглядів характерний вірш «Пісня і праця». Народна пісня і праця трудящих — два символи, дві провідні ідеї всієї його творчості:

Пісня і праця — великі дві силі
Ім я до скопу бажаю служити:
Череп розбитий — як ляжу в могилі,
Ними лиш зможу й для правнуків жити!

Поезія для Франка не була версифікаторством, перекладанням на мову художніх образів певних політичних, теоретичних тез. Поезія була для нього органічним виявом його думок і почуттів. У вірші «Чим пісня жива?» він порівнював кожен рядок з часткою свого розуму, своїх нервів, свого серця:

Кожна пісня моя —
Віку мого день,
Протерпів її я,
Не зложив лишень...

У ці роки написано вже згадане нами оповідання «Грицева шкільна наука».

Велике викривальне значення мало оповідання «Ліси і пасовиська», в якому, як вказував сам Франко, показано часи політичної реакції після революції 1848 року, коли «наші селяни кінець кінцем основно програли т. зв. сервітуову справу і в якій через те покладена була основа пізнішого економічного лихоліття...» (Сервітут — право користування чужим майном, у даному разі право селян з давніх часів користуватися панськими лісами й пасовиськами. — Є. К.).

В оповіданні показано, як місцевий поміщик обдурює селянську громаду, знаючи що вона боїться збільшення й без того важких податків. Кілька років селяни ведуть процес з паном. Справа переходить з однієї інстанції у другу. Нарешті міністерство призначає комісію, яка остаточно має вирішити справу на місці. Адвокат, підкуплений паном, затримує селянських уповноважених із документами в місті в той час, як комісія вирішує справу на користь поміщика. В селі виникає бунт, придушений за допомогою війська. Знову настають часи панщини, тільки в завуальованих формах.

Оповідання має розповідну форму. На це вказує підзаголовок «оповідання бувшого пленіпотента», тобто колишнього уповноваженого селянської громади. Франко зберігає всі особливості селянської лексики, синтаксису, за допомогою яких він глибоко розкриває трагічне становище, цілковиту безправність селянства перед законом. Визискувачі, пани, показані, як представники різних національностей: поміщик — поляк, землеміри — німці, адвокат — українець, шинкар — єврей, але всі вони знаходять спільну мову проти селян, всі вони виявляють зневагу до народу.

Правдивим, сміливим викриттям залишків панщини, феодалізму в Галичині оповідання «Ліси і пасовиська» відіграло революційну функцію.

В оповіданнях «Куди діваються старі роки» і «Вільгельм Телль» Франко продовжував викриття галицької реакції, боягузтва лібералів. Герой останнього оповідання, буржуазний ліберал, цинічно заявляє: «...хто до тридцяти літ віку не був революціонером, той хіба дурень; але ще більший дурень, хто по тридцятім році віку був революціонером».

Друге співробітництво Франка в органах «народовців» — «Ділі» і «Зорі» — було трохи тривалішим, але теж незабаром скінчилось. Важко було письменникові-революціонерові тягти лямку в реакційних буржуазно-націоналістичних виданнях.

Пориваючи з виданнями «народовців», Франко робить ще одну спробу організувати видання власного журналу. Він знав, що київська «Громада», об'єднання ліберальної української інтелігенції підтримує грішми деякі галицькі видання. В нього виникає думка налагодити контакт з

«Громадою» і одержати підтримку для видання власного журналу.

Ще кілька років тому Франко зробив спробу друкуватися в київській пресі, надіславши дві кореспонденції до київської російської газети «Заря», але царська цензура не пропустила їх. Ще навесні 1883 року Франко хотів виїхати на Україну. Як свідчить лист письменника до Драгоманова, у нього в жовтні цього року був навіть паспорт для виїзду. Але здійснилась ця мрія тільки на початку лютого 1885 року.

Прибувши до Києва, Франко спинився в Є. К. Трегубова, вчителя колегії (закритої гімназії) Павла Галагана на Фундуклеївській вул. (нині вул. Леніна 7/9).

У Києві Франко познайомився з містом, з членами «Громади», з українською інтелігенцією. В родині Трегубових він познайомився із своєю майбутньою дружиною, київською курсисткою, Ольгою Федорівною Хоружинською.

Київська «Громада» пообіцяла Франкові грошову підтримку — й до Львова він повернувся в доброму настрої. Але мрії ці не здійснились. З обіцяних на перший рік 500 крб. Франко одержав тільки 300. У липні 1885 р. до Львова приїхав один із керівників київської «Громади» письменник-ліберал О. Кониський, який фінансував видання «народовців». Тут було вирішено нового журналу не видавати, а зреформувати «Зорю», ввівши до складу редакції представників молоді — Франка, Коцовського та ін. Франкові тимчасово доручили редагування журналу, але під наглядом, а по суті цензурою відповідального редактора. Франко писав, що «згода» ця була «мертворожденною», бо в цей час він виступав в польській прогресивній пресі із статтями, які «народовці» не могли цензурувати, але намагались це робити.

Сподіваючись на підтримку Київської «Громади», Франко видав програму нового демократичного журналу «Поступ». Але для галицької реакції програма «Поступу» здалась революційною — і вона була конфіскована.

Навесні 1886 р. Франко поїхав удруге до Києва, де спинився у свого земляка В. Качали на Царській площі (нині площа Й. В. Сталіна). На початку травня він одружився з О. Хоружинською і разом з дружиною незабаром повернувся до Львова.

Співробітництво Франка в «Зорі» виявилось дуже скороминущим. Восени цього ж року Франко був звільнений з редакції за вміщення одного вірша С. Руданського й рецензії Вільхівського (Б. Грінченка), які пройшли цензуру відповідального редактора Борковського, але здались усе-таки «народовцям» «неморальними».

Не маючи більше сподівань на організацію власного журналу, Франко влітку 1887 р. вступає на роботу до редакції львівської польської прогресивної газети «Kurjer Lwowski» («Львівський кур'єр»), де працював десять років. А ще за кілька років до цього він почав активно співробітничати в польській прогресивній пресі—часописах «Prawda» («Правда», Варшава), «Kraj» («Край», Петербург), «Kurjer Warszawski» («Варшавський кур'єр»), «Dziennik Łódzki» («Щоденна газета Лодзька») та ін.

Ряд своїх статей з газети «Kurjer Lwowski» та інших польських видань Франко згодом переклав на українську мову й видав під назвою «В наймах у сусідів» (1914). Українські націоналісти вважали мало не зрадою працю письменника в польській пресі. Проте, співробітничавши в органах «народовців», як і в польській пресі, Франко ніколи не відступав від своїх поглядів. Навпаки, в прогресивній польській пресі він міг вільніше висловлювати свої погляди в цілому ряді політичних питань.

Правда, й тут була своя хатня цензура, а в петербурзьких часописах офіційна царська цензура. Так стаття Франка «Українські партії в Галичині», написана для петербурзького тижневика «Kraj», не була надрукована, можливо, з цензурних міркувань. Франко дає в цій статті докладну характеристику українських політичних партій Галичини: «твердих» або «москвофілів», «народовців», і наймолодшої партії—«клерикальної». Остання партія, тоді тільки заснована, складалася переважно з уніатських єпископів. Тому Франко влучно порівнював її з рибою: «... (вона) має вигляд голованя, створіння, складеного з великої голови й малого хвоста без ніяких інших органічних частин». Франко вказував, що цю партію підтримують австрійський цісарський уряд, польська шляхта й Ватикан.

Характеризуючи партію галицьких націоналістів—«народовців», Франко порівнював її «з якимсь поліпом із великим, хоч не твердим тілом, із численними руками, але без голови».

Цілком можливо, що стаття ця не була надрукована саме завдяки цим різким, але справедливим характеристикам галицько-українських політичних партій.

У ряді статей, надрукованих у польській пресі, Франко розкривав історичні причини тяжкого сучасного стану трудящих у Галичині («Задушні дні у Львові 1848 р.», «Земельна власність у Галичині»).

Франко час від часу інформував польських читачів про розвиток української літератури. Так у статті «Нариси з історії української літератури в Галичині», надрукованій у варшавському часопису «Głos» («Голос») дано огляд культурного розвитку краю від переходу під владу Австрії до польського повстання 1830 року.

У статті «Українська альманахова література» дано огляд альманахів кінця 70-х і 80-х років, що виходили в Галичині: «Дністрянка», «Руська хата», «Ватра», «Жіночого альманаха», підготовленого Н. Кобринською. При цьому Франко полемізував з «народовцями», зокрема заперечив намагання їх притягати до консервативного табору «людей і твори, що з ним не мають нічого спільного, почавши від самого Шевченка і скінчивши автором цих рядків».

Таким чином у польській прогресивній пресі Франко знаходив трибуну для полеміки з галицько-українськими реакційними партіями, зокрема з націоналістами.

Захищаючи Шевченка від спроб «народовців» оголосити Шевченка своїм попередником, Франко водночас провадив боротьбу й проти спроб польських реакціонерів неправильно висвітлювати спадщину великого українського поета. Так з'явилась стаття «Т. Шевченко в освітленні п. Урсіна», де Франко заявив: «Вся Шевченкова поезія висвітлена фальшиво: ані слов'янофільство, ані віра в народ у Шевченка не були містичними».

Сам Франко дав зразок глибоко наукового аналізу творчості Шевченка, видавши поему «Перебендя» із своєю передмовою, в якій поставив поему у зв'язок з польською і російською прогресивною літературою, зокрема творами Міцкевича й Пушкіна. На цю статтю з'явилась рецензія в «народовському» журналі «Правда», підписана «К...» Автором її, очевидно, був О. Кониський. Франко відповів у тому ж журналі статтею «Відповідь критикові «Перебенді». Рецензент не погоджувався з думками про вплив на Шевченка польської літератури і Пушкіна. Франко

ж обстоював свої думки, свій метод дослідження історико-літературних явищ: «Впливу чужих поетів я шукав і мусив шукати в першій ряді в виробленню політичних, національних і суспільних ідей Шевченка, бо се певна річ, що ідеї такі ніякому генію з неба не спадають і що з уст народу українського таких ідей Шевченко в ту пору не міг набратися». Франко знову нагадував, що в своїй статті він показав усе те, що міг взяти Шевченко з народної української творчості.

У цьому ж журналі Франко надрукував статтю «Молодий вік Осипа Федьковича», в якій поклав початок науковому вивченню біографії померлого письменника.

У польській пресі Франко містив огляди галицько-української літератури за 1886 і 1888 роки. В першому огляді він піддав критиці твори реакційного поета В. Масляка, якого «народовці» проголосили «найздібнішим» українським поетом у Галичині. Докладним аналізом його творчості Франко показав, що його «патріотичні» почуття — лише фрази, за якими поет не може заховати своєї моральної порожнечі, морального банкрутства.

У другій частині огляду Франко розглянув п'єси драматурга Цеглинського, письменника, якого «народовці» також оголосили за «першорядну силу». Франко показав його суспільно-політичну обмеженість.

Не всі статті Франка могли бути свого часу надруковані. Одна з найкращих публіцистичних його статей цього періоду під назвою «Формальний і реальний націоналізм» (1889), написана для журналу «Зоря», не була тут вміщена.

Стаття Франка спрямована проти українського буржуазного націоналізму і з цих причин, очевидно, не була надрукована в «Зорі», що, зрештою, також була літературним органом «народовців». На початку статті автор спиняється на тій полеміці, якою був викликаний і його виступ. Франко вносить ясність у цілий ряд важливих принципів питань, незважаючи на деяку умовність його термінології: під «формальним націоналізмом» він розумів справжній буржуазний націоналізм, шовінізм, під «реальним націоналізмом» — патріотизм, який ні в якому разі не перебуває в якійсь суперечності з «космополітизмом», під яким Франко розумів інтернаціоналізм. Позиція Франка чітка і ясна. Він обстоює демократичний патріотизм у поєднанні з демократичним інтернаціоналізмом. Франко

вказує, що українському народові, як і всім іншим народам, передусім потрібна соціальна, політична свобода: «Нація, котра помирає з голоду, в котрій 90 проц. людей не вміє ні читати, ні писати і не має політичної волі,— така нація потребує хліба, азбуки і конституції; театрами, концертами, «національними» романами й поезіями дуже мало їй можна прислужитися».

Українські націоналісти на сторінках «народовської» «Правди» намагались всіляко применшити значення Росії, прогресивної російської культури, для українців, зокрема для галичан. Розбиваючи цю позицію націоналістів, Франко доводить, що Росія відіграє виняткове значення для України: «...більша половина русинів-українців живе в Росії, безпосередньо приклеєна до народу московського..., той народ московський утворив велику державу, до котрої так чи інак звертаються очі усієї Слов'янщини, що та держава обнімає з двох боків і Галицьку Русь..., той народ московський витворив життя духовне, літературне і наукове, котре також тисячними потоками ненастанно впливає на Україну і на нас».

Франко прекрасно розумів значення прогресивної, реалістичної західноєвропейської літератури, зокрема Діккенса, Ауербаха, Шпільгагена та ін., але, знову ж таки, він вважав, що ні в якому разі не можна рівняти вплив на Україну російської і будь-якої іншої літератури: «Коли твори літератур європейських нам подобались, порушували наш смак естетичний і нашу фантазію, то твори росіян мучили нас, порушували наше сумління, будили в нас чоловіка, будили любов до бідних та покривджених». Тобто—російська література будила гуманні, демократичні почуття, спрямовувала думку читача в бік допомоги народові.

Працюючи в польській пресі, Франко популяризував найкращі здобутки російської літератури серед польських читачів. У статті «Помилювання Чернишевського» він інформує читачів про революційну і літературну діяльність великого російського революціонера-демократа, докладніше спиняючись на романі «Що робити?».

Трохи пізніше Франко друкує рецензії на виставу п'єси Островського «Широка натура» («Не в свої сани не садись») у львівському польському театрі й на двотомне видання творів Г. Успенського, що вийшло в Пе-

тербурзі. У великій статті «Влада землі в сучасному романі», надрукованій у краківському польському журналі «Mysl» («Мисль»), він ще ширше спиняється на творчості Г. Успенського, вказуючи, що він «належить до авторів, що в теперішній час найбільш популярні в Росії...» Давши аналіз своєрідних особливостей манери письма письменника, його стилю, Франко підкреслює в його таланті саме ті риси, які здобули йому особливо велику популярність, зокрема серед молоді: «Його серце б'ється гарячим співчуттям до всіх нещасних, пригноблених і поневолених, що їх в такій незлічимій масі несе на собі російська земля».

В усіх цих статтях Франко виступає великим, щирим другом російського народу, глибоким знавцем найновіших здобутків його передової, демократичної літератури. Популяризація Франком російської літератури серед широких кіл польських читачів мала також велике прогресивне значення, бо протистояла тій зливі націоналістичної пропаганди з боку польських шовіністів на австрійських і німецьких землях.

Водночас Франко писав і про видатні явища польської літератури: польського прогресивного романтика Северина Гошинського («Поет-герой»), Й. Б. Залеського, Юліуша Словацького, Я. Каспровича та ін. У статті «Польський селянин в освітленні польської літератури» він дав докладну оцінку роману «На сторожі» видатного письменника-реаліста Болеслава Пруса.

В ці роки Франко листувався з видатною польською письменницею-реалісткою Елізою Ожешко, докладно інформуючи її про українську культуру.

1889 року Франко разом з польським прогресивним діячем Болеславом Вислоухом видавав часопис для народу «Przyjacieł ludu» («Друг народу»), друкуючи тут в польському перекладі свої оповідання: «Добрий заробок», «Сам собі винен», «Домашній промисел», «Яць Зелепуга» та ін. Друкував він тут статті на політичні теми: «В справі виборів», «Десять заповідів для виборців», «Недругам нашого видання», «Противникам руху народного» та ін.

У передмові до українського перекладу драми Фр. Шіллера «Вільгельм Телль» Франко вказував на прогресивне значення творчості великого німецького поета, зокрема однієї з його останніх драм: «Був се могучий, безсмертний заповіт поета, того самого, котрому французький конвент

признав право горожанства в французькій республіці за смілу оборону прав людських,— заповіт, лишений цілій людськості, всім народам, позбавленим політичної самостійності, спинюваним внішньою ворожою силою на дорозі правильного суспільного розвою». Так Франко намагався донести до читача всі здобутки світової прогресивної літератури, показати значення класичних творів для сучасності.

В оригінальних ліричних поезіях цих років Франко підносить ідеї служіння художнім словом народові. У вірші «Співакові» він порівнює пісню поета з золотим зерном пшениці, яка принесе в майбутньому великий урожай:

Так весь свій мозок, і нерви, і серце
Й ти в свою пісню, співаче, вкладай,
Біль свій, і щастя, й життя їй віддай.
Будь її колос, лущина й стебельце!

Він пише велику поему «Панські жарти» (поема з останніх часів панщини), яка відкривалася «Присвятою пам'яті мого батька Якова Франка». В поемі зображено останні роки перед революцією 1848 р., зображено типового кріпосника, польського шляхтича Мигуцького, який знущується з селян. Так, узимку, щоб селяни-кріпаки не гуляли, він змушує їх орати лід. Ці знущання з селян Мигуцький називає «жартами», звідси й назва поеми.

Переклавши поему «Каїн» Байрона, Франко згодом написав оригінальну поему «Смерть Каїна», де, використавши українські апокрифи, дав образ богоборця й протестанта.

1887 року Франко видав велику збірку своїх поетичних творів під назвою «З вершин і низин». Збірка відкривалась поезією «Гімн», далі йшли цикли: «Веснянки», «Думи пролетарія», «Сонети», вірш «Каменярь», поема «Панські жарти». «Народовці» Масляк і Цеглинський у своїх рецензіях намагались применшити велике значення збірки поезій Франка, що була найвидатнішим явищем в українській літературі після смерті Шевченка.

Свої оповідання з дитячого й шкільного життя Франко видав 1885 р. книжечкою під назвою «Галицькі образки», куди ввійшли «Малий Мирон», «Грицева шкільна наука», «Оловець» та ін. У нових оповіданнях Франко розкривав пролетаризацію, зубожіння біднішого галицького селянства («Домашній промисел»), нафтову гарячку в Бориславі, що захоплювала й частину селянства («Яць Зелепу-

га»), тюремне життя («Панталаха»), життя службовців («Маніпулянтка»). Тяжке становище народу зображено в новому жанрі — сатиричних казках «Як пан собі біди шукав», «Як русин товкся по тім світі», де творчо, самостійно використано деякі прийоми жанру сатиричної казки Салтикова-Щедріна. Проти агентів Ватікану — езуїтів спрямовані оповідання «Місія» і «Чума».

Польською мовою Франко написав повість «Лель і Полель» на конкурс варшавської газети «Kurjer Warszawski» («Варшавський кур'єр»).

Історія двох братів-близнят (звідси й міфологічна назва «Лель і Полель») подана на широкому суспільному тлі. В повісті зображено події під час революції 1848 року у Львові, життя дітей-безпритульних, життя в тюрмах, атмосферу, що панувала в ті часи в редакціях, суді, становище селянства, його боротьба з поміщиками.

На жаль, надрукувати повість повністю ні в польській, ні в українській пресі Франкові не пощастило. Він подав її до редакції журналу «Зоря». Редактор Борковський зробив ряд серйозних закидів, з якими Франко не погодився. У листі до Борковського він обстоював реалістичний характер образів і обставин, змальованих у повісті. Надрукував Франко тільки три уривки з повісті — польською мовою: «Один день з життя львівських вуличників», «Герой мимо волі», «Нові три товариші по тюрмі». Перший уривок у трохи переробленому вигляді Франко надрукував і українською мовою під назвою «Яндруси». Повністю повість надруковано в українському перекладі тільки після смерті автора.

В ці роки Франко починає писати твори для дітей. На основі німецького вразка він створює оригінальну поему «Лисі Микита», казки «Ріпка» і «Скринька».

На українську мову Франко перекладає: Салтикова-Щедріна («Премудрий в'юн»), Достоевського («Хоре серце»), сонети Шекспіра, уривки з «Дон Жуана» Байрона, поезії Гейне, Гюго. З Марка Твена він переклав «Як то я видавав рільничу газету», «Як то я був секретарем у сенатора». На ці роки припадають перші переклади з чеської мови: Ж. Гавлічка-Боровського, Я. Врхліцького, Св. Чеха, Я. Неруди, Е. Красногорської. Переклав Франко кілька болгарських народних пісень. Цими перекладами Франко значно розширював інтернаціональні зв'язки української літератури, збагачував українську літературну мову.

Під ім'ям Андрія Молодченка Франко видав літературний альманах «Веселка» (1887) з творів українських прогресивних письменників і взяв близьку участь в українському прогресивному журналі «Товариш» (1888), надрукувавши тут оповідання «Домашній промисел», переклади з К. Гавлічка-Боровського тощо.

* * *

Громадсько-політична й літературна діяльність Франка, що мала революційний характер, весь час непокоїла галицьку реакцію, австрійську цісарську владу. За ним стежила поліція, і в 1889 році великий письменник був заарештований утретє.

Історія арешту така: в Київському університеті був гурток студентів, які цікавились українською культурою. У серпні 1889 р. група студентів виїхала до Галичини з тим, щоб потім відвідати в Болгарії М. Драгоманова. До Львова прибули: Б. Кістяковський, Маршинський, Сергій Деген із двома сестрами. Тут вони познайомились із Франком, Павликом та іншими представниками прогресивної української інтелігенції. Разом вони вирушили в подорож по Галичині й Буковині. Франко з Дегенами поїхав у Турчанський повіт, Кістяковський і Маршинський поїхали в Долинський повіт, а звідти в Карпати.

Як виявилось, австрійська поліція стежила за ними. Коли туристи повернулись до Львова, їх усіх заарештували. Заарештованих обвинувачували в тому, що вони «російські емісари» (агенти) і «хотять відірвати Галичину від Австрії».

Через брак доказів справа до суду передана не була — і 27 жовтня всіх заарештованих випущено на волю.

Проте й третій арешт не зламав Франка. Він і в тюрмі писав нові твори, зокрема новий цикл віршів «Тюремні сонети», що свідчать про незламність Франка.

Після звільнення з в'язниці Франко не тільки не припиняє політичної діяльності а, навпаки, посилює її разом з Павликом. У цей час посилюється робітничий рух. 1890 р. у Львові вперше відсвятковано день 1 Травня.

На початку жовтня цього ж року організовано «Українсько-руську радикальну партію». Програму партії підписали Франко, Павлик та ін. На деяких положеннях

програми позначився вплив марксизму: «У справах суспільно-економічних партія змагає до переміни способу продукції згідно зі здобутками наукового соціалізму, то є, хоче колективного устрою праці і колективної власності средств продукційних». Разом з тим у програмі були й деякі народницькі положення. Обстоюючи інтереси трудового селянства, програма накреслювала ряд аграрних реформ, що мали на меті «запобігти скорій пролетаризації селян». Радикальна партія боролася з реакційною «народовською» партією за вплив на селянство. Вона висувала вимоги ліквідації залишків панщини, феодальних привілеїв, вимоги повної політичної свободи для трудящих. Органами партії, в яких близьку участь узяв Франко, були журнали «Народ» і «Хлібороб».

Українські націоналісти в особі «народовців» почали активну боротьбу проти радикальної партії і її органів. Із свого боку радикали викривали реакційність політики «народовців», зокрема так звану «нову еру», що знаменувала згоду галицько-українських націоналістів з польським і з австрійським цісарським урядом. Лідери партії «народовців» Ю. Романчук і О. Барвінський ведуть переговори з намісником Бадені, внаслідок яких була досягнута «угода». «Народовцям» було обіцяно ряд дрібних подачок: запровадження фонетичного правопису в шкільних підручниках, організація кількох українських кафедр у львівському університеті, організація української гімназії в Коломиї, певна кількість мандатів до парламенту тощо. За це «народовці» мали цілком підтримувати політику австрійського цісарського уряду, виступати єдиним фронтом з «польським колом» у парламенті й галицькому соймі. 25 листопада 1890 р. з заявою про вірність монархії Габсбургів і уніатській церкві в галицькому соймі виступив лідер «народовців» Ю. Романчук. Політика «народовців» з цього часу була прозвана ними «новою ерою» у відносинах з Австрією.

Радикальна партія послідовно викривала реакційність «нової ери», продажність галицько-українських націоналістів. «Народовці» відповіли на це новою компанією доносів, цькування радикалів і їх органів. Галицько-руський єпископат спеціальним пастирським листом заборонив «вірним» читати й поширювати журнал «Народ».

Беручи активну участь у журналах «Народ» і «Хлібороб», де друкуються його літературні твори, Франко разом

з тим продовжує співробітничати в польській прогресивній пресі, продовжує провадити спільну з польськими радикал-соціалістами боротьбу за інтереси трудящих всіх націй, проти всіх сил реакції. Так він продовжує друкуватися в часописах польського соціаліста Вислоуха «Przeгляд społeczny» («Громадський огляд») і «Przyjaciel ludu» («Друг народу»). Між іншим, у першому часопису була надрукована стаття Г. В. Плеханова «Фердінанд Лассаль, його життя і діяльність», і Франко не міг з нею не познакомиться, хоч він до кінця не позбувся неправильних поглядів на Лассалья як на прихильника вчення Маркса. В одній статті «З руху робітницького в Австрії», написаній ще в 1886 році, виявляється це знайомство із статтею Плеханова. Франко вказує на помилковість поглядів Лассалья і обстоює єдність інтересів робітничого класу і селянства: «Австрійські фабричні робітники, всупереч Обервіндеру і Лассалю, позбувшись пангерманських фантазій, захочуть шукати ґрунту для практичної діяльності в самій Австрії і звернуть очі на своїх природних і єдино можливих союзників: селян і сільських робітників. Тільки такий зв'язок, полягаючий на спільності інтересів усіх працюючих верств, а не зв'язок з німецько-централістичною буржуазією, може привести до створення сильної і тривкої народної партії».

У другому часопису вже після третього арешту Франко вмістив статтю «Слівце про конверсію» (у даному разі — зміна викупних платежів селян), в якій викривав залишки феодалізму й доводив, що в умовах капіталізму кредит є засобом визиску трудового селянства.

У статті «Питання жолудка й питання прав політичних», надрукованій у газеті «Kurjer Lwowski», («Львівський кур'єр»), Франко знову, як і раніше, популяризує економічне вчення Маркса, показує боротьбу Маркса й Енгельса проти різних утопічних, реформістських поглядів.

Використовував Франко й віденську робітничу пресу. В газеті «Arbeiter Zeitung» («Робітнича газета»), що виходила німецькою мовою, він вмістив статтю «Еміграція галицьких селян», в якій глибоко розкрив причини зубожіння селянства й вимушену еміграцію, протестував проти жорстоких заходів австрійського уряду до селян-емігрантів.

Цю саму тему Франко згодом порушив у статті «Еміграційні агенти в Галичині», надрукованій у віденському

тижневику «Die Zeit», який також виходив німецькою мовою. Тут піддано критиці політику австрійського уряду, який забороняв діяльність еміграційних агентів і цим ставив селянську бідноту у безвихідне становище.

У цей час Франко починає виявляти глибокий інтерес до російських марксистів. У статті «Російські соціал-демократи», надрукованій у журналі «Народ», він виявляє обізнаність з критикою марксистами (можливо Плехановим) народницьких теорій і доводить, що народництво «пора зложити до архіву», бо «думка про вищість, оригінальність, непопсованість і т. і. народу (т. є. мужика) російського...— думка сектярська і небезпечна». Проте й тут Франко не виявляє повного розуміння марксизму, висловлює критичні думки про Плеханова й Засуліч і перебільшує роль Драгоманова в боротьбі з народництвом.

У статті «Лоріс-Меліковська конституція» Франко виявляє співчуття російським революціонерам, які вбили Олександра II. Разом з Павликом вони 1892 року при журналі «Народ» видають листок-додаток «Из России и для России», спеціально розрахований на російських революціонерів. У передмові до першого листка вони писали: «Служение делу свободы в России мы считаем своей прямой обязанностью как русско-украинских патриотов и радикалов, так как по нашему глубокому убеждению свобода и успешное национальное и культурное развитие нашей русско-украинской нации прямо зависимы и неразрывно связаны со свободой и прогрессом всей остальной России».

Франко виявляє бажання побувати в Росії, познайомитись з людьми. Павлик у цей час видає для поширення в Росії марксистську літературу. Українською мовою видано «Соціалізм утопічний і науковий» Ф. Енгельса, російською мовою «Основные положения Эрфуртской программы». Літературу цю пересилали в Росію Франко і його дружина Ольга. Зараз відомо, що царський департамент поліції Міністерства внутрішніх справ писав російському послу у Львові, щоб той звернувся до австрійських властей з проханням притягнути до відповідальності «галицийского революционера» Франка й його дружину, яка «специально занимается отправкой в Россию контрабандным путем нелегальных изданий». Далі вказано, що «в Варшаве и Харькове задержаны два транспорта от-

правлених тудя Франко заграничних революционных изданий».

Деякі статті й відозви Франка були конфісковані австрійською владою. Так конфісовано виборчу відозву «Панове громада!» (Львів, 1-го лютого 1891. Від виконуючого комітету «Русько-української радикальної партії»). Сконфісовано промову Франка на вічі (мітингу) у Львові 14.XII.1890 р., надруковану в першому числі журналу «Народ».

Таку ж активну громадсько-політичну боротьбу провадить Франко і в галузі історії літератури та літературної критики. У статті «Українські народовці і радикали», надрукованій у польській пресі, дано огляд галицької преси й літератури після революції 1848 року. Головне вістря критики тут спрямоване проти «народовців», які використовували не так ідейну суть Шевченкової творчості, як фразеологію.

Оскільки «народовці» фальсифікували спадщину і образ Шевченка,— Франко звертає особливу увагу на правильне висвітлення творчості великого народного поета. У статтях «Про видання творів Шевченка», «Нове видання Шевченка», «В справі нового видання Шевченка» він різко ставить питання про потребу повного критичного видання творів поета. Франко викриває причини, чому редакційний комітет, складений із «народовців», змінив первісний намір і замість повного видання вирішив «видати Шевченка обкресленого». Причини ці криються в політичному опортунізмі «народовців», їх плазуванні перед Габсбурзькою монархією: «...Шевченко така риба, що не влазиться ні з хвостом, ні з головою в сак австро-рутенської угодовщини». Члени редакційного комітету й газета «Діло» почали цькувати за цю статтю Франка.

У статті «Тарас Шевченко» (1891) великий письменник-революціонер дає загальну оцінку його творчості, її світового значення: «В літературі появився мужик, простий сільський мужик. До того часу поети і повістярі не бачили його зовсім або хоч навіть вводили його до своїх творів, то тільки як декорацію, як німу фігуру, як безбарвну сіру масу, або, щонайбільше, як побічні, епізодичні постаті, або як силу елементарну, руйнуючу насліпо і недоступну ніяким глибшим людським чуттям».

Франко популяризував творчість Шевченка серед широких народних мас, виступав з доповідями. Так у своїй доповіді в березні 1890 року він дав глибокий аналіз балади Шевченка «Тополя».

У своїх статтях Франко звертав особливу увагу на прогресивну літературу, на продовження кращих традицій класичної літератури сучасними українськими письменниками. У ці роки він пише статті «М. Шашкевич і галицько-українська література», «Студії над Ст. Руданським». У статті «Із поезій Павла Думки» Франко дає докладний розгляд творчості поета-селянина. Він вказує, що, навчаючись у великих класиків світової літератури: Діккенса, Міцкевича, Толстого, Шевченка, кожен поет повинен мати свою індивідуальність, вміти відтворювати життя, дійсність: «Не те діло поета, щоб багато всякої науки набити собі в голову, але те, щоб доглянути в оточуючих нас речах і людях те, що ми всі відчуваємо, що всіх нас болить або радує, а чого ніхто виразити не вміє».

У полемічній статті «Говоримо на вів'язь — скажімо і за вів'язь» Франко заперечував неправильні думки висловлені Чайченком (Грінченком) в його статті «Галицькі вірші». Він називав Грінченка і його однодумців «пуристами» (тих, хто надмірно дбає про чистоту мови). Франко показав, що ті слова, які Грінченко вважав у галицьких поетів не українськими, вживалися Шевченком і іншими письменниками Східної України. Він кликав до широкого використання народної української мови на всіх наших землях, до творення «спільної, одностайної літературної мови».

Франко знайомив українських читачів із здобутками світової культури, зокрема слов'янських країн. Він видав книжечку «Вибір поезій Генріха Гейне», дав оригінальну поетичну повість «Пригоди Дон-Кіхота», надрукував дві статті з історії чеської культури: «Слов'янська взаємність в розумінні Яна Коллара і тепер», «Літературне відродження полудневої Русі і Ян Коллар».

Загалом у цей час у Франка зав'язується і особистий контакт із прогресивними діячами чехословацької культури. Навесні 1891 року він був у Празі й брав участь у з'їзді слов'янської молоді.

На запрошення Олени Пчілки, матері Лесі Українки й сестри М. Драгоманова, Франко виїхав на наддніпрянську Україну в с. Колодяжне на Волині. На кордоні до Франка поставились особливо підозріливо. Він писав в од-

ному листі: «Консул Бродський (у м. Броди.— Є. К.), котрому ми послали свої паспорти для візи, поклав на них синім олівцем якийсь містичний знак h, очевидно, условлений знак для пограничних властей. По довгих перешіптуваннях наші речі, вже раз перешукані, перебрали ще раз дуже ґрунтовно, а опісля зробили на нас обох персональну ревізію, тільки тоді пустили нас їхати».

У с. Колодяжному Франко познайомився з Лесею Українкою. Батьки її в цей час були в Києві, і Франко мав змогу ближче познайомитись з молодою поетесою, її сестрою й братом. Незабаром повернулись з Києва батьки й докладно поінформували про справи в Росії й на Україні. Родина Франка на деякий час лишилась ще гостювати в Колодяжному, а Франко повернувся до Львова.

В кінці літа він збирався приїхати до Києва, але родичі дружини повідомили, що жандармерія київська дуже цікавиться Франком, полковник Новицький викликав Трегубова й Кониського і допитував їх про зв'язки з Франком.

У червні 1890 р. Франко познайомився з молодим Коцюбинським, який приїхав до Львова. Між ними зав'язується листування.

Після виходу з тюрми Франко створює багато нових літературних творів. За допомогою своєї дружини видає збірку оповідань з життя трудящих під характерною назвою «В поті чола» (накладом Ольги Франко).

В збірці надруковано було життєпис Франка в формі листа письменника до Драгоманова. Тут він дав характеристику й своїх оповідань: «Про свої новели скажу тільки одно, що майже всі вони показують дійсних людей, котрих я колись знав, дійсні факти, на котрі я дивився або про котрі чув від свідків, малюють край — образи тих закутків нашого краю, котрі я, як то кажуть, переміряв власними ногами. В такому розумінні всі вони частки моєї автобіографії».

До збірки «В поті чола» ввійшли вже згадані нами оповідання («Малий Мирон», «Грицева шкільна наука», «На дні», «Сам собі винен», «Ліси і пасовиська» та ін. З нових творів сюди ввійшли «До світла» і «Між добрими людьми». Оповідання «До світла» написане під час третього арешту Франка. Воно починається філософським вступом — передачею думок, що заповнили автора в тюрмі. Вся дальша розповідь є викладом історії, записаної із слів одного з ув'язнених. У вступі автор розгортає алего-

рію. По суті, тут дано інший варіант образу морського дна — «мертвої води». Використовуючи атомну теорію, Франко дає діалог між атомами «дна» і природою. Атоми дна скаржаться на кричущу соціальну несправедливість: «Невже ми гірші від тих, що там угорі над нами гуляють, гоїдаються та в чудовому світлі пишаються?» Природа пропонує їм самим вирватись нагору: «Буду я з вами, дурнями, панькатись! — воркоче вона. Чуєте в собі силу, то трібуйте (пробуйте.— Є. К.) вирватись самі наверх! Ще би я не мала роботи та вас підсаджувати!» Тут закладена глибока революційна думка: не ждїть рятунку ні від кого! Від цього алегоричного образу природи Франко переходить до життя суспільства — «бідних живих атомів людської суспільності»—і приходить до таких самих революційних висновків.

У вставній новелі головним є образ шістнадцятирічного єврейського хлопця-сироти Йоська Штерна, який прагнув до світла — навчитися ремесла, грамоти. Він пройшов уже тяжку, сувору життєву школу. Юнак гине не тільки як жертва нещасного випадку, а й як жертва несправедливого суспільного ладу, де мільйони трудящих були приречені гинути на дні. У трагічній долі Йоська перед усім винен його опікун — корчмар і орендар Мошко — типовий представник єврейської буржуазії. Австрійський жандарм, цей кат з когутячим пір'ям, жорстоко знущається з юнака. Інший жандарм—сліпе знаряддя в руках цісарського ладу — вбиває його.

Йоськові співчувають всі товариші по ув'язненню. Франко виявив себе справжнім інтернаціоналістом, розповівши читачеві глибоко хвилюючу історію, яких тоді було багато.

В оповіданні «Між добрими людьми» Франко дає трагічний образ дівчини-сироти Ромки, яка в силу невблаганних суспільних обставин змушена стати повією.

В інших оповіданнях Франко висвітлює життя трудящих людей, які працюють в поті чола. В оповіданні «Задля празника» він далі розкриває капіталістичний визиск робітників. Тут знову фігурує вже знайомий нам образ капіталіста Леона Гаммершляга, нині нагородженого самим цісарем титулом барона. Оповідання спрямоване й проти цісарського ладу. В ньому зображено приїзд цісаря до Дрогобича 1880 року й відвідання ним фабрики парафіну та церазину (земного воску). Франко показує, як прояс-

нюється свідомість робітників, коли вони бачать тісну спілку між цісарем і їх визискувачем — паном-бароном.

Чим далі, тим ширше Франко використовує засоби сатири для критики гнітючої дійсності («Казка про Добробит», «Наша публіка», «Опозиція», «Як то згода дім будувала», «Свиня», «Історія кожуха». Тут письменник розробляє жанр сатиричної казки. Так, у казці «Історія кожуха» він розкриває страшні злидні в галицькому селі. Кожух — єдина зимова одежа для всієї селянської родини. Навіть хвалена лібералами буржуазна культура—обов'язкове навчання — є лихом для селянської бідноти. За невідвідування учнем школи на батька накладають штраф, і родина втрачає кожуха. Франко зберігає прийоми казкової композиції, розповіді, уособлення.

Польською мовою Франко написав повість «Для домашнього огнища», а потім переклав на українську мову й надрукував. Письменник викриває тут моральну спустошеність буржуазно-шляхетського суспільства в Галичині й разом з тим викриває глибокі соціальні причини проституції, показує своєрідний невільницький ринок, що поставав «живий товар» навіть за кордон.

Під час третього ув'язнення Франко пише цикл віршів під назвою «Тюремні сонети». Тут зображено жахливі умови австрійської тюрми, викрито облудність буржуазної конституції. У 44 і 45 сонетах Франко піддає критиці всю систему буржуазно-цісарського ладу. Він називає Австрію «тюрмою народів», «багном гнилим між країв Європи», Франко пов'язує боротьбу революційних сил Галичини з боротьбою декабристів, російських і українських революційних демократів, згадуючи тут імена Пестеля, Шевченка, автора «Что делать?», Каракозова та ін.

Франко й раніше розробляв жанр сонету. Уже в першому виданні був цикл «Вольні сонети». Тепер він доповнює його новими віршами, в яких дає означення сонету, його історію від часів Данте, Петрарки, Шекспіра. В сонеті «Епілог», яким завершувався цикл «Тюремні сонети», Франко в іронічній формі—присвяті українським поетам, які виступають у цьому жанрі,—вказує, яким повинен бути сучасний сонет:

П'ятистоповий ямб, мов з міді литий,
Дві з чотирьох, два з трьох куплети,
Пов'язані в дзвінкі рифмові сплети,—
Лиш те ім'ям сонета слід хрестити.

Тій формі й зміст най буде відповідний;
Конфлікт чуття, природи блиск погідний
В двох перших строфах ярко розвертаєсь.

Страсть, буря, бій, мов хмара піднімаєсь,
Мутить блиск, грізно мечесь, рве окупи,
Та при кінці сплива в гармонію любови...

Сам Франко в обох названих циклах дав зразки використання цієї класичної, досить штучної форми для висловлення в ній сучасного змісту передових, революційних ідей у художніх образах.

Під час третього ув'язнення Франко почув багато оповідань з єврейського життя. Він написав ряд творів з побуту єврейських трудящих, поповнивши ними цикл «Жидівські мелодії» (у Галичині тоді вживався цей термін так само, як і в польській мові).

1893 року Франко видав збірку поезій «З вершин і низин» другим доповненим виданням (накладом Ольги Франко). До збірки увійшов, крім згаданих, ще один новий цикл — «Зів'яле листя» (1886—1893), де зібрано вірші, викликані складними переживаннями поета. Деякі вірші цього циклу поклав на музику М. Лисенко: «Безмежне поле в сніжному завою», «Я не кляв тебе, о зоре», які часто виконуються тепер нашими артистами.

Нове видання збірки «З вершин і низин» показало всю велич Франка як поета-громадянина, поета-революціонера і було найвидатнішим явищем в сучасній українській літературі.

* * *

Внаслідок арештів і переслідувань, важких матеріальних умов життя Франко не мав змоги закінчити Львівський університет, хоча й був уже в той час видатним ученим і мислителем. На початку 90-х років він вирішив оформити закінчення університету й захистити докторську дисертацію.

Особливий інтерес становила для великого вченого також тема про політичну поезію Шевченка. Він зацікавився нею ще у 80-х роках. Уже в статті «Причинки до оцінення поезії Т. Шевченка» Франко підносить питання про політичну, тобто громадянську, поезію і зразками її вважає поеми «Сон» і «Кавказ», 1888 року він пише листа

російському історикові літератури О. Пипіну, в якому просить допомогти йому з'ясувати взаємини Шевченка і Белінського: «Звідки взялася політична поезія Шевченка? Які товчки пхнули Шевченка на сю дорогу, які впливи допомогли виробитися його думці?» Думка Франка зверталася до Белінського: «Тільки ж прочитавши Вашу біографію Белінського, я побачив в опублікованих Вами уривках листів, що між чільними людьми в ту пору говорилося й писалося де о чім таким, що справді могло наткнути Шевченка на написання поем політичних».

З аналогічними питаннями Франко звертався й до Драгоманова.

Проте Драгоманов не задовольнив інтересу Франка. Використовуючи праці прогресивних російських вчених, зокрема Пипіна, Франко сам приходив до думки про вплив на Шевченка передової російської літератури й суспільної думки. Зберігся проспект докторської дисертації «Політична поезія Шевченка 1844—1847 рр.» Переглядаючи дотеперішні праці про великого поета, Франко починає з російських відзивів — Белінського, Добролюбова і Скабичевського. Збереглися і уривки з самої роботи, де є важливі думки про значення Шевченка для дальшого розвитку української літератури: «Лишнім було б говорити про важність творів Шевченка в нашій літературі, займає він в ній неоспоримо перше місце, і доки тривати буде українське слово, Шевченко не перестане вважатися головою і завершенням одної многозначущої доби нашої літератури, котра хоч і видала його, але в ньому від першого його виступу бачила джерело нового для себе розвою і вітхнення... Могучий дух, котрим він натхнув нашу літературу, не перестав віяти й досі, і нема українського поета і писателя пізнішої доби, котрий би вільний був від впливу того духу. Ідеї, порушені Шевченком або положені ним в основу творів поетичних, остаються живі й досі і довго ще не перестануть бути провідними ідеями української літератури».

На жаль, ця дуже цікава дисертація Франка не була здійснена. І винні в цьому перш за все «народовці» і їх учений лідер — професор Огоновський. До цього й приєдналася полеміка навколо нового видання творів Шевченка, про яку ми згадували. Франко змушений був залишити тему про політичну поезію Шевченка і спини-

тися, як він сам писав, «на темі зовсім уже невинній з політичного боку — піснях церковних».

Праця над дисертацією через переобтяженість роботою в редакції «Kurjer Lwowski» посувалася поволі. Франко писав Драгоманову: «З своєю дисертацією я дуже помалу посуваюся наперед, серед гамору дітей і втоми після роботи газетної — виходить дуже хаотична». Тема про церковні пісні його не вдовольняла, і він спинився на іншій темі — життя й творчість найвизначнішого українського письменника-полеміста кінця XVI — початку XVII ст. Івана Вишенського. Ще 1889 р. в журналі «Киевская старина» надруковано статтю Франка «Иоанн Вишенский (новые данные для оценки его литературной и общественной деятельности)».

Над новою темою Франко працював із захопленням. Пристрасна вдача видатного полеміста, його невтомна боротьба з єзуїтами, агентами Ватікану, проти світських магнатів і шляхти, хвилювали Франка, нагадували про сучасну боротьбу з ідейними нащадками єзуїтів. Протягом кількох місяців велика робота була закінчена. У жовтні 1890 р. Франко писав Драгоманову: «Прію тепер над останньою главою — «Язык і стиль Вишенського».

Проте захистити її у Львівському університеті Франкові не пощастило. На перешкоді цьому стали всі сили реакції. На початку грудня він писав: «Скінчив я свою дисертацію про Вишенського, вийшла величенька книжка в 300 стор. Тоді сунувся до університету Львівського, щоби допустили мене держати докторський екзамен. Показалося, що мені по новому розпорядженню міністеріальному треба слухати ще один семестр лекцій (у мене досі було їх 7, а тепер треба 8). Подавсь я, щоби дозволили вписатися, і сенат університетський не прийняв мене і не подав жодної причини, для чого не прийняв».

Франко зробив спробу вдатися до Чернівецького університету. Він слухав тут лекції професорів Смаль-Стоцького, Калужняцького, розмовляв з Смаль-Стоцьким і переконався, що це політичний одностудець Огоновського. Дисертація про І. Вишенського не була захищена, але згодом Франко її надрукував: «Іван Вишенський і його твори» (накладом автора, Львів, 1895, 536 стор.). Книга ця була позитивно оцінена багатьма вченими: А. Кримським, Д. Багалієм, Ягічем, Брюкнером та ін.

1892 року Франко їде до Відня і працює під керівництвом професора Віденського університету, відомого вченого філолога-славіста Ватрослава Ягіча. Тут він захистив нову дисертацію на тему: «Варлаам і Йоасаф, старохристиянський духовний роман і його літературна історія». Роман цей, в основу якого були покладені індійські легенди про життя Будди, був поширений у багатьох країнах Заходу й Сходу. За цю дисертацію йому присуджено вчений ступінь доктора філософії.

Проф. Ягіч радив Франкові йти у Львівський університет на доцентуру із слов'янських літератур. Але Франко розумів, що в умовах галицької реакції йому не так легко здобути доцентуру.

У жовтні 1894 року помер професор Огоновський. Ніхто, крім Франка, не мав більшого права посісти його місце у Львівському університеті. Заручившись підтримкою деяких професорів, він подає прохання. Реакційні кола, зокрема й українські націоналісти, докладають усіх зусиль, щоб не допустити Франка до викладання.

Особливо негативну роль у цій справі відіграв націоналіст М. Грушевський, який тоді переїхав із східної України до Львова.

Уже в той час Франко розібрався в політичному обличчі М. Грушевського. Іронічно передаючи характер його промови на похороні Огоновського, Франко так інформував Драгоманова: «Щодо політичних поглядів — він, здається, барвінщанин» (В. Барвінський — лідер націоналістів-«народовців»).

У березні Франко з великим успіхом прочитав студентам габілітаційну (пробну) лекцію на тему «Наймичка» Т. Шевченка. Знаменно, що темою першої лекції Франко обрав творчість великого народного поета Шевченка, один з найкращих його творів з життя знедолених трудящих — поему «Наймичка» і однойменну повість російською мовою.

Кілька місяців справа не розв'язувалась. Українські націоналісти вживали всіх заходів, щоб не допустити свого політичного противника до виховання університетської молоді: «З моєю доцентурою — писав Франко, — діло не витанцювується, та, мабуть і зовсім не вигорить».

Зрештою, галицький намісник граф Бадені не затвердив кандидатури Франка. Так спільними зусиллями галицької реакції найвидатніший український учений

позбавлений був змоги викладати у Львівському університеті, якому після встановлення в західній Україні радянської влади присвоєно ім'я Івана Франка!

Історія з Львівським університетом, безперечно, є також одним із виявів класової і політичної боротьби в Галичині. Проте ніщо не могло похитнути Франка. Він продовжує свою діяльність в інтересах прогресу, в інтересах трудящого народу. Протягом чотирьох років (1894—1897) він видає журнал «Житє і слово» (вісник літератури, історії і фольклору, в останні два роки — вісник літератури, політики і науки). Видавцем журналу була Ольга Франко. Близьку участь брали в ньому Драгоманов, письменники й вчені східної України: Кримський, Леся Українка, Самійленко.

Франко намагається інформувати читачів про революційний рух у Росії, куди після смерті Енгельса перемістився центр світового революційного руху. 1896 року він запроваджує в журналі нову рубрику «Вісті з Росії». У першому огляді розповідалось про коронацію Миколи II в Москві, про катастрофу на Ходинці, про протест передових сил Росії. У другому огляді писалося про російський пролетаріат. Автор огляду бачив ідейну й моральну силу лише «у верствах робітницьких, покривджених і обдертих, у верствах, що борються за свої права і соціальну справедливість і, значить, не затратили й загальнолюдського морального почуття».

Редакція закликала «всіх наших прихильників, усіх прихильників вольного слова та свободи в Росії подавати нам звістки про громадське і економічне життя Росії, а ми радо будемо їх містити в нашій віснику і постараємося про їх найбільше розповсюдження». Незабаром після цього в журналі «Житє і слово» з'являється стаття Г. В. «Робітницький і революційний рух в Росії». Як тепер доведено, ініціали Г. В. це ініціали Г. В. Плеханова, видатного російського марксиста. У статті розповідалось про діяльність Петербурзького «Союзу боротьби за визволення робітничого класу», яким керував В. І. Ленін, згадувались революційні видання: «Що таке соціаліст і політичний преступник?» (автором її був відомий російський революціонер Бабушкін) і брошура про штрафи й відрахунки (автором брошури «Пояснення закону про штрафи...» був В. І. Ленін). Тут уперше, зокрема, названо ім'я Леніна. Згадано було про заарештованих

8 і 9 грудня 1895 р. і серед них «адвоката Ульянова (брат повішеного в 1887 р.)». Автор статті говорив про найкращу революційну частину російської інтелігенції, «котра стоїть тепер в більшості на ґрунті наукового соціалізму, дбає про те, щоби кинути чимраз більше революційних і соціалістичних ідей в робітницький осередок».

У цьому ж номері журналу вміщено адресу московських робітників до робітників Франції з нагоди 25-ліття Паризької Комуни.

Безперечно, всі ці матеріали були пропагандою ідей наукового соціалізму, революційного руху в Галичині. У журналі «Жите і слово» обстоювались ідеї спільної боротьби революційних сил України й Росії: «...українцям, з захованням своєї партійно-національної відрубності, треба б давно вже виступити спільно з іншими революційними елементами в Росії для виборення політичної волі і не лякатись нелегальних засобів боротьби».

У журналі надруковано під криптонімом Є. С. статтю «Нові факти робітницького руху в Росії». Автором її був член Київського «Союзу боротьби за визволення робітничого класу» П. Л. Тучапський, згодом учасник I з'їзду РСДРП. Ще пізніше Тучапський став меншовиком, але в той час він стояв на революційних, марксистських позиціях. Автор інформував про діяльність петербурзького «Союзу», про політичні прокламації, спрямовані проти царського уряду. Тут ішла мова про статтю В. І. Леніна «Царському урядові», хоч ім'я це не називалось, бо листівка не була підписана.

Проте і в цей час Франко не міг повністю поділяти всі думки пролетарських революціонерів в силу політичної і економічної відсталості Галичини. Помилкові думки щодо участі українських революціонерів у загальноросійському визвольному русі він висловив у статті «З кінцем року». Думки ці критикувала Леся Українка в «Не так тії вороги, як добрії люди» (стаття була надрукована під криптонімом Н. С. Ж.). В. І. Ленін, конспектуючи книгу С. Щоголева, де були цитати з статті Франка, але не знаючи статті в цілому, відзначив реакційність думок автора.

У статтях на літературні теми Франко обстоював тісний зв'язок передової літератури з життям, з класовою боротьбою. У статті «Слово про критику» він писав: «...ніколи ще література не була в таким живім та тіснім

зв'язку з суспільним розвитком, з провідними суспільними змаганнями, з кипучою класовою боротьбою, як у нашій віці, ніколи вона не була таким правдивим, свідомим та живим виразом інтересів, смаку, поглядів і почувань суспільності, не була таким сильним двигачем поступу і розвитком, як у нашій віці».

Ці погляди він розвивав у статтях про театральне мистецтво: «Наш театр», «Руський театр», «Русько-український театр». У лекції про «Наймичку» Шевченка Франко дав зразок аналізу художнього твору як ідейно-мистецького цілого. Особливо високі вимоги він ставив до поезії, вказуючи, що Шевченко додержувався правильної думки: «Поезія—то згущена, сконцентрована, скристалізована дійсність». У замітці «Сумна відомість» він з глибоким хвилюванням писав про хворобу талановитого поета-революціонера Павла Граба (Грабовського) і підніс його ім'я, як бойовий прапор визвольної боротьби: «Неси до могили свій важкий хрест, та знай, що тут, далеко, в рідному краю, тебе знають і люблять і що ім'я твоє яснїтиме в ряді тих наших мучеників, що, наче стяг бойовий, ведуть і вестимуть цілі покоління до боротьби з усякою самоволею, з усяким гнітом чи то індивідуальним, чи національним!»

У невеликій рецензії на перший том драм і комедій Карпенка-Карого Франко особливо відзначив драму «Бурлака», як «найбільше політичну» з усіх п'єс драматурга. Він відзначив, що драма під назвою «Чабан» була подана на конкурс на кращий драматичний твір Виділу крайового у Львові (вищий орган влади при наміснику), але першу й другу премію одержали бездарні п'єси Н. Кибальчич і К. Писанецького.

У польській газеті Франко надрукував біографічний нарис про російського письменника-революціонера С. Степняка-Кравчинського, автора «Підпільної Росії».

У статті про поему чеського буржуазного поета Й. С. Махара «Магдалена» Франко відзначив сильні й слабкі сторони твору молодого поета, відніс його до натуралістичного напрямку і слушно вказав на елементи «модернізму», а по суті декадентства.

Ми вже згадували, що до другого видання збірки «З вершин і низин» Франко додав новий цикл «Зів'яле листя», де зібрав ліричні сумні вірші 1886—1893 років. Нові вірші такого ж характеру друкувалися в журналі

«Житє і слово». 1896 року Франко всі ці твори видав окремою збіркою під назвою «Зів'яле листя (лірична драма)». Збірка складалася з трьох циклів, які поет назвав «жмутками». До першого жмутка ввійшли твори 1886—1893 рр., про які ми вже згадували, до другого — вірші 1895-го і до третього — 1896-го рр.

У другому жмутку зібрано вірші переважно на мотиви кохання. Своєрідністю їх є те, що Франко тут широко використовує жанри, образність, ритміку українських народних пісень. («Зелений явір», «Ой ти, дівчино», «Ой жалю мій», «Червона калино» та ін.).

Викликані вони, як і завжди у Франка, важкими суспільними умовами, зокрема в даному разі, прикрою історією з Львівським університетом.

У третьому жмутку зібрано найбільш суб'єктивні ліричні вірші. Горе ліричного героя незмірно зросло. З'являються думки про самогубство.

Як і в другому жмутку, сумні думки ліричного героя викликані суспільною боротьбою, переслідуваннями Франка з боку реакції, зокрема історією з Львівським університетом, виборами до парламенту 1895 року, коли реакція провалила кандидатуру поета в депутати. Проте Франко знаходив у собі достатньо сили, щоб переборювати ці хвилинні настрої, і знов настроював свою ліру на бойовий лад.

І все-таки, видаючи вірші окремою збіркою, Франко не хотів, щоб ці журливі мотиви негативно впливали на молодь. З цих міркувань Франко написав до збірки передмову, в якій доводив, що герой цих віршів — небіжчик, щоденник якого він прочитав і передав у поетичній формі. Зміст щоденника передавав в іронічній формі, закінчуючи свою передмову словами Гете: «Будь мужньою людиною і не наслідуй мене!»

Видаючи згодом збірку «Зів'яле листя» другим виданням, Франко розкрив, що передмова до першого видання — певний художній прийом, але зберіг підзаголовок «лірична драма».

Критик В. Щурат у статті про збірку «Зів'яле листя» зарахував її до проявів «декадентизму» в українській літературі. Франко зразу ж відповів В. Щуратові віршем «Декадент», заперечивши визначення своєї збірки як декадентської. Франко показав, що провідною лінією його творчості є не журба, а бадьорість:

Що в моїй пісні біль, і жаль, і туга —
Се лиш тому, що склалось так життя.
Та є в ній, брате мій, ще нута друга:
Надія, воля, радісне чуття...

Тобто, казав поет, провідною нотою в його поезії є мотив радості, сподівання, прагнення до свободи, служіння народові:

Який я декадент? Я син народа,
Що вгору йде, хоч був запертий в льох,
Мій поклик: праця, щастя і свобода,
Я є мужик, пролог, не епілог...

Вірші збірки «Зів'яле листя» були не єдиними поетичними творами даного періоду. Видаючи наступну збірку «Мій Ізмарагд», Франко в передмові вказував, що поезії цього збірника написані протягом п'ятнадцяти років, тобто і в часи, коли з'являлися журливі мотиви «Зів'ялого листя».

У прозі Франко відтворює життя трудящих, бореться засобами сатири проти реакції. В оповіданні «Панщизняний хліб» показано страждання селян-кріпаків. Проти на- націоналістичних, расових теорій спрямоване оповідання «Чиста раса». У сатиричних творах: «Опозиція», «Звірячий бюджет», «Острій-преострий староста» Франко піддав критиці всю систему капіталістично-монархічного ладу в Австро-Угорщині та в її напівколонії — Галичині. Особливо з цього погляду є характерним оповідання «Свинська конституція». На загальноімперське значення цієї сатири вказує той факт, що її вперше надруковано німецькою мовою у віденському часопису «Die Zeit» («Час») під назвою: «Право свині, політичне оповідання з Галичини», а потім польською мовою у львівській газеті. Одночасово оповідання надруковано й українською мовою і видано окремим виданням у серії «Хлопська бібліотека». Оповідання мало великий успіх — його передруковано в дрезденській робітничій газеті, в мюнхенській, а також у литовській пресі.

Об'єктом сатири Франка є буржуазна конституція Австро-Угорщини 1867 року, яка лише на словах обіцяє рівність усіх громадян перед правом. Насправді ж право це належить верхівці.

Сам на собі Франко пізнав це під час додаткових виборів до австрійського райхсрату (державної ради)

1895 року по окрузі Перемишль-Мостиська-Добромилъ. Внаслідок виборчих махінацій, фальшування, кандидат буржуазії, шляхтич Тишковський, одержав 494 голоси, а кандидат народу Франко тільки 122 голоси!

Оповідання «Свинська конституція» є художньою обробкою промови на народному вічі в Збаражі селянина А. Грицуняка, якому й присвячено твір.

Промова Грицуняка складається з двох частин: у першій подається розмова його з приятелем, у другій Грицуняк розповідає свою власну пригоду. У першій частині провідна думка — протиставлення давньої і нової панщини. Тепер селянина на панщину не женуть, але він сам проситься на роботу. Тут — вживається вираз «свобода... вмирати з голоду», який вживали основоположники наукового соціалізму для характеристики буржуазної свободи для трудящих в умовах капіталізму.

Яскравим епізодом у діалозі Грицуняка із своїм приятелем є історія селянина, який їздив у складі делегації скаржитись на цісарського намісника графа Бадені. Делегатів почали «тягати на протоколи і карати». Селянина, про якого йде мова, пан староста карає на 50 «римських» (ринських, ринський — 80 коп.). Селянин просить замінити йому штраф тілесною карою: «Я, богу дякувати, хлоп сильний і здоровий. 50 буків ще яюсь витримаю, але 50 римських грошової кари, того, бігме, не витримає мое бідне господарство».

Все це мало на меті викрити залишки панщини, феодалізму в Австро-Угорщині. Нарешті, в оповіданні подається центральний епізод, який розкриває назву оповідання «Свинська конституція». «Свинській конституції» протиставлено «хлопську конституцію»: той самий панок, який заступився за тварину, байдужісінько дивиться, як ведуть двох закованих у кайдани селян.

Так Франко розкрив і висміяв облудність буржуазної конституції, повну безправність трудящих мас перед законом, перед цісарською владою.

Моральну спустошеність буржуазного суспільства Франко викрив у повісті «Основи суспільності». Матеріалом для повісті послужили дійсні факти — судовий процес про спробу вбивства ксьондза в с. Кукизові недалеко від Львова. У спробі вбивства обвинувачували поміщицю М. Стшелецьку та її сина Олександра. Процес викликав великий розголос у всій Австрії. Було видано стеногра-

фічний звіт процесу. Повість Франка викликана ще тим, що польський реакційний письменник Рогош виступив з романом на цю тему: «Grabieżcy» («Грабарі-могиляники»), в якому намагався морально виправдати злочинців.

Франко розкрив моральний розклад родини поміщика графа Торського: розбещеного графа, його дружини Олімпії, сина Адася, який є, власне, сином місцевого попа о. Нестора. В повісті в ряді образів широко показано буржуазно-шляхетське коло, яке вважає себе «основою суспільності».

Між ними є певні відтінки: одні відверто називають себе консерваторами, інші вважають себе «демократами».

Незважаючи на всі відтінки між ними й демагогічні суперечки, всі вони жорстокі нелюди, визискувачі народу, трудящих.

Усім цим виродкам, що готові на все заради грошей, Франко протиставляє народ — коваля Гердера, селян, які збираються в його кузні. В образі коваля Івана Гердера письменник, можливо, ще раз відтворив риси свого батька, показав, як він будив думку народу: «І коли отак не раз у кузні, гримаючи могучим молотом о розпалене залізо, подразнений оповіданнями людей про різномодні кривди та утиски, коваль Гердер почне було зразу злегка, лагідно, напівіронічно, а дедалі з щораз більшим жаром та запалом перебирати різні болячки мужицького життя, різні недомагання мужицької думки, то голос його при тім стається міцний та дзвінкий, як наострена сталь, роздається чутко почерез стук молотів, стогнання міха, прискання іскор і скрип пильників і такими ж яркими, прискаючими іскрами западає в людські душі». Справжньою основою суспільності, доводив Франко, є народ, трудящі люди, потом і кров'ю яких живилась шляхта, живились попи.

Ми вже згадували, що ще в юнацькі роки у Франка були спроби в драматичному жанрі. Перед другим арештом він написав «драматичний образок в одній дії» — «Послідній крейцар», але не надрукував його. У ряді вже згаданих нами статей про український театр Франко ставить перед ним високі ідейно-художні завдання. Ці вимоги театр зможе задовольнити тоді, писав він, «коли обмежить свій репертуар відповідно до своїх сил, до середовища, з якого черпає свої живлющі соки, до гляда-

в, яких естетичні й етичні потреби він повинен вдоволь-
нити, тобто коли він буде театром виключно
народним». («Руський театр», 1893).

Для цього українського народного театру Франко на-
гався створити новий повноцінний репертуар. Ще в
середині 80-х років він залишає незакінченими дві редак-
ції «оповідання з життя народного» «Рябина» і 1886 року
написав першу редакцію комедії в трьох діях під цією ж
назвою. У цій редакції п'єса сцени не побачила, бо рецен-
зент писав: «Заостро на сцену...» На початку 90-х років
Франко написав цілком новий текст «комедії з народно-
го життя в 4-х діях» «Рябина». У цій редакції п'єса була
поставлена на сцені Львівського театру 6 вересня 1894 ро-
ку. В цій п'єсі піддані критиці не дрібненькі явища й
хиби окремих людей, а суспільне зло, породжене капіта-
лістично-монархічною системою. Комедія названа ім'ям
головного персонажа — куркуля Прокопа Рябини, сіль-
ського в'їта (старости), який за п'ятнадцять років шля-
хом визиску селянської бідноти нажив великі гроші. Він
діє спільно з шахраєм — писарем Качуркевичем і орен-
дарем Цінобером.

Лихо на селі не тільки від цих окремих злочинців.
Франко показує, що винна вся суспільна система, яка
ставить селянство в безвихідне становище. Селянин Грин-
чук каже: «В'їт до тебе йде, присяжний до тебе йде,
здекуційник (екзекутор, що стягав податки, борги) до
тебе йде, жандар до тебе йде, комісар до тебе йде, дорож-
ник до тебе йде, професор (учитель.— Є. К.) до тебе йде.
А кожний каже: дай! А ніхто не каже: на!».

Селянство намагається протестувати. В'їта Рябину
викривають більш свідомі селяни-бідняки Казидорога і
Слекса. Всім своїм змістом, образами п'єса «Рябина»
була школою життя. Такою ж школою була й найкра-
ща п'єса Франка «Украдене щастя», написана на кон-
курс Галицького віділу краевого 1891 року, поставле-
на на сцені у Львові 1893 року і в наступному році
надрукована. На конкурсі перші дві премії одержали
значно слабші п'єси, а драма Франка здобула тільки третю
премію.

Сам автор назвав її спочатку «Жандар» (драма з сіль-
ського життя в 5 діях). Франко в ній використав народ-
ну галицьку «Пісню про шандаря», яку він ще дав-
ніше записав у с. Лолин, Стрийського повіту й докладно

розглянув у книжечці «Жіноча неволя в руських піснях народних»: «Жінка ломить шлюб церковний і віддається «шандареві» одверто, прилюдно. Муж її, чуючи себе зганьбленим, убиває «шандаря» і сам гине ганьблячою смертю...»

Потім Франко змушений був змінити назву на «Украдене щастя», замінити жандаря на листоношу, але надрукував, зрештою, в попередній редакції, де жандарм Михайло Гурман є одним з головних персонажів.

Основу життєвого конфлікту Франко взяв з народної пісні й навіть зберіг ім'я одного з головних персонажів — Миколи. Але на цій скупій основі він створив визначний драматичний твір з сильними типовими характерами. Виправдана й нова назва драми «Украдене щастя». Щастя украдено і в Анни і в Миколи. Не є щасливим і Михайло. Нещастя кожної дійової особи різне. Але в основі кожного нещастя — суспільні умови, в яких не можна людськи жити нікому. Першою причиною нещастя Анни є приватна власність (рідні брати, зазіхаючи на її спадщину, обдурюють її, запевнивши, що її милий Михайло Гурман — загинув на війні, і віддають силою заміж за Миколу Задорожного).

По-своєму нещасний Микола, селянин-бідняк, затурканий, прибитий горем. Але й у нього назріває протест і проти війти і проти багатіїв. Почуття гніву й образи наростає в ньому, і він, зрештою, вбиває Михайла.

Нещастя Михайла Гурмана має ту ж першопричину, що й нещастя Анни, але діє він більш грубо, відчуваючи в собі силу представника цісарської влади, використовуючи її, щоб обвинуватити в убивстві родини шинкарів Миколу Задорожного. Проте й у ньому жандармський мундир не задушив усе людське. Вмираючи, він визнає себе винним, не обвинувачує в убивстві Миколу, а бере злочин на себе.

Драма «Украдене щастя» — найбільш вдалий сценічний твір Франка. Життєвий конфлікт, боротьба різних інтересів, непереборні труднощі, в основі яких лежать глибокі суспільні суперечності, живий розвиток дії, майстерно окреслені типові характери людей різної вдачі, жвавий діалог, народна образна мова — все це разом забезпечило драмі Франка незмінний успіх на сцені. Вона стала класичним твором української драматургії, що не сходить зі сцени наших театрів.

Наступним драматичним твором була комедія в трьох діях «*Quem di odere*» (друга назва: «Учитель»). Вперше її поставлено на сцені 1894 року, надруковано 1896 р. Перша назва розкривається в словах латинської приповідки учителя Омеляна: «*Quem di odere paedagogum fa-sege*» («Кого боги зненавиділи, педагогом зробили»). В окремому виданні комедія з'явилась під назвою «Учитель». Тут Франко ніби продовжив викриття несправедливості суспільного ладу, почате в п'єсі «Рябина». Усе глухе гірське село перебуває в тенетах багатія-лихваря Вольфа Зільберглянца. На першому плані в п'єсі — образ народного вчителя Омеляна Ткача, який бореться з темрявою, з неправдою. За це його переводять весь час з одного села в інше. Боротьба його проти лихваря кінчається поразкою, але Омелян не зламаний. Він вірить у своє покликання вчителя народу, без цього, як каже він сам, «мусив би загинути, як риба без води».

Драматичним твором цілком іншого жанру була «драма-казка» «Сон князя Святослава» (1895), написана віршем. Дія відбувається в XII столітті в Києві та його околицях.

Хоча головним персонажем драми є великий князь київський Святослав, п'єса не є суто історичним твором. Франко поставив своїм завданням на матеріалі тієї епохи провести патріотичну ідею єдності руських земель перед небезпекою іноземної навали. В п'єсі показані самовіддані патріоти, до кінця віддані князю Святославу, — Беярин Овлур і його дружина Завава. Навіть ставши ізгоєм, Овлур лишається вірним князеві й зрештою викриває ворогів Святослава, ворогів Русі. Ця провідна патріотична ідея підкреслена в словах Овлура: «Най згіне, хто кровавить Русь роздором!»

П'єса «Сон князя Святослава» перекликала з тодішньою сучасністю. У посвяті до драми Франко писав:

Кругом мене клубилась зрада
І зависть-гадина повзла...

Він у цих словах безперечно мав на увазі «новоерівців», «народовців», які зраджували національні інтереси українського народу своєю згодою з австрійською монархією і польською буржуазією.

Також у віршах Франко написав драму в одній дії «Кам'яна душа». Події в ній теж відбуваються в

минулому, в кінці XVIII ст. в Карпатських горах. Дійові особи — опришки, повстанці проти панського гніту.

На сторінках журналу «Жите і слово» Франко друкує багато перекладів: з античної літератури («Едіп цар» Софокла, твори Піндара, Овідія, Горація); перекладає стародавні індійські легенди і казки; з англійських поетів — Бернса, з французьких — Гюго, з німецьких — Маера, Гріна, польських — Міцкевича, чеських — Гавлічека-Боровського, з сербської — народні легенди. З російської мови Франко переклав «Гімн Діві Неба» Чернишевського. Так весь час великий письменник-просвітитель знайомив українських читачів з кращими здобутками світової літератури.

-оп розставили вперше проти праві дзак

-оп зочо у атирті нії . . . * * *

. . . моє нія . . . кан . . . ян . . . стови . . .

Ми вже згадували про висунання кандидатури Франка під час додаткових виборів до австрійського парламенту 1895 року. Вдруге його кандидатуру висували 1897 року, зразу по двох куріях (від певного розряду виборців, у даному разі від селян): 1) Перемишль-Мостиська-Доброміль і 2) Рудки-Самбір-Дрогобич. Сам Франко був хворий і не міг виступити перед виборцями. Він звернувся до них з відозвою «Браття виборці», яка була розмілена разом з газетою «Громадський голос» (орган радикальної партії):

— Кандидатуру Франка кожного разу висувала радикальна партія.

Вибори 1897 року відбувались у Галичині в обстановці кривавого терору. Галицька реакція так розперезалася, що вибори 1897 року ввійшли в історію під назвою «кривавих виборів». В одній із пізніших статей Франко так характеризував політичну обстановку тих часів: «Біля моїх вікон у Львові день у день водили десятки закованих і скатованих давидівських селян (русинів і поляків), яких тягнуто до в'язниці за вбивство виборчого комісара..., до мене, хворого, немічного і розбитого, день у день і ніч у ніч надбігали розполохані «легальністю» виборів міщани та селяни то з Комарна, то з Цеброва, то з Мостиського, то з Перемиського, то з бог зна яких інших повітів, благаючи поради й бодай захисту, переночувати їх та прогодувати кілька днів, поки минуть страховища «легальних» виборів».

Ясна річ, що в цій обстановці шаленого кривавого терору галицька реакція вжила всіх можливих заходів, щоб Франко не був обраний депутатом державної ради. Одних підкуповували, інших залякували, тероризували, наслідки «виборів» фальсифікували. Внаслідок цього Франко не був обраний.

Утретє кандидатуру Франка виставлено 1898 року під час додаткових виборів до державної ради від округи Тернопіль-Збараж-Скалат, але знову внаслідок виборчих махінацій його не обрано. В. Гнатюк писав А. Кримському, що у Франка вкрадено було 40 голосів, і тому перевага лишилась за противником.

Триразові вибори до парламенту ще раз виявили, якою небезпечною постаттю в очах буржуазії і далі залишався письменник-революціонер. Крім цього його намагаються зламати морально.

На початку травня 1897 року Франко виступив у віденському часописі «Die Zeit» («Час») із статтею про великого польського поета А. Міцкевича під назвою «Поет зради». В цілому стаття була помилкова, хоч спрямована була безпосередньо не проти Міцкевича, а проти польських реакційних кіл. Франко й тепер підкреслював, що, як і раніше, високо шанує великого поета: «Цілком не хочу шкодити Міцкевичеві, цілком не хочу потрясати його поетичної слави». Він і в цій статті називає Міцкевича геніальним поетом, але різко виступає проти використання деяких ідей, мотивів творчості поета польськими націоналістами, зокрема так званого «валенродизму» — вихваляння брехні й зради, як зброї в суспільній боротьбі. Франко неправильно при цьому трактував поему Міцкевича «Конрад Валенрод». Загалом неправильним був весь тон статті, хоч суб'єктивні наміри Франка були спрямовані не проти Міцкевича, а проти реакційних явищ, які породили згодом Пілсудського, Ридз-Сміглого, Бека та ін.

Стаття «Поет зради» викликала обурення не лише реакційних, але й ліберальних, прогресивних кіл. Восьмого травня вийшов часопис із статтею Франка, а одинадцятого його звільнено з редакції газети «Kurjer Lwowski», виключено з польського «Товариства історичного» у Львові. Франка перестали друкувати в усій польській пресі. Градом посипалися статті в газетах і журналах проти Франка.

Усі ці події боляче вразили хворого тоді письменника. У тому ж віденському часописі Франко відповів статтею «Мої фальшування», в якій намагався пояснити свою позицію. Проте кампанія не вщухала. На першу статтю Франка з'явилось понад п'ятдесят відгуків. Згодом Франко писав: «... в ту саму пору я зазнав іще важкіших ударів від людей і груп, близьких і дорогих мені серед польської суспільності... Одно лише додаю іще: як перед тим, так і потім у мене не було ані зерна ненависті до польської народності, — до того, що вона має гарного, високого, щирого та справді людяного».

Франко довів це й тим, що продовжував перекладати твори Міцкевича на українську мову. Так 1899 року надруковано переклади поезій: «Геть з моїх очей!», «Покорюся відразу», «Господарський вечір» (з поеми «Пан Тадей»), 1903 року він перекладає і аналізує «До галицьких приятелів», 1908 року перекладає вірші: «Втека», «Чати».

Становище великого письменника ускладнилось і тим, що в цей самий час його почали цькувати й українські націоналісти. Приводом до нової кампанії був вихід у світ того ж 1897 року у Львові збірки оповідань Франка в перекладах на польську мову «Obrazki Galicyjskie» («Галицькі образки»), де була передмова «Дещо про себе самого». Тут він з'ясував ще раз своє ставлення до польського народу, зненависть до шляхти й любов до кращих людей польського народу—Ожешко, Конопницької, Пруса, Ленартовича та ін.: «...Цю еліту польського народу ціну і люблю, як люблю всіх благородних людей власного і кожного іншого народу».

Значна частина передмови була спрямована проти українських реакціонерів. Дуже дотепно Франко виклав історію з Львівським університетом: «Об'єднаній коаліції урядових сфер з інкамерованими українцями вдалося врятувати Русь від такого нещастя, яким, без сумніву, було б мое викладання. «Бійтеся бога, як можна цього чоловіка пустити в університет! Подивіться тільки, в якому сурдуті він ходить!» Так кваліфікував мою кандидатуру брат-русин, який за свою патріотичну працю для добра Русі й Австрії одержує шість чи сім платень. Очевидно, перед таким аргументом моя кандидатура на приват-доцента мусила впасти, а мотив «politisches Vorleben» (політичне минуле) тільки чемніше прикривав справжню причину...»

Маючи на увазі саме цих «братів-русинів», Франко далі заявляв: «Не люблю русинів». Разом з тим він підкреслював, що ці слова не стосуються українського народу: «Як син українського селянина, вигодуваний чорним селянським хлібом, працею твердих селянських рук, почуваю обов'язок панщиною всього життя відробити ті шеляги, які видала селянська рука на те, щоб я міг видряпатись на висоту, де видно світло, де пахне воля, де ясніють вселюдські ідеали. Мій руський патріотизм — то не сентимент, не національна гордість, то тяжке ярмо, покладене долею на мої плечі».

Українські націоналісти, вчепившись до слів: «не люблю русинів», «навіть нашої Русі не люблю», перекручуючи їх справжній зміст, почали кампанію наклепів на Франка. Газета «Діло» виступила з редакційною статтею «Смутна поява», сповненою брехнею й лайкою. Автором її був лідер «народовців» — Юліан Романчук. Франко відповів націоналістам памфлетом: «Декілька афоризмів у альбом «Ділу», прочитавши його статтю «Смутна поява». Поетичну відповідь Романчукові він дав у вірші «Сідоглавому», вміщеному наступного року в збірці «Мій Ізмарад». Кожен пізнавав у «сідоглавому» сивоволосого лідера «народовців». У цій поезії Франко протиставив два типи патріотизму: з одного боку псевдопатріотизм романчуків, барвінських, партицьких, і з другого боку справжній демократичний патріотизм, що гармонійно поєднується з інтернаціоналізмом:

Бо твій патріотизм —
Празнична одежина,
А мій — то труд тяжкий,
Гарячка невдержима.

Ти любиш Русь, за те
Тобі і честь, і шана,
У мене ж тая Русь —
Кровава в серці рана.

Ти любиш в ній князів,
Гетьманя, панування,—
Мене ж болить її
Відвічне страждання.

Ти, брате, любиш Русь,
Як дім, воли, корови,—
Я ж не люблю її
З надмірної любові.

Важкі, складні переживання, хвороба Франка викликали ряд поезій з сумними мотивами, які ввійшли згодом до збірки «Із днів журби».

Проте були у великого письменника й радісні хвилини. До них належать відзначення 25-річного ювілею літературної діяльності в 1898 році. Утворено було ювілейний комітет, що складався з представників прогресив-

ної української інтелігенції. На чолі його стояв відомий учений-фольклорист, згодом академік АН Української РСР, друг Франка й Коцюбинського, Володимир Гнатюк. Друг Франка М. Павлик склав і видав бібліографію творів письменника: «Спис творів Івана Франка за перше 25-ліття його літературної діяльності 1874—1898». Це була ціла книжка на 127 сторінок.

Прогресивні українські письменники видали до ювілею альманах під назвою: «Привіт д[окто]ру Іванові Франкові в 25-літній ювілей літературної його діяльності». Передне слово написав В. Гнатюк. З літературними творами в збірнику виступили: Леся Українка, Нечуй-Левицький, Карпенко-Карий (І. Тобілевич), Н. Кобринська, А. Кримський, В. Самійленко, Олена Пчілка, Б. Грінченко та ін. А. Кримський присвятив Франкові переклади на українську мову з арабських поетів.

Святкування ювілею відбулось у Львові 30 жовтня 1898 року в залі поштового клубу. На сцені серед квітів стояв портрет великого письменника, намальований молодим ще тоді художником Іваном Трушем.

Відповідаючи на численні привітання, Франко сказав: «Яко син селянина, вигодуваний твердим мужицьким хлібом, я почував себе до обов'язку віддати працю свого життя тому простому народові. Вихований у твердій школі, я відмалку засвоїв собі дві заповіді. Перша—то було власне почуття того обов'язку, а друга—то потреба не-настанної праці».

Урочисте свято закінчилось концертом. Виконано було «Вічний революцьонер», музику написав композитор С. Людкевич. Музику до пісні «Мій раю зелений» написав селянин Яків Остапчук. На святі серед численних гостей була присутня письменниця, гість з Буковини—Ольга Кобилянська. Тільки буржуазна преса замовчала ювілей Франка.

Іван Франко мав величезну популярність серед народу, серед прогресивної молоді. Про це свідчать численні спогади сучасників. Ось, приміром, письменник Марко Черемшина, ще будучи студентом Віденського університету, вперше побачив і почув Франка у Відні на мітингу протесту проти реакційної політики австрійського уряду на чолі з графом Бадені. «Я,—згадував Черемшина,—ждав у гарячці зустрічі з Франком... Кожне його речення викликувало або бурю потакувань або бурю гніву проти

подвижників східно-галицького пекла, яке Франко майстерно розкривав і тоном ученого демонстрував».

Свої спогади про Франка Черемшина кінчав словами: «Спитаєте, може, яке враження зробив на мене Франко?— Великого астрального тіла, що гріє всю Україну, а світить далеко ще далше».

Мих. Коцюбинський, який був близько знайомий з Франком, у рефераті про великого письменника згадував його такими словами; «Невеликий, хоч сильний мужчина. Високе чоло, сірі, трохи холодні очі, енергійно зачерчена борода. Рудувате волосся непокірно пнеться, вуси стирчать. Скромно одягнений, тихий і непомітний, поки мовчить. А заговорить — і вас здивує, як ця невисока фігура росте і росте перед вами, як у казці. Вам стане тепло і ясно од його очей, а мова здається не словом, а сталлю, що б'є об кремій і сипле іскри. Сильна уперта натура, яка вийшла з житейського бою».

Літературознавець Мих. Мочульський згадує Франка як майстерного промовця: «Він говорив спокійно, без пафосу, без жестикуляції, але слова пили з його уст заокруглені, образіві, закрашені іронією, пили і пили, ворушили серце, переконували залізною логікою розум. Франко як промовець не грав на людських душах тільки лірикою, він не був демагогом, він оперував фактами, холодною дійсністю і, коли треба, колов, пік, батожив і переконував своїм розумом і мудрістю».

* * *

1899 року відбувся розкол радикальної партії. Спочатку від неї відокремилось ліве крило, заснувавши українську соціал-демократичну партію. Засновники нової партії не були справжніми марксистами, справжніми інтернаціоналістами. Про це свідчить не тільки їхня програма, політика, а й дальша еволюція їх ватажків у бік українського націоналізму, у бік фашизму.

Від радикальної партії відокремлюється й праве крило, утворивши на чолі з М. Грушевським націонал-демократичну, а по суті націоналістичну партію. На короткий час до цієї партії формально належав і Франко, але дуже швидко розчарувався і розірвав з нею, заявивши: «Націо-

нально-демократична партія не сповнила найважливішого з тих завдань, задля яких я і дехто з моїх однодумців перед 6-ма роками вважали можливим пристати до неї, а, власне, не зробила нічого для зорганізування селянської маси і введення її до свідомого політичного життя». Загалом Франко заявив про свій відхід від активної політичної діяльності: «Я, особисто, усунувшись від участі в політичному життю, не почуваю потреби переводити що-небудь «своє» в тій чи іншій організації».

І все-таки, не можна не відзначити, що тимчасове, дуже скороминуче перебування Франка в цій партії було з його боку помилковим кроком. Не маючи власного органу, Франко змушений був на початку 1898 року прийняти запрошення стати одним із редакторів великого українського журналу-місячника, що мав об'єднати сили східних і західних українських земель — «Літературно-науковий вісник». Другим редактором був один час Осип Маковей, а потім Володимир Гнатюк. Хоча третім редактором був М. Грушевський, Франко, за допомогою О. Маковея і В. Гнатюка, перетворює журнал на демократичний орган, який згуртував у цей час усі прогресивні літературні і наукові сили України.

1907 року видання журналу «Літературно-науковий вісник» було перенесено до Києва. Хоча Франко, як інші письменники, ще брав у журналі участь, він не міг уже впливати на видання його в цілому. І в цей період чимдалі більше група М. Грушевського надає журналові ліберально-націоналістичного характеру.

В кінці 90-х рр. Франка приймають у члени Наукового товариства ім. Шевченка, куди раніш його не допускали. Він починає друкуватися в органах Товариства, видавати свої наукові праці окремими виданнями.

Як і раніше, Франко виявляє великий інтерес до економічних питань, вважаючи ці питання основними в розвитку суспільства. Він друкує ряд статей «Що то була панщина?», «Знесення панщини в Галичині», «Грималівський ключ»... (написану на підставі дослідження архіву польського шляхтича А. Сенявського) і, нарешті, видає велику книжку «Панщина та її скасування в 1848 р. в Галичині» (1898). Всі ці роботи мали своїм завданням не тільки історично дослідити кріпосне право, а, головне, виявити залишки феодалізму в Галичині, що особливо утруднювали життя трудящих і були причиною масової

еміграції селянської бідноти за океан, в північну й південну Америку. Звідси й цикл віршів Франка «До Бразилії».

Франко зацікавлюється постаттю Лук'яна Кобилиці, активного борця проти феодально-кріпосницького гніту на Буковині й друкує велику статтю «Лук'ян Кобилиця (епізод з історії Гуцульщини в першій половині XIX ст.)».

У ряді статей «Що таке поступ?» (прогрес), що вийшли й окремою книжкою (1903), Франко, як і раніше, популяризує економічне вчення Маркса: «Отсе в головній основі були думки, які дуже розумно і ясно виловив у своїх працях великий соціаліст Карл Маркс». Більше того, Франко далі викладає й деякі положення «Маніфесту Комуністичної партії»: «На однім кінці чимраз більші маєтки, згромаджені в немногих руках, на другім кінці чимраз менша горстка багатців. Якийсь час вони будуть панувати, поки маси робочого народу будуть темні та покірні. Але в тих масах народиться почуття своєї кривди, своєї класової єдності і своєї сили, тоді виб'є остання година капіталізму. Ті, що досі інших позбавляли власності, будуть тепер самі позбавлені власності, величезні багатства, здобуті працею мільйонів бідних робітників, стануться збірною власністю мільйонів, спільним добром усього робочого ладу».

У статті «Поза межами можливого» Франко підкреслює, що головним у визвольній боротьбі є соціальний момент: «змагання до усунення економічного визиску мусить ео ipso (тим самим.— Є. К.), були змаганням до усунення визискувачів, своїх чи чужих, а в разі даного вибору певно насамперед чужих, а потім своїх». У статті про свого спільника й однодумця Остапа Терлецького Франко назвав Маркса й Енгельса велетнями. Суперечливі думки висловлював Франко в статті «До історії соціалістичного руху». Тут він також з певною пошаною ставиться до теорії Маркса й Енгельса — «великої ідейної будови соціалізму», до російської соціал-демократії, відзначає, що ця партія «грає тепер визначну роль в революційному русі також на російській Україні». Разом з тим у деяких висловлюваннях про «Маніфест Комуністичної партії» Франко виявляє нерозуміння всієї ваги цього історичного документа.

Коли агент Ватікану уніатський митрополит Шепти-

цький виступив із спеціальним пастирським посланням «О квестії (питання.— Є. К.) соціальної», спрямованим проти соціалізму, Франко виступив на захист соціалістичної теорії у статті «Соціальна акція, соціальне питання і соціалізм». Він спростував ідеалістичні погляди «князя церкви» на економічні питання, на сім'ю, мораль. Тут, як і раніше, позначається вплив марксизму: «Се й був властивий початок капіталізму. І що ж показалося? Власне, сей новий порядок відразу, можна сказати, загострив соціальні антагонізми, а властиво породив такі їх форми, яких не знали середні віки (пролетаріат). Та він відразу приніс із собою і черв'яка, що підточує його власне існування...»

Суперечності в суспільно-політичних поглядах Франка позначались і на його естетичних поглядах. Він друкує ряд статей під назвою «Із секретів поетичної творчості», в яких виявив некритичне ставлення до деяких ідеалістичних теорій, зокрема, так званої, «теорії подвійної свідомості». Але там, де Франко дає конкретний аналіз художнього твору, він виявляє глибоке розуміння специфіки художньої форми. Так і в цій статті аналіз художніх особливостей поезії Шевченка й досі лишається зразком дослідження поетичної майстерності.

Франко й далі захищав Шевченкову спадщину від неправильного її тлумачення. У статті «Шевченко і Єремія» він полемізував із В. Шуратом, який недоречно порівнював великого поета-революціонера із біблійним пророком «голосителем непопулярних думок... безвихідного положення народу, засудженого на загибель». Франко популяризував думки про Шевченка, поета-революціонера Павла Грабовського, популяризував спадщину Шевченка серед інших народів. Так, у віденському журналі німецькою мовою «Ruthenische Revue» («Руський огляд») він надрукував статтю «Тарас Шевченко і його заповіт», в якій дав загальний нарис життя й творчості поета: «Найвищі ідеї, найрадикальніші думки його доби зливаються в Шевченковій поезії нероздільно з народним змістом. Він є немов великий факел з українського воску, що світиться найяснішим і найчистішим вогнем європейського поступу, факел, що освітлює цілий новітній розвиток української літератури». У додатку до статті Франко подав власні переклади на німецьку мову «Заповіту» й вірша Некрасова «На смерть Шевченка».

У «Записках Наукового товариства ім. Шевченка» та в «Літературно-науковому віснику» Франко друкує багато статей історико-літературного характеру. Він досліджує карпато-руську літературу XVII і XVIII віків, поширення й вплив творів Котляревського в Галичині, творчість Боровиковського, Бодянського, Макаровського, Гушалевича, Василя Мови (Лиманського). Франко пише передмову до нового видання творів С. Руданського, дає критичний огляд і оцінку першого повного видання творів Федьковича, пише посмертну згадку «Павлові Грабовському».

Історико-літературні праці Франка важко відділити від його літературно-критичних статей, так само, як це в свій час було у Белінського. Розглядаючи нове українське оповідання Марка Вовчка, він дає їй загальну оцінку її творчості, зокрема висловив своє авторитетне слово з приводу націоналістичних версій, спроб применшити її авторство в «Народних оповіданнях». У великій статті «Михайло П. Старицький» Франко розглянув весь розвиток української поезії після смерті Шевченка, різко поставив питання про епігонів і сміливо висловив думку про новаторський характер громадянської поезії Старицького, зв'язаної з творчим розвитком також і традицій Некрасова.

Особливо цінною була стаття Франка «Леся Українка», де він вперше дав аналіз усієї творчості молодої поетеси, визначив її місце в українській літературі, як оригінальної письменниці-новаторки й разом з тим продовжувачки революційної лінії Шевченка: «Від часу Шевченкового «Поховайте та вставайте, кайдани порвіте» Україна не чула такого сильного, гарячого та поетичного слова, як із уст сеї слабосилої, хворої дівчини. Правда, українські епігони Шевченка не раз «рвали кайдани», віщували «волю», але се звичайно були фрази, було переживання не так думок, як поетичних зворотів і образів великого Кобзаря. Леся Українка не силкується на Шевченків пафос, не переживує його термінології; у неї є свій пафос, своє власне слово». Франко інформував про творчість Лесі Українки чеських читачів у журналі «Slovanský Přehled» («Слов'янський огляд»).

Із свого боку він знайомить українських читачів з новітньою чеською літературою. Франко переклав драматичну поему Ярослава Врхліцького «Бар-Кохба» і

додав статтю про життя й творчість письменника, переклав і видав окремим виданням вибрані поетичні твори Карела Гавлічка-Боровського із життєписом автора.

Так само активно Франко інформував читачів Австро-Угорщини про сучасну польську літературу, зокрема про творчість Марії Конопницької, С. Пшибишевського та інших сучасних польських поетів, висловив своє критичне ставлення до проявів декадентства, зокрема заперечував потребу перекладати на українську мову занепадницькі твори Пшибишевського.

Франко публікує із своїми передмовами Кулішеві переклади творів Шекспіра на українську мову: «Гамлет», «Макбет», «Коріолан», «Ромео та Джульєтта», «Король Лір» та ін. У статті з приводу століття від дня народження Віктора Гюго Франко популяризує творчість видатного французького письменника-демократа, а також творчість Еміля Золя. Він знайомить українських читачів з творчістю німецьких письменників К. Ф. Мейєра і Г. Гауптмана. У статті «Інтернаціоналізм і націоналізм у сучасних літературах» Франко широко ставить питання про занепадницький характер декадентських напрямів у західно-європейських літературах.

1898 року вийшла з друку четверта збірка поезій Франка «Мій Ізмарагд». Назву її пояснив сам автор у передмові: «Ізмарагдом звався в старій Русі збірник статей та притч, почасти оригінальних, а почасти повибраних із грецьких писань отців церкви, підібраних так, щоб цілість становила неначе повний курс практичної християнської моралі». Він писав далі, що, працюючи над дослідженням стародавньої русько-української та зарубіжних літератур, він одночасово протягом останніх п'ятнадцяти років писав поетичні твори, які ввійшли до цієї збірки. З цих літературних джерел Франко брав окремі теми, мотиви, жанри, образи, наповнюючи їх сучасним змістом, відображаючи сучасну дійсність, життя трудящих, суспільно-політичну боротьбу.

Безпосередньо з цими джерелами зв'язаний третій цикл поезій під назвою «Притчі». Тут зібрано дванадцять притч про життя, любов, красу, приязнь, вдячність, радість і смуток тощо.

Подібним був і другий цикл «Паренетікон» (від грецького: «повчаю», «заохочую», «підбадьорюю»), збірка моральних повчань. Всі твори цього циклу є запереченням

схоластичної, аскетичної, релігійної моралі. Прикладом може бути вірш «Не слід усякого любити без розбору». Як відомо, одним із основних положень євангельської моралі була любов до ворогів. Поет по-своєму трактує це положення:

Господь...
Не мовив: «Моїх ворогів любіте!»
Оце, брати, ви добре розумійте,
Що ворог божий, ворог правди й волі
Не варт любові вашої ніколи...

Близьким до цих двох циклів був цикл «Легенд», теми й сюжети яких були запозичені із стародавньої літератури та фольклору різних народів.

Разом із тим у збірці «Мій Ізмарагд» було багато віршів безпосередньо зв'язаних з сучасною реальною дійсністю. Так збірка відкривалась циклом «Поклони», куди ввійшли вже згадані нами поезії «Сідоглавому», «Декадент». Мовою художніх образів поет-революціонер продовжував тут боротьбу проти українських націоналістів. Перші два вірші циклу тісно зв'язані між собою. У першому вірші «Поет мовить» Франко звертається до України з проханням пробачити, що протягом свого життя не дав їй того, чого можна було від нього сподіватися. У вірші «Україна мовить» дано відповідь матері-вітчизни:

І що тобі за кривда сталась?
Що підняли на тебе галас:
«Не любить Русі він ні раз!»
Наплюй! Я, синку, ліпше знаю
Всю ту патріотичну зграю
Й ціну її любовних фраз...

Це знову була відповідь романчукам, вахняникам, партицьким, які цькували Франка за те, що він нібито порушує свої патріотичні обов'язки.

Завершувалась збірка «Мій Ізмарагд» двома циклами поезій, присвячених життю селянської бідноти. Цикл «По селах» був ніби продовженням циклу «Галицькі образки» із збірки «З вершин і низин». Франко показав страшні злидні галицької бідноти, яка жила в курних хатах, у темряві й безкультур'ї.

У циклі «До Бразилії» Франко з глибоким співчуттям зобразив страждання селянської бідноти західноукраїнських земель, яка змушена була емігрувати за океан. Се-

ляни-емігранти протягом семи місяців добиралися до Америки. За цей час вони побували в тюрмах, гинули по дорозі від хвороб, а в Бразилії гинули, як мухи, від пропасниці.

Таким чином, збірка «Мій Ізмарагд» продовжувала лінію громадянської поезії, початої збіркою «З вершин і низин». Франко, як і раніше, викривав капіталізм, залишки феодалізму, боровся проти всіх проявів реакції, зокрема вів активну боротьбу проти ідеології українського буржуазного націоналізму.

1899 року Франко видав збірку своїх поем. Передмову до збірки він почав іронічним епіграфом з Шевченка: «Звичайно—крадене», підкреслюючи цим, що теми цих поем запозичені. До збірки ввійшли поеми: «Істар», «Бідний Генріх», «Поема про білу сорочку», «Похорон», «Абу-Касимові капці» та «Коваль Бассім».

Які завдання ставив собі Франко, звертаючись до таких давніх джерел? У передмові до збірки «Поеми» (1899), куди ввійшли й названі тут оригінальні твори й вільні переробки, він писав: «Коли правда те, що головне значення поезії в тім лежить, що вона розширює нашу індивідуальність, збагачує душу такими враженнями і почуваннями, яких вона не зазнала би в звичайнім житті або не зазнала би в такій силі і ясності, то думаю, що передача чужомовної поезії, поезії різних віків і народів рідною мовою, збагачує душу цілої нації, присвоюючи їй такі форми і вирази чуття, яких вона не мала досі, будуючи золотий міст зрозуміння і спочування між нами і далекими людьми, давніми поколіннями».

Цей «золотий міст» порозуміння між усіма народами світу Франко невтомно будував протягом цілого життя. Він перекладає «Пісні про Нібелунгів», старошотландські й старонорвезькі балади, старокитайські, німецькі, італійські, іспанські, португальські й албанські народні пісні.

На закиди, що звертається до дуже вже давніх джерел, Франко відповідав: «Зрештою, думаю, що не в тім річ, з якої бочки бере поет напій, що подає своєму народові, а в тім, який напій подає йому, чи чисте покріплююче вино, чи наркотик на приспання. Я наркотиками не шинкую».

Із західноєвропейських поетів Франко перекладає Данте, Шекспіра, Бернса, Шеллі, Гете, Лессінга, Гуда, Мура, Гюго, Фрейліграта, Гейне.

Особливо великі заслуги Франка в справі взаємозбагачення літератур українського й інших слов'янських народів. У своїх нових статтях про польську літературу він звертає передусім увагу на прогресивні явища, зокрема на творчість Богдана Залеського, Юліуша Словацького, не замовчуючи однак помилковості деяких їх поглядів.

Активно підтримував Франко прогресивні явища в польській літературі — творчість Болеслава Пруса, Марії Конопницької, Елізи Ожешко. Кілька його статей присвячено стану сучасної польської поезії. У статті про видатного польського поета Яна Каспровича він констатував, що польська поезія перебувала тоді в стані кризи. Творчість Каспровича привернула до себе увагу Франка тому, що цей поет, селянин з походження, виступав спочатку як демократ і реаліст, а потім почав збиватися на манівці декадентщини.

Франко боровся за дальший розвиток творчості Каспровича по шляху критичного реалізму, боровся проти декадентських впливів. У наступній статті «З галузі науки і літератури» (1891), Франко знову спинився на сильних і слабких сторонах творчості молодого польського поета.

Чимало уваги приділяв Франко перекладам і дослідженням чеської літератури. Він перекладав Сватоплука Чеха, С. Халупку, К. Гавлічка-Боровського, Я. Неруду, Я. Врхліцького. Так само, як і в польській літературі, Франко високо оцінював прогресивні явища, боровся й проти проявів декадентства в чеській літературі.

Взаємозбагачення культур народів було одним із програмних завдань у житті Франка. На своєму ювілейному святі 1898 року він казав: «Тільки те, що здобудемо своєю працею, те буде справді наше надбання; і тільки те, що з чужого культурного добра присвоїмо собі також власною працею, стане нашим добром. От тим-то я старався присвоювати нашому народові культурні здобутки інших народів і знайомити інших з його життям». Деякі ліричні поезії Франко друкував у журналах під псевдонімом «Марко В-ва». 1900 року він видав п'яту збірку ліричних віршів під назвою «Із днів журби». Збірка відкривалась однойменним циклом, який перекликався з мотивами збірки «Зів'яле листя». Але разом з тим тут відчувається й відмінність. Загартований життєвою боротьбою, поет відкидає від себе песимістичні думки й настрої. Ось, наприклад, вірш «І знов рефлексії». Франко називає

рефлексії панським спортом для нервових білоручок. Він, поет-плебей, не встиг ще пересититись життям, прагне любити і ненавидіти, боротися з противником. Жодного роздвоєння тепер у душі поета нема:

Ми можемо втомиться боротьбою,
зломиться, впасти, та не наша річ
розмікатися в борні з самим собою...

У цих і ряді інших поезій Франко знову постає перед нами як поет-борець, поет — народний трибун. У циклі «Спомини» він дає реалістичні образи життя селянства, глибоких суперечностей між цісарським, поміщицьким ладом і народним життям. Власна робота поета серед народу здається йому надто малою:

Се ти! —
кричить нутро мое, — смішний герою,
сей океан кривд, горя, темноти
рад вичерпати ложкою дрібною!

У циклі «В плен-ері» Франко дав переважно образи природи. Пленеризм — своєрідний напрям у мистецтві, зв'язаний з виконанням картин серед природи, на свіжому повітрі. Тут зібрано чудові пейзажі Франка, а серед них уже згадану нами ліричну поезію «У долині село лежить» з алегоричним образом батькової кузні.

До збірки ввійшли поеми «Іван Вишенський» і «На Святоюрській горі». У першій поемі Франко дав чудовий образ Івана Вишенського як патріота України, борця за щастя її народу. Він показує внутрішню боротьбу в душі Вишенського з аскетизмом, що завершується перемогою життєвих ідеалів, ідеалів боротьби за інтереси народу.

У поемі «На Святоюрській горі» Франко відтворив день 30 жовтня 1655 року, коли Богдан Хмельницький під стінами Львова приймав послів польського короля.

З прози Франко в цей час пише вже згадані нами оповідання автобіографічного характеру з дитячого й шкільного життя: «У кузні», «Отець-гуморист», «Гірчичне зерно». Для дітей він створює казки під загальною назвою «Коли ще звірі говорили». Бориславський цикл Франко продовжує оповіданнями «Полуйка», «Вівчар». Коли в перших оповіданнях він показував робітників, які прийшли з села і всіма силами ще тягнуться назад до сільського господарства, то в оповіданні «Вівчар» дав тип молодого робітника, який прийшов до Борислава з гір-

ського села. Він любить природу, з приємністю згадує її красу, але там він був наймитом. У Бориславі життя не легше, але все-таки перевагу він віддає сучасному життю робітника: «Він чує сам по собі, що ті давні дні минули без повороту, що його шлях звернув в інший бік, що він із давнього патріархального життя перейшов у нове, незвісне його дідам і прадідам, зразу страшне і дивовижне, та не в одному ліпше, вільніше, ширше від старого». Так показав Франко народження психології кадрового робітника.

Продовжує Франко критику галицької реакції в ряді сатиричних оповідань: «Доктор Бессервіссер», «Історія однієї конфіскати», «Будяки», «Із галицької «Книги біття». «Історія однієї конфіскати» є сатирою на весь тодішній суспільний лад, урядові кола, буржуазну пресу.

У повісті «Перехресні стежки» (1899) широко показано суспільне життя в Галичині. Центральним образом повісті є адвокат Євген Рафалович, який вважає своїм обов'язком у межах буржуазної австрійської конституції захищати інтереси трудящого селянства. Франко характеризує його нещасливе особисте життя — трагічний роман з Регіною. Ці розділи повісті мають на собі певні сліди впливу Достоевського: нагромадження страждань, виведення патологічного типу Стальського, вбивства Регіною Стальського й вбивство Регіни фанатиком Бараном. Поруч з цим автор багато уваги приділяє розкриттю суспільної діяльності Рафаловича. Реакційна суспільність намагається використати в боротьбі з ним, як захисником селянства, і його щирі почуття любові до Регіни. Євген Рафалович співчуває селянству, обстоює його інтереси, боронить хлопські справи. І все ж програма його не широка, реформістська, хоча Франко її відверто й не розвінчує.

При цьому в повісті реалістично розкрито глибокий антагонізм між інтересами трудящого селянства і поміщицтва, шляхти. З одного боку, зубожіле селянство: «села бідні, сірі... з обломаними садками... обскубанними сірими стріхами, пообвалюваними тут і там плотами». А ось панський двір на горбі, оточений вінком високих ясенів: «Двір біліється крізь мряку, мов білі зуби якогось величезного звіра, все готові згризти, калічити і смоктати кров. А он під брамою купка селян — ще обпалених сонцем від літа, але вже скулених, обдертих, присілих порохом, виголод-

нілих. Стоять із шапками в руках, видно, ждуть пана «жонци» (управителя — Є. К.), чи прийме завтра на роботу до молочення або до гуральні — хоч по п'ятнадцять крейцарів денно».

В кінці 90-х років написані й два невеликі драматичні твори: «Будка ч. 27» і «Майстер Чирняк».

* * *

Революція 1905 року в Росії викликала нове піднесення в творчості Івана Франка. Він сподівався, що перша російська революція принесе визволення українському народові й іншим народам Росії. Ще напередодні революції в статті «Подуви весни в Росії» (1904) Франко виявив віру в російський народ, у те, що цей народ зможе повалити самодержавство, яке значно ослабло в результаті російсько-японської війни. Про Миколу II він писав: «Се вже не самодержець, не тїнь самодержця, страшний іще своїм мертвецьким грізним обличчям, се манекен на царськїм престолі, лялька на пружинах, якими порушують незримі невлівимі руки».

Франко розумів, що для повалення самодержавства потрібна ще велика організаційна й політична робота в масах. Він покладав великі надії на передову інтелігенцію, нагадував про славні традиції російської науки й публіцистики, називав імена Чернишевського, Добролюбова, Мечнікова, Ковалевського, Менделєєва, Сеченова і багатьох інших. Франко говорив і про традиції передової російської літератури, «одиноку в своїм роді», в якій, «мов дорогі перлини», сяють імена Тургенева, Салтикова-Щедріна, Л. Толстого, Успенського, Короленка, Чехова, Горького та «цілої плеяди менших талантів». Франко вказував, що передова російська суспільність «здобула собі на той час те, чого не мала до Кримської війни — традицію не стільки опозиційної, скільки просто революційної боротьби».

Головні сподівання Франко покладав на російський народ. Він кликав його «мільйонами голосів і мільйонами рук... висловлювати день у день своє недовір'я до тих своїх катів...»

Під час революції Франко знову починає друкуватися в органах радикальної партії, зокрема в газеті «Новий громадський голос», де надруковано алегоричну казку

«Будяки» і статтю «Максим Горький». Казка Франка перейнята революційною ідеєю. Учитель у ній навчає свого учня: «...не забувай про греблю, про ту греблю, що спиняє своєрідний біг ріки, що задержує гнилизну і застій і сприяє ростові будяка! Греблю, синку, греблю треба розірвати!»

Особливе значення має стаття Франка про Горького. Ще до революції 1905 року він був знайомий з творчістю великого пролетарського письменника. Стаття в газеті «Новий громадський голос» викликана була звісткою про арешт М. Горького в січні 1905 року. Хвилі протесту пронеслися по всьому світу. Цим палким протестом сповнена й стаття Франка. Він нагадував, що в Петропавловській фортеці, де нині ув'язнено Горького, свого часу сиділи Шевченко, Чернишевський, Михайлов і багато інших борців, що «мостили дорогу теперішньому масовому рухові». Франко давав високу оцінку великого російського письменника, приєднував свій голос протесту до голосу всього прогресивного людства: «І тепер очі всього цивілізованого світу звернені на те прокляте місце, бо в його мурах сидить і мучиться знов один з світочів російського народу, одна з оздоб російського письменства — Максим Горький».

Кожна нова праця Франка цього періоду неодмінно зв'язується з революційними подіями в Росії. Так, рецензуючи книгу німецькою мовою проф. О. Брюкнера «Історія російської літератури», що вийшла в Лейпцігу 1905 року, він цитував у власному перекладі слова автора про світове значення російської літератури: «Завзята витривалість і високий політ російського духа витворили літературу світового значення. Нехай лише вона буде й надалі вірною гуманним та естетичним традиціям своєї славної минувшини. Світ не може вже обходитися без неї...» Приєднуючись до цих слів, Франко додавав від себе: «Пишемо ті слова в тій хвилі, коли вість про остаточний упадок російського автократизму, найтяжчого ворога також російської літератури, радісним подихом колише серця всієї цивілізованої людськості, і ми певні, що той подих нової свободи буде початком нової, світлішої ери російської літератури».

У зв'язку з революційними подіями в Росії Франко особливо пошавлює свою публіцистичну діяльність. У кожній статті відчувається велике піднесення, бадьо-

рий настрої, сподівання, що революція принесе визволення українському народові. Особливу увагу великий письменник звертає на молодь, перед якою революційні події в Росії відкривали широкі горизонти й перспективи. Франко пише «Отвертий лист до галицько-української молоді», в якому говорить про значення першої російської революції для України, для українського народу: «Схід Європи, а в тім комплексі також наша Україна, переживає тепер весняну добу, коли тріскає крига абсолютизму та деспотизму, коли народні сили серед страшних катастроф шукають собі нових доріг і нових форм діяльності, коли невимовне горе, вдіяне народам дотеперішнім режимом, порушило найширші верстви і найглибші інстинкти людської душі до боротьби, якої результатом мусить бути повний перестрій зразу державного, а далі й громадського, соціального порядку Росії, а в тім комплексі й України».

Ясна річ, що зрозуміти всю своєрідність першої російської революції Франко в умовах Галичини не міг (та цього не зрозуміли і в Росії такі марксистки, як Г. В. Плеханов). Франко розглядає революцію 1905 року як одну з чергових революцій, які не раз відбувались у західно-європейських країнах. І все ж таки в галицьких умовах виступи Франка мали революціонізуєче значення.

«Москвофіли», щоб переплутати карти, обдурити широкі маси молоді, народу, які всі свої сподівання покладали на схід, на Росію, її народ, особливо в зв'язку з революційними подіями 1905 року, обвинувачували Франка в націоналізмі, нібито ворожому ставленні до Росії, російської культури, мови. Франко виступив з великою статтею «Щирість тону і щирість переконань», що була видана й окремим виданням під назвою: «Ідеї й «ідеали» галицької москвофільської молодіжні». Він не збирався переконувати старих «москвофілів», яких він не раз уже викривав як мракобісів. Він звертався до молоді, яка могла попасти на гачок облудної, реакційної пропаганди, яка прикривалась словом Москва!

У своїй статті Франко показав, що старші «москвофіли» розглядають усю російську культуру, висловлюючись сучасним терміном у плані єдиного потоку, не розрізняючи в ній явищ реакційних від явищ прогресивних. Ім Франко протиставляв свій погляд: «Ми чуємо себе солідарними з найкращими синами російського народу...»

ми всі русофіли. Ми любимо великоруський народ і бажаємо йому всякого добра, любимо і виучуємо його мову і читаємо в тій мові певно не менше, а може й більше від вас. Є між нами, галицькими українцями, й такі, що й говорити і писати тою мовою потраплять не гірше, коли й не ліпше від вас. І російських письменників, великих світочів у духовнім царстві, ми знаємо й любимо...»

Франко закликав молодих «москвофілів», коли вони справді щиро люблять свій народ, народ не абстрактний, а «того простого, сірого, темного хлопа, що їх годує своєю працею»—працювати для цього народу з вірою, що неодмінно прийде той час, коли «органічно, від кореня розвинуться і процвітуть усі частини великого східнослов'янського племені, коли святотатські руки не будуть підрубувати та нівечити одну часть, аби тим краще буяла друга, то тоді зложиться з них цілість і єдність краща, багатша, гармонійніша, ніж се тепер може снитися різним, шовінізмом затуманеним головам».

Так, натхнений революційними подіями 1905 року в Росії, Франко мріяв про дружбу, світле майбутнє східнослов'янських народів: російського, українського й білоруського. Час цей прийшов завдяки Великій Жовтневій соціалістичній революції, коли, внаслідок ленінської політики Комуністичної партії, всі народи Радянського Союзу стали єдиною братньою сім'єю.

Перша російська революція викликала нове піднесення і в художній творчості Франка. Саме в 1905 році була написана одна з найвизначніших його поем — «Мойсей». Деякий час поет виношував цей образ. Ще рік тому Франко подорожував по Італії. Художник Ів. Труш, який видавав тоді журнал «Артистичний вісник», просив його написати враження від своєї подорожі. Франко зокрема обіцяв написати про статую Мойсея в церкві Сан-П'єтро і Вінколі в Римі роботи Мікеланджело, яка особливо вразила його. Стаття написана не була, але натомість з'явилася поема, натхнена революційними подіями в Росії.

Основну тему поеми також визначив сам автор — смерть Мойсея як пророка, не визнаного своїм народом. Ця тема, вказував Франко, «в такій формі не біблійна, а моя власна, хоч і основана на біблійнім оповіданню».

Поема викликана сподіваннями, що внаслідок революції в Росії український народ здобуде повне національне

й соціальне визволення. В образі ізраїльського народу зображено тернистий історичний шлях до волі народу українського. Обітована земля, обітований край, куди Мойсей веде свій народ,— це визволена земля, на якій у щасті й радості житиме вільний український народ.

Головний конфлікт у поемі між Мойсеєм, вождем народу, і самим народом, Франко створив сильний, могутній образ вождя, який показав народові кінцеву мету — ідеал нового суспільства, вів народ до цього обітованого краю.

Все, що мав у життю, він віддав
Для одної ідеї,
І горів і яснів і страждав
І трудився для неї...

Але маси, підбурені демагогами, не йдуть за голосом Мойсея. Це викликає в нього складні переживання. На якусь мить Мойсей виявляє зневір'я в кінцеву й остаточну перемогу, і за це він покараний тим, що вмирає, не побачивши обіцяного краю, до якого він вів свій народ протягом цілого життя. Але закінчення поеми — оптимістичне. Замість Мойсея народ висуває нового ватажка — Єгошуа, «князя конюхів».

Образ Мойсея був близький і рідний Франкові. Тут не раз в його словах ніби відчувається й голос самого поета:

Я ж весь вік свій, весь труд тобі дав
У незломнім завзяттю,—
Підеш ти у мандрівку століть
З мого духа печаттю...

Що поема «Мойсей» щільно пов'язана з революційними подіями в Росії, вказує посвята поеми українському народові. Франко вірив, що революція принесе визволення українському народові:

Та прийде час, і ти огнистим видом
Засяєш у народів вольних колі,
Труснеш Кавказ, вперешся Бескидом,

Покотиш Чорним морем гомін волі,
І глянеш, як хазяїн домовитий,
По своїй хаті і по своїм полі...

Тут висловлена віра в неминуче возз'єднання українського народу в єдиній українській державі, віра в об'єднання визволених народів в єдине коло, в єдину братню сім'ю!

Поема «Мойсей» була високо оцінена сучасниками. Мих. Коцюбинський у рефераті про Франка писав: «Не можу забути одного образу, який врізався мені в пам'ять... В убогій хаті сидів він за столом босий і плів рибацькі сіті, як бідний апостол. Плів сіті й писав поему «Мойсей». Не знаю, чи попалася риба у його сіті, але душу мою він полонив своєю поемою».

1906 року Франко видав шосту збірку своїх ліричних поезій під назвою «Semper tigo» («Завжди учень, новобранець»). Образ цей розкривався в першому вірші під такою ж назвою. Поет вважав, що мистецтво повинно служити народові, а митець повинен учитися у життя, бути скромним учнем.

В ряді поезій Франко висловлює свої естетичні погляди—служіння поетичним словом народові, трудящим. Ряд поезій викликаний, безперечно, революційними подіями в Росії. У вірші «Конкістадори» («Завойовники») поет славить самовідданих борців за світле майбутнє народу. Весь вірш перейнятий бадьорим настроєм, пафосом боротьби:

Або смерть, або побіда!
Се наш оклик бойовий!
До відважних світ належить.
К чорту боязнь навісну!
Кров і труд ось тут здвигне нам
Нову кращу вітчизну! (вітчизну.— Є. К.).

Поет славив у вірші не загарбників, які підкоряли собі центральну й південну Америку, а мужніх, сміливих революційних борців, які повинні завоювати народові свободу й щастя.

На початку ХХ ст. прояви декадентства виразно стали виявлятися і в українській літературі. З'являлись і перші спроби теоретичного обґрунтування нового напрямку в буржуазній літературі, що знаменував її розпад, розклад, відхід від традицій критичного реалізму.

М. Вороний вмістив 1901 р. у журналі «Літературно-науковий вісник» відозву до письменників, в якій закликав їх усувати «ріжні заспівні тенденції та вимушені моралі...» Франко відповів йому посвятою поеми «Лісова ідилія», в якій спочатку виклав вимоги декадентів до поетичного мистецтва:

Пісень давайте нам, поети,
Без тенденційної прикмети...

Заперечуючи декадентські принципи, в яких виявлялось намагання втекти від життя, Франко обстоював, як і раніше, революційно-демократичну ідейність, народність мистецтва:

Ні, друже мій, не та година!
Сучасна пісня — не перина,
Не гошпiтальнее лежання,
Вона вся пристрасть і бажання,
І вся вогонь і вся тривога,
Вся боротьба і вся дорога,
Шукання, дослід і погоні
До мет, що мчать на небосклоні...

З новою силою зазвучав у Франка шевченківський образ слова-вогню, слова-полум'я:

Слова — полова,
Але вогонь в одежі слова —
Безсмертна, чудотворна фея,
Правдива іскра Прометея...

У циклі «Нові співомовки» Франко оригінально розробляв жанр, що його ввів в українську поезію Степан Руданський. Сатиричні поезії Франка спрямовані проти різних реакційних явищ.

У циклі «На старі теми» Франко продовжував розробку мотивів стародавньої поезії, почату в збірці «Мій Ізмарад». До кожного вірша цього циклу Франко брав епіграф із «Слова о полку Ігореве» або з біблії. У кожному вірші відображалась сучасна дійсність, життя трудящих. Так, до вірша «Досі нам сниться» Франко взяв епіграф із «Слова...»: «А любо испити шеломом Дону». У вірші відображено тяжке життя заробітчан, робітників Донбасу:

Довелось-таки нам
До його застукать:
Під землею для чужого
Камінь-вугіль цюкать...

Деякі поезії мали полемічний характер. Так, у вірші «Антошкові П.» Франко відповідає Антону Петрушевичеві, одному з «москвофілів», який у реакційній газеті «Галичанин» виступав з статтею «Тщетная работа сепаратистов» з наклепами на українську мову і український народ. Відповідь Франка сповнена великою любов'ю до рідного

слова, створеного народом, слова, яке повинно служити цьому ж народові:

Діалект чи самостійна мова?
Найпустіше в світі се питання.
Міліонам треба сього слова,
І гріхом тут усяке хитання...
Діалект, а ми його надишем
Міццю духа і вогнем любові
І нестертий слід його запишем
Самостійно між культурні мови.

Це був справжній гімн українській мові, гімн, створений одним із кращих її творців, який сам так багато зробив для її збагачення й поширення серед народів світу.

У циклі «Із книги Кааф» зібрані вірші, викликані збірником староруської літератури. У першому ж вірші «У сні зайшов я в дивну долину» Франко розкриває назву книги. Кааф — рослина. Легенда про силу листків каафу давала змогу Франкові показати силу художнього слова. Хто покуштує сік з листків каафу,—

У того смілість душу напростує,
У того радість очі прояснить,
Турботи всі розвіє й пошматує...

Боротьбу проти декадентства Франко проводив послідовно. Пізніше, 1907 року, він виступив із статтею «Маніфест «Молодої музи» проти основних положень, з якими виступали галицько-українські декаденти, об'єднані в групу «Молода муза».

Франко весь час веде велику наукову роботу. Здобувши змогу друкувати свої праці в Науковому товаристві ім. Шевченка, Франко видає кілька капітальних видань: «Галицько-руські народні приповідки», «Студії над українськими народними піснями» (кожна в кількох томах). За свою наукову діяльність Франко був обраний членом чеського й чл.-кор. віденського наукових товариств. Підносились питання й про обрання Франка в члени Петербурзької Академії наук. Питання це порушували академіки Шахматов і Корш. 1906 року Харківський університет, на чолі якого стояв тоді історик Д. Багалій, надав Франкові ступінь доктора російської словесності без іспиту й подання дисертації. В той час Франко був відомий і в Росії. 1904 року в Петербурзі вийшов том енциклопедичного словника Брокгауза, де був вміщений його

великий нарис «Южнорусская литература» (вийшов також і окремим виданням). Самий факт замовлення саме Франкові статті про весь історичний розвиток української літератури свідчить, що він був найвидатнішим знавцем нашого письменства.

* * *

Ще в листах 80-х років Франко скаржився на стан свого здоров'я. В 90-х роках він став особливо часто хворіти. Стан здоров'я великого письменника особливо погіршився в другій половині 1907 року. Він лікувався у Львові, виїжджав на лікування на курорти, зокрема в Ліпик у Словаччині. 1909 року він виїхав на Україну. Оскільки львівський консул відмовив йому у візі, Франко поїхав у Чернівці, одержав тут візу й приїхав спочатку до Одеси, а потім до Києва.

Незважаючи на хворобу, Франко невтомно продовжував працювати. Він видав нове перероблене видання повісті «Воа constrictor», збірку оповідань «Батьківщина».

1907 року Франко написав нову повість з селянського життя «Великий шум». У повісті зображено конфлікт між селянством і поміщиком після революції 1848 року. Події відбуваються на початку 50-х років. В алегоричному образі «великого шуму», яким названо повість, Франко показав аграрний рух селян, які протестували проти залишків панщини.

У повісті розкрито глибокий соціальний антагонізм між поміщиком і селянами: «Пан усе підозрівав, що мужики ненавидять його, чигають на його життя, готові кожної хвили впасти до двора, пограбувати все його добро і повбивати його з родиною. Натомість мужики підозрівали пана, що він усе ще шукає разом з іншими панами способів, як би завернути скасовану панщину або якимось іншим підступом загарбати мужиків у свою владу, що він інтригує і працює над тим, аби на кождім кроці шкодити та докучати їм».

Франко дає реалістичну картину селянського бунту, придушеного силою ландсдрагонів цісарського війська. Знесену панщину він порівнює з «недорізанним трупом», який «ворушиться і наповняє серця жахом». По селах чується свист канчуків, лемент жінок, прокляття чоловіків. Ландсдрагони канчуками женуть селян працювати на панське поле.

У повісті показано й селянську масу й більш свідомих, передових селян: Костя Дум'яка, Яця Коваля та ін. Поміщик намагається обдурити селян, називає себе їх «батьком і добродієм», «я ж русин, я ваш брат», але селяни не вірять пану Суботі й кажуть йому в очі: «О так, таким батьком, що за чуба торгає та по плечах буком пише, і таким добродієм, що аж сльози в очах ставали».

Конфлікт розгортається в повісті і між селянською громадою і попом, о. Квінтіліаном Передримірським. Франко дає типову постать уніатського попа, представника цілої касті, цілої генерації галицьких попів, вихованих «в аристократично-шляхетським дусі, в ненависті і погорді до мужика». Автор повісті розкриває образ попа і як «українського патріота», представника того старого попівського патріотизму, що бачив націю виключно в попівській касті, беріг старанно всі її привілеї і кривим оком дивився на «вторженіє хлопства» в «чисту попівську расу».

Франко показав гострий конфлікт між громадою і попом, який обстоює інтереси поміщика, ненавидить селян. З свого боку селяни не люблять попа і ріжуть йому правду в вічі: «Не стало панської панщини, то ви би хотіли накинути на нас свою попівську панщину. Знаємо ми вас, п'явки людські!»

Між іншим, сам Франко розкрив, що образ попа Квінтіліана в повісті «Великий шум» мав своїм прототипом попа й письменника Йосифа Левицького в с. Нагуевичі, якого він добре знав з малих літ. 1886 року Франко надрукував у журналі «Зоря» дві статті про нього, в яких сказано, що селяни не любили попа і між ними була постійна війна. Навіть раптова смерть Левицького мала своєю причиною сварку з селянами. У цих статтях згадується і про нагуєвицького селянина Костя Дум'яка, який особливо гостро виступав проти Левицького. Це є доказом, що образ Костя Дум'яка в повісті «Великий шум» не є тільки плодом художньої фантазії, узагальнення, але мав у житті реального прототипа під таким самим ім'ям і прізвищем.

Таким чином, повість «Великий шум», незважаючи на нетипове розв'язання конфлікту між селянами і поміщиком (кінчилося все угодою), була цінним художнім твором, спрямованим на викриття залишків панщини, на викриття експлуататорської ролі релігії.

Працював Франко і над своїми поетичними творами: 1911 року він видав збірку «Давне і нове», друге побільшене видання збірки «Мій Ізмарагд». Переробивши мову своїх ранніх віршів, Франко видав їх під назвою «Із літ моєї молодості» (1914).

З'являються й нові його літературно-критичні праці— статті про В. Забілу, Карпенка-Карого, В. Самійленка. 1910 року вийшов з друку «Нарис історії українсько-руської літератури», доведений до 1890 року.

Навіть хворого письменника не залишила в спокої австрійська поліція. Зберігся виклик Франка в поліцію 6 лютого 1911 року. Новим ударом для Франка була смерть його старшого сина Андрія (7.IV—1913), який багато допомагав батькові в роботі.

1913 року відсвятковано сорокаліття літературної діяльності Франка. Видано збірник на честь великого письменника: «Привіт Іванові Франкові в сорокаліття його письменської праці 1874—1914» (він вийшов з друку тільки 1916 р. у Львові). З українських письменників і учених тут надруковані твори Лесі Українки, Л. Мартовича, Т. Бордуляка, У. Кравченко, М. Сумцова, В. Гнатюка, М. Возняка, В. Щурата. У збірнику взяли участь представники інших народів і передусім російського. М. Горький вперше тут надрукував своє оповідання «Лука Чекін». Ми бачимо тут імена письменника В. Короленка і академіка О. Шахматова. Всі ці твори надруковані російською мовою. Російською мовою виступив і В. Ягіч (Відень), який при цьому писав: «Посвящаю эти строки многоуважаемому юбиляру, я жалею, что не могу поднести их ему на его родном языке; я прибегаю к ближайшему родственнику и собрату, не виноватому в печальной нетерпимости по отношению к младшему брату». Шведський учений-славист А. Єнсен виступив німецькою мовою із статтею про «Енеїду» Котляревського. Статті кількох учених і письменників були надруковані польською, чеською і болгарською мовами.

Ще за життя Франка прогресивна літературна й наукова громадськість дала високу оцінку його великого значення для української літератури. А. Кримський у статті про нього в енциклопедичному словнику Брокгауза й Єфрона, що виходив у Петербурзі, висловився про Франка так: «Главный из современных представителей малорусской литературы, беллетрист, поэт, ученый, публицист и руководитель демократической партии малороссов Ав-

стрии». Мих. Коцюбинський у рефераті про Франка 1908 року відзначав його реалізм, гуманізм і інтернаціоналізм, як провідні риси його творчості: «Реаліст в кращому розумінні цього слова, Франко в своїх прозаїчних творах любить спинятися на двох темах: 1) боротьба капіталу з працею і її обстановка; 2) пробудження людського чувства у людей, які здаються нам зовсім пропашими.

...У нього нема шовінізму: люди діляться на два табори: на кривдників, проти яких він гострить на меч своє слово, і покривджених, яким він оддає своє серце».

Смерть Івана Франка була великою втратою для українського народу.

Помер Іван Франко 28 травня 1916 р. у Львові о 4 год. дня. Похорон великого письменника відбувся 31 травня на Личаківському кладовищі. Зібралась величезна маса народу (до 10 тисяч). Згодом, у десятиріччя смерті Франка, ще в часи панської Польщі, на кошти трудящих на могилі було встановлено пам'ятник, в якому втілено одну з провідних ідей його творчості—каменяр розбиває скелю.

Ще в молодих роках Франко в одному з ліричних віршів написав:

А як, мільйонів куплений сльозами,
День світла й волі засвітає,
То чень в новім, великім людськім храмі
Хтось добрим словом і мене згадає...

Цей час прийшов дуже швидко, через рік після смерті великого Каменяра. Після Великої Жовтневої соціалістичної революції творчість Івана Франка стала здобутком всіх народів нашої Батьківщини. Ім'ям великого письменника названі підприємства, колгоспи, університет, театри, школи, бібліотеки та інші культурні заклади. Широко видаються різними мовами його твори. Є чимало художніх творів, присвячених Франкові. На його творах вчиться молоде покоління радянської молоді.

Франко мав колосальний вплив на розвиток усєї української прогресивної культури. Під його благотворним впливом виростали й розвивались усі передові письменники західноукраїнських земель: Наталя Кобринська, Степан Ковалів, Тимофій Бордуляк, Уляна Кравченко, Осип Маковей. Багато письменників західноукраїнських земель

пішли в своїй творчості власною дорогою: Василь Стефаник, Лесь Мартович, Марко Черемшина, Ольга Кобилянська, але всі вони більшою чи меншою мірою розвивали традиції Івана Франка.

Значним був вплив великого Каменяра і на творчість революційних пролетарських письменників західноукраїнських земель, які потім ввійшли в сім'ю радянської літератури: Ярослава Галана, Олександра Гаврилюка, Степана Тудора, Петра Козланюка й багатьох інших письменників молодшого покоління. Немає загалом такого українського письменника, який би не вчився, не виховувався б на творах Івана Франка.

Нині всі народи світу, все трудяще, прогресивне людство вшановує століття від дня народження великого сина українського народу — Івана Франка.

Редактор *М. П. Лещенко*
Художник *С. М. Габович*   Техн. редактор *О. Г. Олешкевич*
Художній редактор *К. К. Калугін*   Коректор *О. К. Бобренко*

Евгений Прохорович Кирилук. Иван Франко.

Биографический очерк.

(На украинском языке)

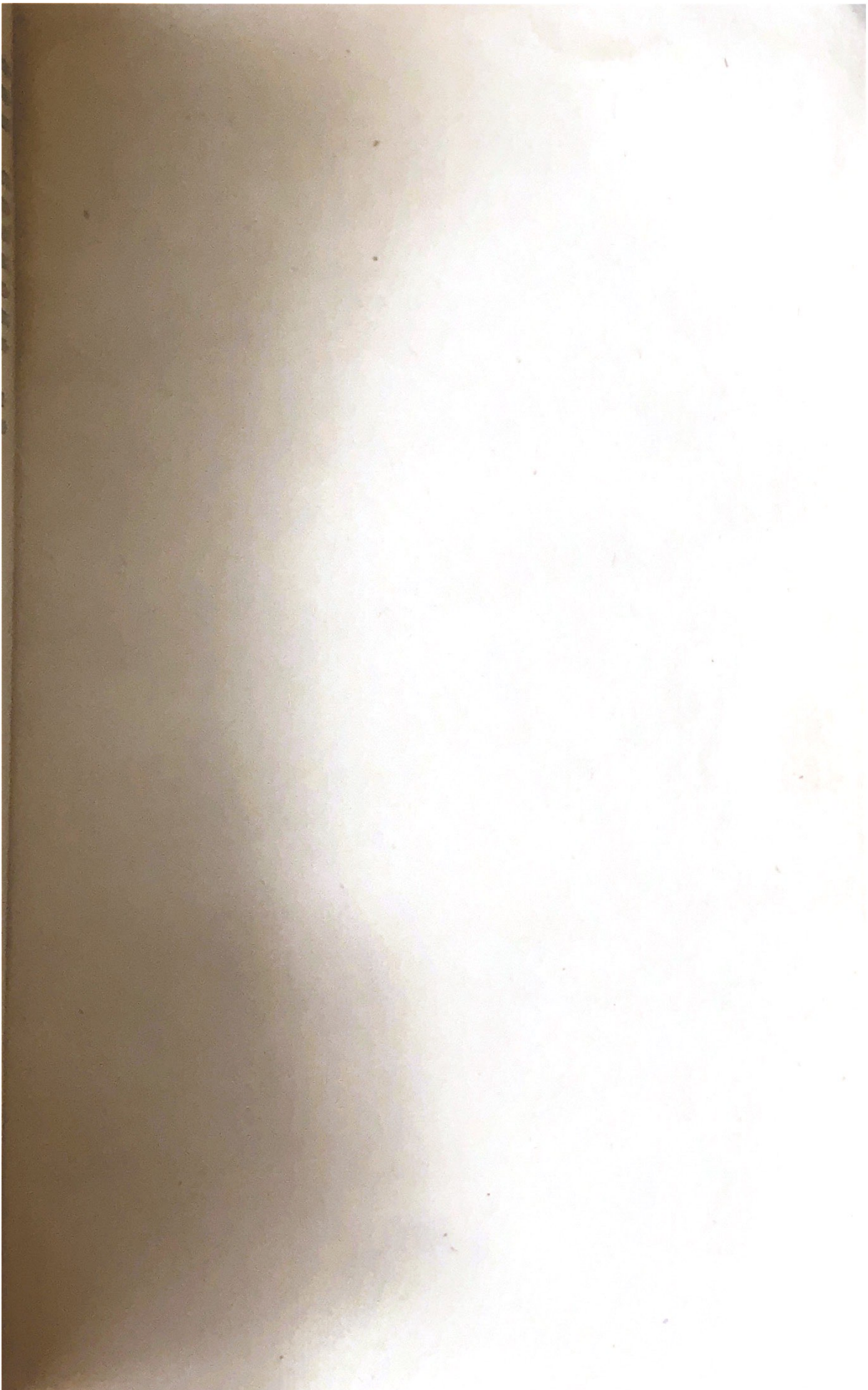

БФ 09011. Здано на виробництво 31/V 1956 р. Підписано до друку 23/VI 1956 р.
Формат паперу 84×108/32. Папер. арк. 1,937. Друк. арк. 6,355. Обл.-вид. арк. 6,66.
Ціна 3 крб. 15 коп. Замовл. 454. Тираж 10 000.

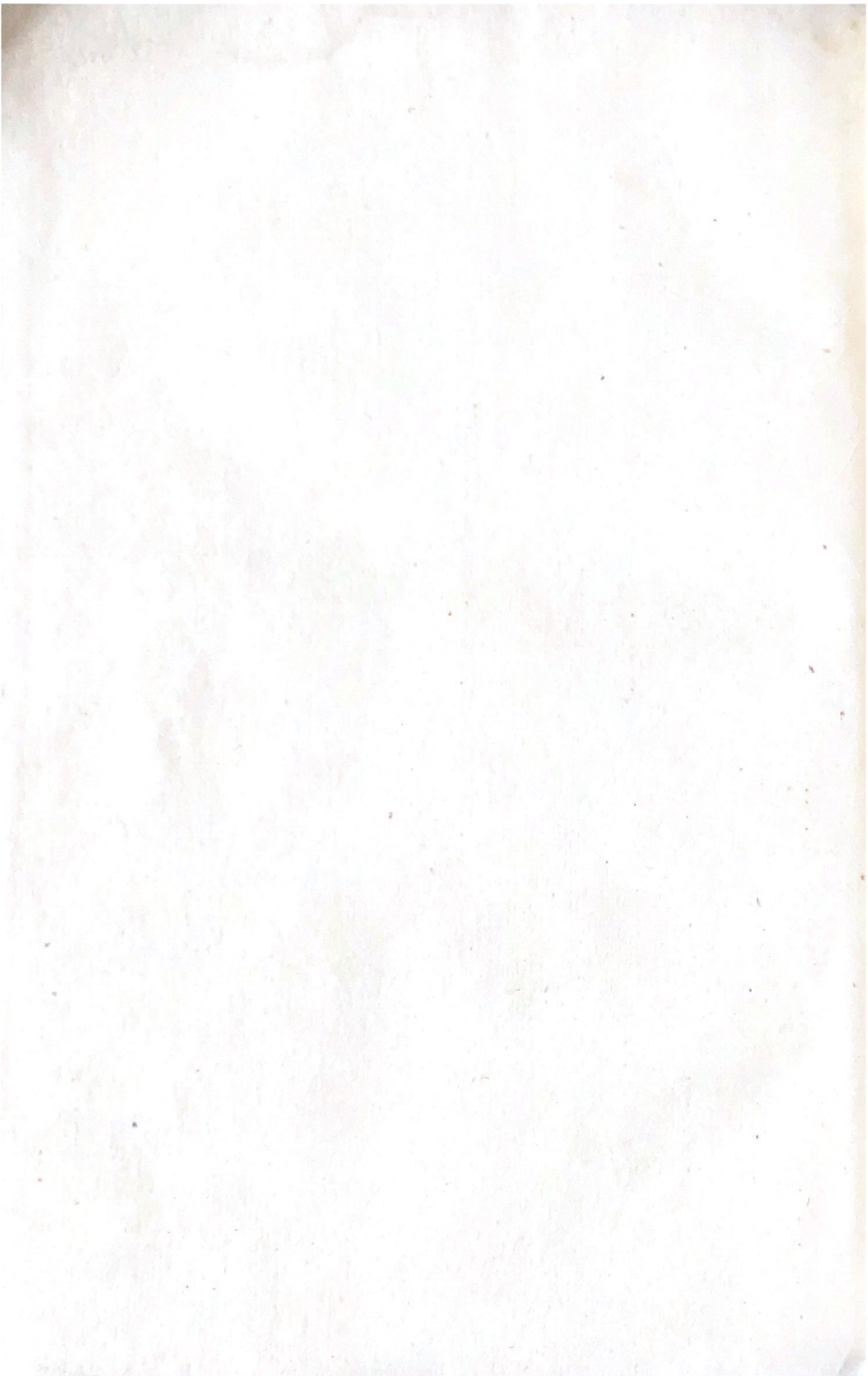

Книжково-журнальна фабрика Голоовидаву Міністерства культури УРСР.
Київ, Воровського, 24.

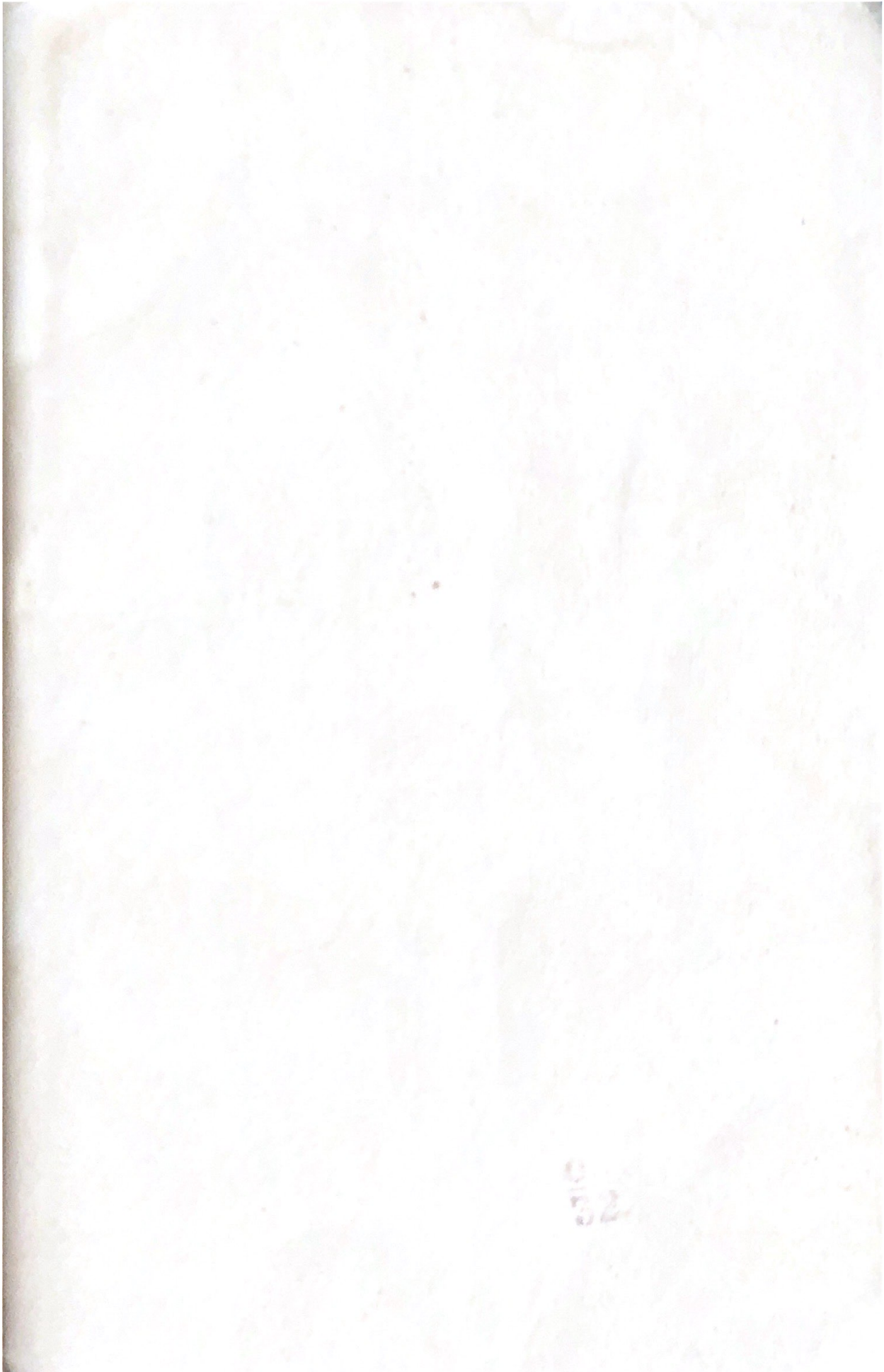

3 крб. 15 коп.

ДЕРЖЛІТВИДАВ УКРАЇНИ